84.4УКР
К12

Віктор Кава

БУДЬ ОБЕРЕЖНА, МАРІЙКО!

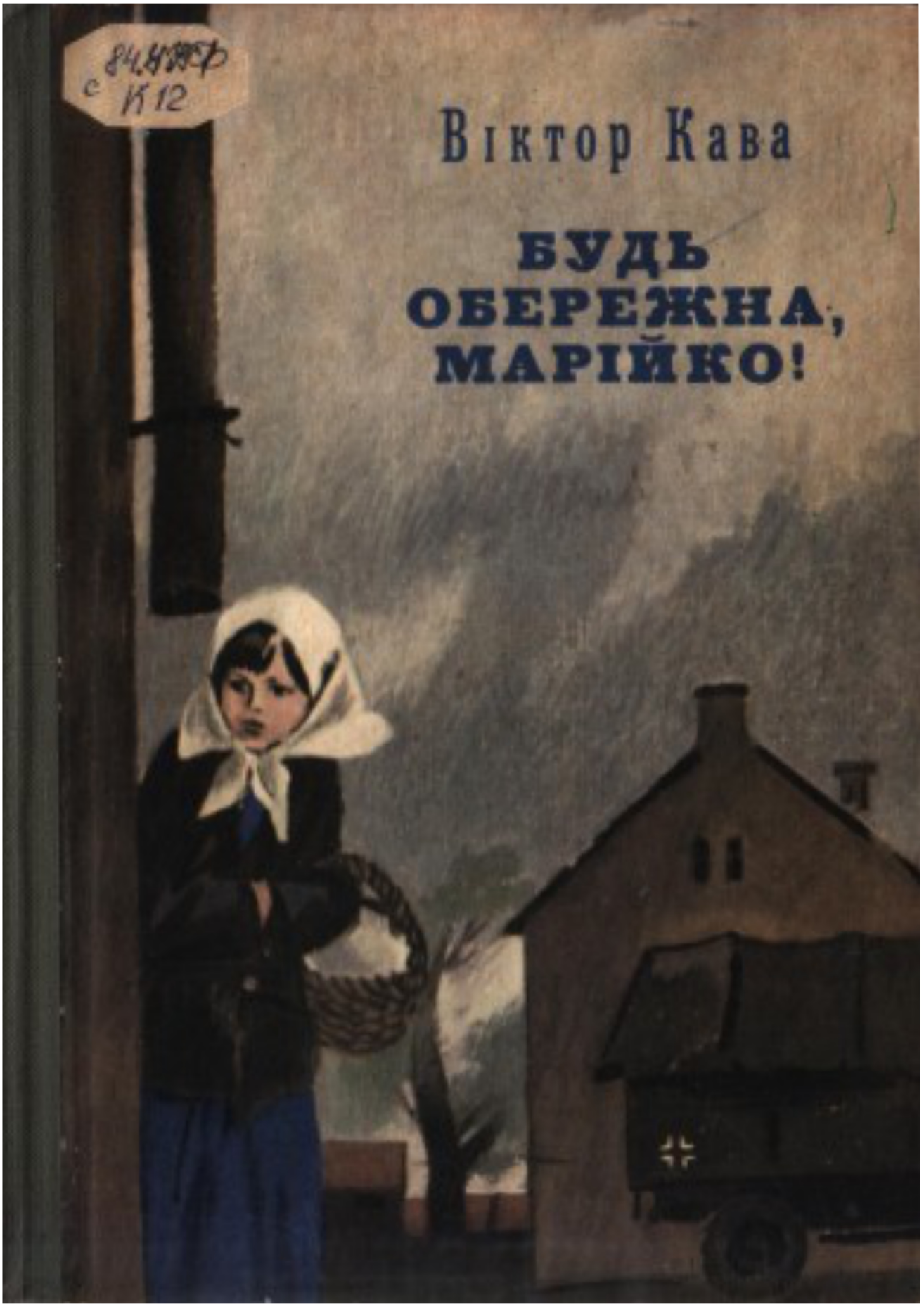

Віктор Кава

БУДЬ ОБЕРЕЖНА, МАРІЙКО!

ПОВІСТЬ

Для молодшого та середнього шкільного віку

Художнє оформлення
Володимира Савадова

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1982

У2
К12

Марийка быстро шла лесной дорогой и напряженно думала, как бы ей скорее добраться до города, сообщить подпольщикам об окружении партизанского отряда карателями. Ведь только ей одной удалось чудом вырваться из вражеского кольца... Вдруг громко засигналила машина. Кажется, совсем рядом взревел мотор, завизжали тормоза. Марийка упала, закрыла глаза. Когда ее подняли чьи-то руки, раскрыла глаза. Фашисты...

О смелой маленькой партизанке Марийке Попелюк и ее друзьях — мужественных народных мстителях — рассказывается в повести «Будь осторожна, Марийка!». Действие происходит на Западной Украине во время Великой Отечественной войны.

Рецензент
Олександр Пархоменко

13116

ДЛЯ ДЕТЕЙ 14-1

К $\frac{70803-189}{М206(04)-82}$ 136.82.4803010200.

Частина перша

ЗДРАСТУЙТЕ, ТІТКО!

ГОСТИНЕЦЬ

Марійку хтось легенько смикнув за вухо. Вона крутнула головою, але не розплющила очей. Їй зовсім не хотілося прокидатись. Бо снився гарний-гарний сон. Наче вона хутко біжить широкою зеленою вулицею свого села, ледь діткаючись пухнастої куряви, біжить назустріч мамі, яка несе їй новісіньке, червоне, аж очі вбирає, плаття. А поруч мами сягнисто йде татусь, заклавши за спину руки, в яких, мабуть, смачна цукерка...

— Донечко, ластівочко моя, вставай,— долинає лагідний і журний голос.

Розтулила повіки.

Над нею низько схилилася мама. А де ж плаття? І татусь щез...

Марійчині очі нерозуміюче ковзнули по дощаній стелі, по закле-

чаних зеленню стінах і трапили на маленьке віконце. За ним у ранішньому світлі струнко стояли жовтобокі сосни... І Марійка відразу все збагнула. Еге, вона не в своїй великій світлій хаті у селі, а в лісовій сторожці, що притаїлася між сосон у глухому лісі.

Фашисти зайшли в їхнє село Карпилівку вночі. Стріляли, пускали сліпучі ракети, галасували, мов навіжені. Було так страшно, що Марійка заховалася у підпіччя, затулила долонями вуха, заплющила очі...

А ще страшніше стало вдень. Ополудні на поріг хати ступив дядько Мехтодій, який жив на белебні за селом, з ним два похмурі фашисти. Очі в дядька були холодні й колючі, мов будяки. Марійка хотіла знову шуснути під піч, але дядько схопив її за ногу й вицупив назад.

— Ось вони — сім'я комуністів,— не сказав, а достеменно вигарчав дядько Мехтодій.— Її чоловік,— тицьнув на маму пальцем,— був головою сільради. Землю одібрав у мене в сороковому... А коли ви, спасибі вам, рушили на «совети», перший подався на фронт. Ух, на шмаття розтерзав би його, якби попав у мої руки нині!— аж посиніло од люті дядькове обличчя.

Мама зблідла од тих слів, зігнулася. Та за хвильку випросталася і мовила:

— Не смійте, чуєте, не смійте так на мого чоловіка...

Дядько Мехтодій кинувся на маму з кулаками. Марійка, одчайдушно верескнувши, стрибнула до дядька й учепилася йому в ногу. Нога вихнулася й ударила її по голові...

Отямилася на якомусь возі, що підстрибував на грудді. Поруч стогнала мама. По її обличчю текла жахно-червона кров... А їхня хата обвивалася ядучим димом.

Дядько Мехтодій привіз їх до сільради, що тепер уже не була сільрадою, бо на ній замість веселого червоного прапора звисав фашистський із похмурою свастикою. Вкинули у темну комірчину, де до війни зберігалися ганчірки й відра, замкнули. За дверима гучно тупав вартовий. Мама тулила до себе Марійку, плакала і просила невидимого вартового, щоб зжалився, відпустив її донечку. А вартовий тільки сердито лаявся.

Вночі рвучко розчинилися двері. Мама охнула, притисла до себе Марійку так, що їй забракло подиху. Та замість сердитого голосу вартового долинув швидкий шепіт:

— Не бійтесь, це я, Семен, Петрів товариш. Гайда швидше звідси.

Вони вийшли надвір. Під порогом лежало щось темне, непорушне. Марійка мимохідь нагнулася і сахнулась — то був вартовий...

Довго кралися селом, городами, поза хатами. Потім ішли, нагнувшись, високим житом. Колоски пустотливо лоскотали Марійці щоки, вона досадливо од них відмахувалася. Та ось стало зовсім

темно — вони ступили в ліс. Марійка стиха зойкнула: під її босу ногу трапила ребриста шишка. Тоді дядько Семен узяв її на руки.

Шелестіла під дядьковими чобітьми трава, хрускотіла глиця, безгучно вгинався мох, лунко ламалися сухі гілки, а він усе йшов і йшов, шумно дихаючи... Нарешті, коли примарно зажовтіли стовбури сосон, зупинився, опустив Марійку, вихукнув од утоми і сказав голосно:

— Прийшли. Оце і є моє обійстя,— вказав на хатку, яка ледь блискотіла віконцями з гущавини. «Мовби лисичка визирає»,— подумалося Марійці.

— Житимете у мене,— казав дядько, заводячи їх у хатку.— Як занесе якого фашистюгу в нашу пущу, скажемо: сестра моя з дитиною прибилася із дальніх країв. Ну, а чіплятиметься, то берданка моя з ним поговорить...

І вони стали жити у сторожці дядька Семена. В ній було тепло, затишно, пахло травами й квітами, що їх дядько порозвішував на стінах та печі. Край сторожки вигналися вгору сосни, трохи далі стояли могутні дуби, а за ними розкинулося дзвінке од жаб'ячого кумкання болото. Та все ж, коли Марійка згадувала свою хату в селі, а ще як уявляла гірке згарище на її місці, на очі набігали сльози.

Вітряного осіннього вечора, коли у димарі тоскно завивало, а сосни за вікном тривожно шуміли, до сторожки хтось постукав. Дядько визирнув у шибку й пустив до хатки озброєних людей. Марійка прокинулася од стукоту і чула всю їхню розмову. Чоловіки назвалися партизанами, попросили дядька Семена провести їх потаємними стежками до залізниці. Дядько охоче кивнув, одягнувся і повів.

Всю осінь і півзими водив дядько партизанів. Якось і маму взяв із собою.

Коли ж дядько не повернувся з одної такої подорожі, партизанів стала водити мама.

— ...Марійко, донечко,— долинає мамин ніжний голос,— не заплющуй знову очі. Тобі ж треба йти до тітки Насті.

Марійка зіщулилася, сердечко її застукало, наче дятел на сосні. Вона вже ходила недавно до маминої сестри тітки Насті, що живе у Млинівці біля річки. Мама заплела їй у кіски дві стрічки і сказала, що в гості не годиться іти розпатланою. Провела до самого краю лісу, а далі не пішла. Марійка знала чого: адже після їхньої втечі мамі не можна ніде у селах з'являтися.

Обережно тримаючи кошика з суницями (мама сказала, що тітці суниці допомагають від хвороби шлунка, та й провідати її треба), метляючи кісками, Марійка хутко побігла до тітки.

Тітка Настя, обцілувавши її і посадивши за стіл до вареників, заходилася виплітати стрічки. «Нащо ви? — запручалася Марій-

ка.— Мама веліла, щоб додому верталася, не барилася у вас». Тітка погладила її по голові, зазирнула в очі: «Марійко, ти вже не маленька, тож пора сказати тобі правду, коли мама не зважилася. Звичайно, це великий-великий секрет! Розумієш, нині, коли всюди фашисти та поліцаї, у конверті листа не пошлеш. От мама й придумала ховати листа мені в твоїх стрічках».

Назад Марійка бігла ще швидше, розмахуючи кошиком і рівно тримаючи голову, аби не маяли на зустрічному вітрі кіски з стрічками...

Марійка дріботіла вузькою лісовою стежиною, пильнуючи, щоб не перечепитися об покручені корені дерев, які раз у раз, мов гадюки, вилазили на стежку. А у вухах ще лунав мамин винуватий голос: «Донечко, пробач, що знову тебе вирядила. Я не можу навіть уночі пробратися в село — туди фашистів наїхало... Та й люди знають мене там... А хлібину сьогодні ж треба передати тітці...»

Марійка на хвильку зупинилася, зазирнула в кошик. Ні, не для того, щоб пересвідчитися, чи не випала хлібина: вона маленька, але важка, аж руку доводиться часто міняти. А щоб подивитися, як там почувається кіт Мурзик.

Котик приблудився до сторожки на тому тижні — худий, брудний, він так жалібно нявкав. Марійка помила котика, але на мордочці не змогла відтерти «заячим милом» дві чорні латочки, от і назвала котика Мурзиком, заспокоїла, нагодувала. А сьогодні, хоча мама і заперечувала, взяла Мурзика з собою, щоб не так одиноко було в дорозі.

Мурзик, накривши носа пухнастим хвостиком, солодко дрімав на шматині, якою була покрита хлібина. Та коли сонячний промінь залоскотав йому повіки, розплющився, замуркотів.

— Ох ти мій малесенький, ох ти мій гарнесенький,— защебетала Марійка,— прокинувся вже!

І вона заходилася розповідати котикові про ліс. Про високих добрих тіток сосон, які селять у своїх дуплах білочок, годують їх лютою зимою шишками. Про дідуганів-дубів, що й узимку не скидають листяного рудого кожуха, аби ховати під ним пташок од морозу... Мурзик слухав, а очима пантрував за пташками.

Стежка привела їх у молоденький березняк. Тут було так мерехтливо від білих стовбурів і тріпотливого лискучого листу, що Марійка аж очі зажмурила. А коли розмружила, то завмерла на місці, труснула головою — чи їй не видається?

На стежці стояв собака. Великий, сірий, головатий, він пильно глядів на Марійку жовтими прозорими очима. Мурзик вигнув спину, розпушив хвоста, злякано зашипів.

— Ти не бійся, я його зараз прожену,— погладила котика. Замахала на собаку рукою.— Іди собі геть! Хіба мало тобі лісу?

Собака не зрушив з місця, зиркав то на Марійку, то на кошика з Мурзиком.

— Як тобі не соромно!— осудливо похитала головою Марійка.— Отакий здоровий, а нечемний. І не розумієш, що нас із Мурзиком не можна затримувати...

Виламала гіллячку, насварилася на собаку. Він нагнув голову, посунув убік зі стежки. Марійка, накривши гіллячкою Мурзика, щоб йому не так було лячно собаки, затамувала подих і швидко прокопотіла повз сірого здорованя. Озирнулася, а собака йшов слідом, голосно нюшкуючи повітря і некліпно дивлячись своїми водянистими очима.

Марійка щодуху побігла. Собака скоками погнався за нею. Березовий лісок урвався, мовби його одтяло косою. Марійка вискочила на широкий шлях, під теплу сонячну зливу, і побачила: дорогою котить підвода, на ній тісно сидять якісь люди.

А вредний собака уже хекав поруч...

— Рятуйте!— тонко скрикнула.

Один із дядьків натягнув віжки, ледь зупинив коня, що схарапудився, бився в голоблях. Двоє скочили з воза, побігли до Марійки. Коли вони, розмахуючи руками й щось вигукуючи, наблизилися, собака чкурнув у ліс. Та Марійка не встигла порадіти тому. Бо до неї бігли два поліцаї. У Марійки підігнулися ноги, і вона сіла на жовтий сипкий пісок.

— Ти чого це сама по лісі тиняєшся?— горою навис над дівчинкою поліцай.

Марійці мовби зимовий раптовий вітер видмухав з голови все, що казала мама. Тільки й згадалося: «у гості», «з лісового села Корчі»...

— Я не тиняюся... Я в гості йду... до тітки у Млинівку. З села Корчі.

— Ого!— присвиснув поліцай.— Близький світ! Як же це тебе мати відпустила? Де в неї розум був?

Марійка стрепенулася. Задерла голову до поліцая, нахмурила брови.

— Мама в мене хороша, найкраща в світі! І нікуди вона мене не пускала... Але й тітка в мене хороша, дуже-дуже! От я й ухопила хлібину на гостинця, посадила кота, щоб не сумно йти, і нишком побігла до тітки. Знаєте, як я за нею скучила?.. А отой поганючий собака причепився...

Поліцай удруге присвиснув.

— Добрий собака! То ж справжній вовцюга. Скажи спасибі, що ми нагодилися, а то пообідав би він тобою і твоїм гостинцем.

Марійка заплямкала губами і не змогла вимовити «спасибі».

— Ну, гаразд,— махнув поліцай рукою.— Гайда на воза, доправимо тебе до тітки.

Марійка сиділа, скулившись, як куличок на болоті, між поліцаєм і німцем, й міцно притискала до себе обома руками кошика. Мурзик, настраханий вовком, а тепер, мабуть, ще й поліцаями й німцями, нишк під гіллячкою. Німці про щось ліниво перебалакувалися, а поліцаї мовчали. Поволі наближалася Млинівка, і Марійка укотре повторювала в думці слова, які вона скаже, коли в'їдуть у село: «Дядьки, спасибі вам, що підвезли, а тепер я побіжу городами навпростець і раніше за вас буду в тітки».

Воза на вибоїні струснуло, і Марійка ледь не випустила кошика, мимоволі зойкнула. Сусіда німець повернувся до неї.

— Што там?— показав на кошика й насупив брови.

Марійка здерев'яніла. Навіть коли німець сягнув рукою під гіллячку, вона не змогла й пальцем поворухнути. А треба ж було прудко скочити з воза і чкурнути у зарослу лопухами канаву...

Враз німець, ахнувши, відсмикнув руку. На ній проступили подряпини од Мурзикових кігтів. У Марійки потемніло в очах. Це ж зараз він уб'є Мурзика, викине геть усе з кошика, потопче від злості хлібину й знайде оте, що мама передала тітці Насті. А тоді уб'є її, Марійку... Вона заплющила очі.

І не повірила своїм вухам. Німець... засміявся. Коли обережно відкрила очі, то побачила диво: німець тримав на руках Мурзика. Кіт їжачився й видирався. Німець зиркнув на Марійку:

— Гут твій кіт. Але злий.

— Та ні,— здобулася на слово Марійка.— То він... жартома...

Німець тримав Мурзика на руках до самої тітчиної хати. Хіба ж могла Марійка сказати оті слова, що вона побіжить навпростець, хіба ж могла лишити свого друга?..

Коли злетіла з воза, то не повірила спершу, що скінчилася її неймовірно довга поїздка. Майнула до хати, мерщій крутнула завертку, всім тілом штовхнула двері.

— Маріечко, ясочко моя, це ти?— вигукнула тітка.— О господи! А я, коли побачила, що тебе ті скарійоти везуть до мого двору, мало не стерялася. Схопили, думаю, тебе.

Марійка припала до тітки.

— Господи, як же ти не вмерла на тому гаспидському возі,— ніяк не могла заспокоїтися тітка,— як вирвалася од нелюдів?

Марійка подивилася в її аж темні од переживань очі.

— Вони мене просто підвезли,— тихо мовила.— Тітко, може, ви дасте нам з Мурзиком молока? Бо ми так зголодніли... І «гостинця» заберіть, мало рук мені не пообривав...

Марійка аж розсердилася на Мурзика. От непосидючий кіт! Ще зовсім рано, ось сонце ледь виглянуло з-за лісу, а він уже прокинувся й цупить Марійку лапкою за косу. Наче каже: поглянь, як надворі сонячно, весело, вільготно. Ходімо погуляємо!

Марійка протерла очі, в яких ще колисалися дрімки, глянула спершу за вікно, де справді було дуже гарно, а потім ліворуч од себе. І ще більше розсердилася: мама непосидючіша від Мурзика! Погано їй, за горло вчора трималася, певно, болить воно в неї... Але не влежала, мабуть, з досвітку на городі клопочеться. Ніби Марійка безрука, не може сама огірки вибрати чи картоплі підкопати.

Скочила з полу на долівку, гайнула надвір. Мурзик, звичайно, мчав попереду неї. Сполоснула обличчя в шаплику, оббігла хатку, приклала руку до лоба козирком — сонце вже палко світило,— глянула на город, засипаний мерехтливим полуденним світлом. Нікого не видно серед розімлілої зелені. Похитала головою. Еге, усидить мама дома! Мабуть, уже чимчикує до партизанського загону.

«А що як і собі податися по маминому сліду?— раптом подумалося.— Я прудка, дожену маму, і разом підемо до загону. Я ж там жодного разу не була».

Замкнула сторожку, ключа сховала в густій лободі й побіжкувала стежиною. Мурзик був попереду.

Несподівано він стрибнув убік, злякав крикливу сойку й щез. Марійка кинулася за ним. Продерлась крізь зарості і ойкнула від захоплення.

П'ять височенних дубів уперлися, здається, в самісіньке небо. Однак не затулили зовсім сонця, воно тоненькими струмочками безгучно лилося між візерунчастого листя, лилося на зарості суниць, запалюючи червоно безліч ягідок. Марійка присіла, ухопила одну, і вона одразу ж розтанула, сповнивши рот солодкими пахощами. Потім — другу, третю... десяту... Мурзик сидів поруч і задоволено мружився.

Отямилася, коли яскраві досі ягідки потьмяніли. Здивовано підвела голову. Просто на кронах дубів висіла похмура бубнява хмара. У її товстому череві щось глухо бубоніло, буркотіло,— певно, як казала її покійна бабуся Уляна, прокидався дядько Грім і гострив свої вогняні списи. Мерщій схопилася, кинулася до хати. Та й зупинилася... А про маму забула? У неї ж горло болить; а вип'є окропу з суницями, і хворобу як рукою зніме. Зірвала великого лопухового листка, крутнула назад.

Прибігла до хати, коли дядько Грім уже з брязкотом накидав списи на свого залізного деренькучого воза, щоб потім, запрягши блискавиці, з гуркотом гасати по хмарі.

Відімкнула двері й прожогом до димаря — затулити димохід із печі. Бо дядько Грім дуже ласий до борщу. Як у кого димохід не заткнутий і борщем пахне, то він кидає списа з-таком й вицуплює у бовдур горщик із борщем...

Тільки зробила це, як надворі зашуміло, заплюскотіло, забарабанило по вікнах. Марійка притулилась до вікна. Де ж нині мама? Ой, мабуть, злива опала її на шляху...

А злива, ніби мама з Марійкою чимось завинили перед нею, дужчала і дужчала, скоро суцільна мутна стіна вигиналася за шибками. А дядько Грім, нещадно шмагаючи коней-блискавиць, ганяв по хмарі, мов по нерівній бруківці, кидаючи вниз такі важенні розпечені списи, аж хатка здригалася і Мурзик жалібно нявкав. Марійці теж стало дуже страшно. Не стільки за себе, скільки за маму. Їй що, вона у затишній хаті, димохід затулено, а від сліпучої блискавиці може заховатися з Мурзиком під полом. Мама ж під зливою сама...

У кутку закапотіло — дощ прорвав стріху. Метнулася в сіни, притягла ночви, підставила. Потім знову виглянула в сіни, щоб заспокоїти двох курок, які наполохалися й літали, кудкудакаючи і роняючи пір'я.

За тими нагальними клопотами не почула легенького стукоту в двері. Лиш коли задеренчала шибка, схопилася, гримнула замком, розчинила двері. Мама! Нарешті! У чужому геть мокрому плащі... Вхопила її за руку, потягла у сіни. І одразу ж насварила:

— Ти ж казала — полежу, доки горло переболить, а сама гайнула до партизанів! Хіба не міг хто інший піти?

І затнулася — а хто інший?

— Тихше, тихше, доню,— погладила її мама по голові.— Не гудь мене перед гостями.

— А що, правду Марійка мовить,— висунулося з-за маминої спини вусате мокре обличчя партизана Карпа Лудими, що вже двічі бував у них.— Могла б признатися, що заслабла, прислали б когось до тебе на зв'язок.

— Ну-ну, напалися на мене, бідну, з двох боків,— удавано ображено зітхнула мама.— Заходьте краще в хату, нічого на дощі вимокати, ви ж не коноплі.

Марійка вскочила першою, підставила стільчика до печі, витягла з попелу живу жарину, обклала її сухою глицею. Слідом за нею ступили в хату в мокрих як хлющ плащах мама, дядько Карпо і ще троє не знайомих Марійці партизанів.

— Роздягайтеся, не наносьте мені води в хату, он і так дзюрить у кутку. А я зараз роздмухаю жарину, розпалю вогонь,— щебетала Марійка, геть забувши про острашливого дядька Грома, хоч він і не думав розпрягати блискавиць.— Підігрію борщ, води на чай скип'ячу. Ми з Мурзиком таких смачних суниць назбирали —

солодкі, мов колишній цукор. Мамо,— повернула розчервоніле личко,— якщо ти два кухлі окропу з суничками не вип'єш, то я цілих... два дні з тобою не балакатиму. Вони тобі всю хворобу з горла виженуть. І геть усім дядькам суничок до чаю вистачить.

— Ох ти, хазяєчко мала,— підійшов, поклав їй велику руку на голову дядько Карпо.— Отака і в мене клопотушка лишилася в селі,— зітхнув.— Було, одбере увечері цигарку — я любив на сон грядущий покурити,— викине у вікно, сяде біля мене й розказує, як учителька, що куріння шкідливе, що од нього не те що людина — коняка може вмерти... А Юрчик, хоч і малий, ледь на ноги зіп'явся, та все ж відчуває чоловічу солідарність, захищає мене: «У татка зюб болить, того він і курить». Чи хоч живі нині мої балакунці?— похитав зажурено головою.

Інші дядьки теж похнюпилися — певно, кожен згадав свою сім'ю. Мама припала очима до маленької татової фотокартки, що її Марійка взяла в тітки Насті.

Жаль за тими незнайомими дітьми опік і Марійчине серце. Однак вона не виказала його.

— Що ви таке, дядьку Карпе, мовите?— пересмикнула плечима.— Таж сидить зараз ваша доня за столом і пише вам довгого листа. А Юрчик заважає. Хлопці всі вредні...

— Так його, тюленя вусатого!— стрепенувся, підморгнув Марійці довгоносий партизан.— Розкис під дощем, нагонить жури... Ось побачиш, Марійко, візьмемо тебе до нас у загін агітатором, будеш нам настрій піднімати...

Партизани заходилися ладнати саморобну міну. Марійка з цікавістю спостерігала ту, як висловився дядько Карпо, «пекельну роботу».

Поки морочилися з міною, дощ перестав, зате піднявся густий туман, і надворі рано посутеніло. Партизани заквапилися. Ледь умовила Марійка їх і маму трохи підвечеряти та випити окропу з суницями.

Партизани вже сховалися у сутінках, лише чвякання грязюки під їхніми чобітьми долинало, а мама все ще стояла на порозі та наказувала Марійці: і щоб світла не палила, і щоб на чужі голоси не озивалася, і щоб не лякалася шарудіння та дрібної біганини на горищі — то намоклі миші ганяють, гріються... Мовби передчувала щось недобре.

А Марійці після партизанських відвідин стало певно, навіть весело. Помила миски та ложки, взяла ящичок з-під толу, що його партизани засунули під лавку, хотіла винести в сіни чи й на горище і передумала. Кого в таку мрячну, як казала бабуся, погоду принесе у їхню пущу? Та й миші щось розбігалися... Тож лише переставила ящичок під піл. І залізла з Мурзиком на піч. Там стояла м'яка заспокійлива темрява, вона гарно пахла зубрівкою і мате-

ринкою, що їх насушив дядько Семен. А ще з печі не було видно вікон, у які міг зазирнути отой вовк, що гнався за нею...

Лягла на теплу черінь, і Мурзик блаженно замуркотів. Од його муркотіння Марійці мовби медом закапав хто на повіки. Вона струснула головою, смикнула кота за чуткі вуса — замовкни, будь ласка, спати нам не можна, треба ж відчинити мамі та партизанам, коли повернуться. І кортить побачити у напільне віконечко, як на далекій залізниці вдарить угору полум'я, вивершиться над лісом, а потім долине басовитий гуккіт. Соромно признатися: завжди просипає ту мить... Мурзик обережно чхнув, помовчав хвильку й знову завів свою безкінечну, як пісня цвіркуна, музику...

Стук-стук! Ой, мама з партизанами! Чого так рано?

Марійка ластівкою злетіла з печі. Холодна долівка враз прогнала дрімки. Зиркнула на вікно, і страх пройняв усе її тіло. До скла прилипло обличчя, але зовсім не мамине, чорнобороде, моторошне...

Мерщій назад, на піч. Принишкнути, розтанути в мороці...

Обличчя за шибкою ворухнулося, долинув сердитий голос:

— Хто там шибається по хаті? Ану відчиняй!

Тепер нічого було й думати сховатися на печі. Чорнобородий помітив її, тож коли не відчинить йому, він сам висадить вікно й улізе. Насилу додибала до вікна, пролибоніла:

— Це я шибаюся, дівчинка. А мами немає, пішла до тітки в село. Дядьку, в нас нічим поживитися, хіба що котиком, але я його вам нізащо не віддам!

— Ану відчиняй, не розмузикуй!— гукнув бородатий.

Марійка пішла в сіни. Ледь одімкнула двері тремтячими руками. Ввалився бородатий, а за ним ще душ семеро. Фашисти... У сіни зайшли хутко, а вступали по одному, тримаючи напоготові автомати. Враз передній сахнувся, викрикнув:

— Кто здєс єст?

Марійка мерщій виглянула з-за нього: на полу світив зеленкуватими очима Мурзик. Метнулася, вхопила котика.

— Це мій Мурзик, кіт. Не вбивайте його!

— Катце по-вашому, гер офіцер,— узявся запобігливо пояснювати чорнобородий.— Жаль, що ви ліхтаря згубили. Ну, ми зараз світло запалимо, ви впевнитеся, що то справжній кіт... Давай лампу!— гиркнув на Марійку.

Офіцер опустив пістолета, шумно видихнув повітря й навпомацки гупнув на лаву. Решта німців стали всаджуватися та розстібатися.

А Марійка заклякла з Мурзиком біля полу. Це ж коли запалить каганчика, то вони можуть помітити ящичок з-під толу... Ой, яка ж дурна в неї голова: треба ж було бодай у сіни його винести... Мишей злякалася... Тепер фашисти, побачивши ящичок, застрелять її

й Мурзика, а потім дочекаються маму з партизанами і їх застрелять...

Од жаху, здавалося, вся скрижаніла.

— Ти чого стовбичиш, як пеньок?— турнув її бородатий.— Ану давай негайно лампу! Ге, мале, а вже саботує накази! Гляди, партизанка...

Офіцер при слові «партизанка» скинувся.

«А що, коли настрахати їх партизанами?» — майнула думка у Марійчиній переповненій відчаєм голові.

— Дядьку,— задрижав її голос,— от ви мене ні за що партизанкою взиваєте, а я їм не відчинила, коли вони стукали.

Чорнобородий і про лампу забув, присів до Марійки.

— Коли це було, ну?

— Та десь перед вами,— вже упевненіше вела далі Марійка,— тільки тоді ще трохи видно було. Найшов їх повен двір, у шибки стукали. А я — анічичирк. То вони подумали, що нікого немає, покурили та й пішли собі.

— А куди, куди пішли?— так труснув Марійку чорнобородий, що її голова земетлялася, наче маківка на сильному вітрі.

— Звідки я знаю? Вони балакали, але хіба почуєш багато крізь шибки? Та й нащо воно мені...

— Ну, хоч що-небудь чула?— не відставав чорнобородий.

— Та... про якусь засаду гомоніли...

Чорнобородий заходився переказувати офіцерові Марійчині слова мішаниною українських, російських і німецьких слів. Офіцер і солдати захвилювалися, засовались.

— То, може, гер офіцер, розпитаємо в цієї дівчинки дорогу до села і подамося додому, нах гаузе?— сказав чорнобородий.

— Найн, найн!— енергійно закрутив той головою.— Ночной лес, рядом где-то партізан... Мі здес будєм до утро сідєть...

В Марійки знову стислося серце, мовби на нього обруч наділи. Думала випровадити фашистів, а вони, бач, так настрахалися, бояться навіть із хати вийти... Ой, що вона наробила!.. Як же попередити маму і партизанів, що в хаті фашисти?..

Німці довго сиділи, мов стовпці. Та ось офіцер щось сказав, і солдати заворушилися, стали розстібати ранці. Забулькало — Марійка вловила смердючий запах їхньої горілки. А потім так запахло ковбасою, що в неї слинка потекла. Вона вже й смак її забула, відколи почалася війна, не їла... І Мурзику закортіло ковбаси. Нявкнув прохально. Марійка мерщій затулила йому рота.

А фашисти пили горілку, плямкали, мовби не помічали скуленої на полику Марійки і Мурзика...

Раптом напільне віконце налилося червоним світлом. А за кілька секунд так гахнуло, що посуд у шафці забряжчав. «Це ж наші поїзда їхнього підірвали!» — радо подумала Марійка.

Фашисти схопилися, стовпилися біля віконця, про щось збуджено перемовлялися. Потім офіцер різко скомандував, і солдати кинулися з хати. Останнім вибіг чорнобородий. На порозі обернувся на хвильку.

— Як нам до села краще?

— Біжіть... ідіть отак прямо,— показала рукою,— нікуди не звертайте. Тільки стежки пильнуйте...

— Пильнуватимемо,— кинув чорнобородий.

На бігу озирнувся ще раз, мовби хотів запам'ятати сторожку і Марійку. Вона мерщій хряпнула дверима.

Вернувшись у хату, дістала віник із підпіччя, заходилася старанно підмітати хату, а потім і сіни.

Коли пролунав мамин здивовано-тривожний голос: «Доню, чого це ти серед ночі за віник узялася?»— мовила заспокійливо:

— Не хвилюйся, мамочко, нічого не сталося. Просто були непрохані «гості», от я й підмітаю після них. Щоб ви у чисту хату ступили...

ОКАНЬ

Марійка не могла знайти собі місця. То метнеться до печі, налле окропу, подасть мамі, а вона мляво хитає головою — не хочу, доню, навіть окріп не проходить крізь моє запухле горло. То шарить у шухляді лісникового столу, марно шукаючи ліки...

Мамі гіршає і гіршає. Вже дихає відкритим ротом, обличчя у бурякових плямах, очі мов нетутешні... Марійка обіймає її, просить крізь плач:

— Ой, мамочко, не вмирай!

Мама надсил підводить в'ялу, наче без кісток, руку, вихриплює:

— Марійко... до тітки Насті піди...

В одну мить зібралася, вхопила перепічку на гостинець тітці. З порога, нишком витерши сльози, підбадьорливо усміхнулася мамі.

Бігла до самого березового гаю. А там забракло духу, ніби хто запхнув їй у груди жмут клоччя. Перейшла на крок.

День, як каже мама, набіжний: то сонце палко світить, то пелехата хмарка набіжить на нього, розпустить мінливі тіні. Мовби чекаючи того часу, звідкілясь вихоплюється прохолодний вітрець, студить тіло.

Коли Марійка вже була на лузі, побачила чорні поліцайські мундири й мерщій присіла за кристалим калиновим кущем. Поліцаї були далеко, ген по той бік річки, то їй на бігу видалися вони близько. Люди там серпами жнуть жито, а поміж ними, зігнутими, рівно ходять поліцаї з нагайками в руках. Їхні мундири неприємно чорніють на теплому жовтому тлі.

Марійка витерла рясний піт з обличчя. Тепер бігти не можна: побачать, то подумають, що тікає од когось, стріляти почнуть... Ну, тоді вона швидко-швидко піде. Млинком покотиться.

Не встигла вийти з-за куща, як щось тицьнулося в спину. Поволі обернулася, і страх враз опав з неї, натомість всю її охопило радісне здивування. Позад неї стояв сірий кінь із розумними й сумними очима. Він довго вдивлявся в Марійку, наче питав про щось. Потім коротко заіржав, повернувши голову до лісу. Марійка й собі глянула туди. І насторожилася. На узліссі під купою густих ялин щось заворушилося. Потім звідти обережно висунулися дві голови. Марійка сахнулася — такі вони були острашливі. Довге закудлане волосся, неохайні, схожі на мички бороди, запалі щоки... «Чи не шпигуни?— майнуло в голові.— Мама казала, фашисти засилають їх до партизанів...» Та й розвіялася ота підозріла думка. Хіба такі худющі, мовби з хреста зняті, шпигуни бувають?

Розгляділася навсібіч. Нікого поблизу. І якраз товста синя хмара, схожа на паровоз, «наїхала» на сонце, покрила луки густою тінню. Зігнувшись, перескакуючи од куща до куща, подалася до ялинок.

Впала під ялинові лапи, й кістляві руки затягли її в гущавину. Довгу хвилю вона мовчки дивилася на людей. Їх було троє. Чоловіки. Зблизька вони були зовсім моторошні. Справжні скелети, на тих скелетах звисали подрані, геть замазючені солдатські сорочки й штани.

— Що, дівчинко,— спробував усміхнутися один із чоловіків,— схожі ми на виходців із того світу? Вважай, що так і є: з концтабору, із справжнього фашистського пекла дивом вирвалися...

— Тиждень нічого, крім кори, в роті не було,— прошамкав, як дідусь, на вигляд не старий, але майже беззубий чоловік.

Марійка вихопила перепічку, подала.

— Їжте.

І одвернулася.

— Слухай, дівчинко,— обізвався перегодя той, що перший мовив до Марійки: у його бороді світилися сиві волосини,— нам треба до партизанів. Може, ти щось чула про них, ти ж із лісу бігла, а зараз, ми спостерегли, ніхто із села до лісу не ходить...

Марійка завагалася. Мама наказувала не те що про партизанів, а навіть про їхню лісову хатину нікому й слова не мовити.

— Чи не шпигунами нас вважаєш?— спитав беззубий.— Невже схожі?

— Та я бачу, що ви зовсім свої,— почервоніла Марійка.— Але мені треба негайно в село. Мама там,— махнула навмання,— хвора, ліки їй потрібні.— Підхопилася.— Ви побудьте тут, я хутко вернуся. Тільки не вистромлюйтеся і коника свого сховайте. А то поліцаї побачать — вони до коней ласі,— причкурять сюди...

До тітки Насті дісталася без пригод. Коли заходила в село, рясний дощ із вітром сіконув,— певно, загнав поліцаїв до хати.

Тітка сиділа на призьбі, лущила квасолю. Побачила Марійку, закліпала здивовано очима.

— Ти чого прискочила?— пошепки вигукнула.— Хто тебе послав?

— Мама...

— Ох і попаде їй од мене, як стрінемося!— посварилася тітка.— Зовсім уже там, у лісі, забулася, що ми в пазурах у тих нелюдів живемо...

— І не забулася,— насурмонилась Марійка. І схлипнула:— Мама... вмирає...

Тітка мерщій взяла її за руку, завела в хату. Коли Марійка поспіхом розповіла про мамину хворобу, тітка ударилася в поли, дістала два пучечки трави, заходилася розказувати, як ті трави настоювати. А Марійка бачила — не дуже вірить тітка, що вони допоможуть...

— А може, я з тобою піду?— раптом сказала тітка.— Гляди, коли зовсім стемніє, якось проскочимо...

Марійка зиркнула за вікно. Хмара спливла на обрій, осіла там синіми копицями. Над тими копицями ще височенько бризкало променями сонце. Далеко до вечора...

— Я вже сама,— притримала зітхання Марійка.— Як сюди пробралася непомітно, так і назад прошмигну. А вас ті нелюди одразу помітять...

— Істинні нелюди,— скорботно похитала головою тітка.— Ото як партизани підірвали поїзда, поліцаї таке зняли! Двох чоловіків ні за що вбили, по дворах шастають, партизанів шукають. Усіх прийшлих, нетутешніх забирають. Нікого з села не пускають.

— А ви кажете, що підете зі мною в ліс,— мовила осудливо Марійка.— Ні, тітонько, лишайтеся дома, я вже сама... Знаєте, як ви потрібні партизанам! Краще повторіть ще раз про трави.

Надворі щось зарипіло. Тітка і Марійка водночас зиркнули у вікно. Два поліцаї відчиняли хвіртку...

— Лізь, Марійко, швидше на горище! В сіно зарийся, там його в кутку багато...

Марійка лежала у старому порохнявому сіні й напружено дослухалася до розмови, що долинала з сіней.

— Щось, Насте, часто ти по селу никаєш,— бубонів голос.— Чого це тебе носить в такий час?

— Та всі ж ходять,— стиха на те тітка.— То солі позичити треба, то ниток, то хліба... Крамниця ж зачинена...

— Ну-ну, не критикуй нову владу! А чи не для партизанів ти позичаєш? Сім'ї в тебе немає нині...

Тітка довгу хвилю мовчала.

— Матвію, і не гріх тобі отаке на мене зводити!

— Бач, і язика потягло,— гмикнув поліцай.— І дрижиш, як осиновий листок. Ану, Петре, давай шарнемо по її хоромах. Гляди, щось назиримо інтересне...

Поліцаї швендяли по сінях, зазирнули в хату, чимось там грюкали. Знову вийшли в сіни.

— Може, на горище злазимо?— ліниво сказав поліцай.

— Мишей поколошкати?— заперечив другий.— Ми ж два дні тому перевернули все там...

Марійка втиснулася у сіно. І враз гостра осочина залізла просто в носа, нестерпно залоскотала. Обома руками затисла носа. Марно... Поліцаї, що вже виходили надвір, зупинилися.

— Щось наче чхнуло, Матвію...

— То злазь, перевір, що там.

Зарипіла драбина. Марійка і дихати перестала. Зате гучно дихав поліцай. Ось він зупинився: певно, звикав очима до сутінків.

— Нікого не видно,— розчаровано мовив.— Ну, все-таки пульну для певності.

Оглушливо гримнуло. Марійці на мить потьмарилося в голові. А коли отямилася, то незвідана досі радість охопила її. Вона жива, жива! Куля повз неї пролетіла!

— Видно, миша запищала,— зринув уже внизу поліцаїв голос.— Даремно тільки кулю витратив. Втім, чого даремно? Хай тобі, Насте, для острашки буде. Чула, як мій гвинт палить? Отак і в партизана стрелю, коли здумаєш десь приховати. Не здригнеться рука...

Тітка мовчала. А коли поліцаї почвалали з двору, у неї прорвалися нестримні ридання. Марійка хутко спустилася вниз.

— Чого ви, чого?— намагалася втішити.— Я жива, жива! Ось помацайте — це я, я!

І коли тітка трохи заспокоїлася й пішла до хліва порати порося, Марійка вхопила тихцем пучечки трави, вишмигнула надвір, подалася в город.

Вже на лузі, рачкуючи в траві, згадала, що не порадилася з тіткою, як бути з полоненими. Тепер доведеться самій вирішувати.

А вирішувати нічого не довелося. Коли чоловіки побачили її, то бородатий заклопотано мовив:

— Ти пробач нас, затурканих, не зразу дійшли до нас твої слова про хвору матір. У нас же Степан,— показав на беззубого,— фельдшер. Давай веди до матері!

Марійку посадили на коня, хоча вона й однікувалася. Признатися, що ніколи не їздила на конях, було соромно. Учепилася в гриву обома руками.

— Не бійся,— підбадьорливо кинув їй бородатий,— наш коник делікатний, ніколи не скине, та ще й даму.

— А як його звати?— спитала Марійка.

— Як звати?— бородатий стенув плечима.— Хтозна. Він до нас

пристав, коли блукали в лісі. Не кінь, а справжній собака — здалеку фашистів чує. Нюх, як у розвідника...

— То давайте назвемо його Розвідником!— прохопилася Марійка.

— А чого ж, називай, коли так подобається,— згодився бородатий.— Слухай, а тебе як звати?

— Марійкою. А вас?

— Андрієм Прокоповичем. Був колись учителем. Беззубий фельдшер — Степан. Він ще молодий, то в концтаборі діда з нього зробили. Льоня ж у нас зовсім хлопчак. Онімів від катувань...

Марійка жалісно глянула на Льоню. В його сірих очах плавав глибокий сум. Він спробував і не зміг усміхнутися Марійці.

Мама, коли Марійка припала до неї, ледь розплющила очі і знову заплющила. Марійка — в плач. Фельдшер Степан легенько забрав її од мами, звелів зігріти гарячої води. Поки Марійка поралася біля печі, він зазирнув мамі в горло. Похитав головою:

— Нарив. Так, так, що ж будемо робити?.. Слухай,— до Марійки,— батькова бритва у вас лишилася?

— Батькова — ні, а лісникова десь є,— машинально відповіла Марійка і враз пополотніла.— А ви що бритвою робити будете?.. Різати?..

— Не бійся, Степан лихого твоїй матері не заподіє,— обняв її бородатий.— Шукай-но хутчіше бритву та давай сходимо на город, моркви насмикаємо. Правда, Марійчиній мамі потрібна морква?— підморгнув фельдшеру.

— Аякже,— ствердив той.

Вони нешвидко повернулися з городу: бородатий почав розпитувати Марійку, що в них тут росте, сам цікаво розповідав про різні рослини. А як знову ступили в хату, мама вже сиділа на ліжку й спльовувала. Марійка заскіпла на порозі. А Степан задоволено підморгнув їй:

— Бачиш, не такий уже нікчемний я фельдшер. Вчасно ми нагодилися. Ще б трохи, і... Ну, тепер усе — скоро одужає твоя мама.

І справді, уже надвечір мамі полегшало. Допомогла і тітчина трава, якою мама раз у раз полоскала горло. Очі її прояснілися. Тільки балакати мамі було важко, та фельдшер і не дозволяв. А мама ще й поривалася встати, казала, що її сьогодні чекають у загоні... Довелося Марійці насварити маму, як малу дитину...

Мама пішла до партизанів через два дні. І колишні полонені пішли з нею. Вони поголилися, попрали свій одяг. Марійка теж просилася з ними, та де там! Мама й слухати не хотіла. Спасибі Андрію Прокоповичу, заступився за Марійку. І мама змилостивилася:

— Добре, проведи нас, тільки он до того каракуватого дуба. Й негайно додому.

Коло дуба стали прощатися. Всі їй дякували, наче вона справді

щось значне зробила. Марійка попрощалась з дядьками і обернулася до коня, погладила його по гриві.

— А що, хлопці,— примружився Андрій Прокопович,— може, подаруємо нашого коня Марійці? Бачите, розлучитися не можуть.

Марійка заніміла од щастя.

— Таке вигадаєте!— замахала руками мама.— Кінь партизанам потрібний.

— Ясне діло, потрібний,— кивнув Андрій Прокопович.— Але ж гляньте на нього зараз: схуд од мандрів, од ран — він же був десь у перепльоті. От коли Марійка його відпасе, тоді й візьмемо в партизани. Як, Марійко?

— Відпасу!— підстрибнула вона.— Він у мене, як буря, літатиме!

Андрій Прокопович підсадив Марійку, і коник повіз її тихою ступою додому.

Марійці хотілося співати від щастя. Це ж у неї є кінь, як у справжнього партизана!

— Розвіднику!— тихенько покликала.

А він мовби не чує. Покликала голосніше. Не повертає голови. Марійка обережно й розгублено шморгнула носом. Чого це він? Може, хотів з дядьками піти?.. І ляснула себе долонею по лобі: то ж він навмисне не озивається! Хіба ж можна відкрито одгукуватися на Розвідника, коли навколо нишпорять фашисти й поліцаї? І додумалася отак назвати коня...

Аж стомилася перебирати конячі імена. І все було не те. Не хотілося такого коня називати буденно: Гнідком, Вороним, Сірим... Та ось випливли з пам'яті слова, що їх одного разу казав дядько Карпо, коли мама просилася в загін: «Ти, мабуть, не уявляєш, наскільки важлива твоя робота. Адже підпільники та розвідники — очі й вуха партизанів».

О, вона й назве коня... назве...

— Окань!— радісно скрикнула і підплигнула на конячій спині.— Окань! Оканьчик!

Кінь повів головою, коротко заіржав. Сподобалося йому ім'я! А потім припустив легеньким бігцем. Марійка припала до гриви, ойкаючи від ляку й захоплення.

А обіч неї майоріли зелено дерева, заздро пінькали птахи, духмяний вітерець обвівав їй щоки. І так було шкода, що її не бачить ніхто із знайомих хлопців та дівчат. А хоча б і незнайомих.

АРКУШИК З ЧИТАНКИ

Марійка сиділа на купі м'якого листу й тихенько посміювалася з Оканя і Мурзика. Вони затіяли таку кумедну гру, що вона ледь утримувалася, аби не засміятися вголос.

Кінь спокійно пасся, з хрускотом косячи міцними зубами зелену отаву, а Мурзик, морщачись, дивився на його обід. Потім чмихнув, наче сказав: і як можна їсти гірку траву та ще й з таким апетитом! Одійшов убік, щез у молодому соснячку. Та невдовзі визирнув звідти й покрався до коня. Жодна травинка не шелеснула під його лапками. Так само нечутно видряпався на осичку, хіба що червоне лякливе листя затремтіло на ній. Дістався поперечної гілки, присів на ній, прискалив око, наче приміряючись... І враз скочив Оканеві на спину! Кінь з несподіванки підстрибнув так, що його копита майнули в повітрі, а одне зачепило осичку, і з неї посипалося листя, утворило червону хурделицю. Потім гучно заіржав, махнув сердито хвостом, крутнув головою, шукаючи жартуна. Але хитрий Мурзик уже скочив з коневої спини й давав драла до сосняка. Окань було погнався за ним, трусячи гривою і косячи сизим оком. Та й зупинився, не захотів колоти боки об глицю.

Марійка помахала йому рукою: мовляв, не сердься, Мурзик просто пожартував,— і лягла горілиць, задивилася в небо. Воно було ніжно-блакитне й таке чисте, мовби його всю довгу осінню ніч хтось старанно мив джерельною водою. Еге, а хіба не мили дощі — цілих чотири дні полоскали, он навіть жовте листя летить з дерев майже без шереху — досі не висохло. Од його жовтизни світло, урочисто в лісі. Марійка аж очі приплющила — так було гарно й трішки сумно в осінньому холодно палаючому лісі.

Тихий сухий шелест з'явився й затих. Що це? Миттю розплющила очі. Біля неї лежав аркушик паперу. Марійка радо вхопила його — ой, невже листівка? Мама аж двічі знаходила в лісі листівки, що їх скидали радянські літаки, і навіть до тітки в город залетіла одна, просто на соняшне кружало лягла. Тітка зрізала сонях,— глядь, а до насінин листівка прилипла... Тільки Марійці жодного разу не щастило здибати листівку. І ось нарешті!

Припала до аркушика очима й розчаровано пхикнула. Зовсім це не листівка, а сторінка з читанки. Марійка напам'ять знала все, що там написане. Особливо віршика про осінь, де «висне небо синє, синє, та не те, світить, та не гріє сонце золоте...»[1]. Не стільки прочитала, скільки продекламувала того гарного віршика, який у школі враз запам'ятався. Подивилася на малюнок — там по вулиці під червонолистими деревами веселі діти вистрибом бігли до школи, а над ними летіли журавлі, заздро позирали на школярів, яким не треба добиратися до далекої Африки... І Марійці запахло школою, книжками, зошитами, іграми на просторому подвір'ї, що за літо заросло плітким споришем, гінкою лободою, ніжними гусячими лапками...

Згадалося, як уперше ішла до радянської школи, стискаючи в ру-

[1] Вірш Якова Щоголева.

ці букетик квітів. Мама тримала її за руку, а тато то клав свою руку на плече їй, то гладив по голові... З ним весь час віталися люди, інколи зупиняли тата, питали, чи буде в їхньому селі організовуватися колгосп. Тато казав, що це залежить од їхнього бажання, і люди одходили в задумі...

Мама хвилювалася не менше од Марійки: адже вона теж йшла до школи, тільки не вчитися, а вчителювати. Мама вчителювала ще за Польщі, але її звільнили, коли тата арештували поліцаї.

Марійка мимохіть здригнулася, згадавши, як просто серед ночі у їхню хату вдерлися чужі люди. Вони мигтіли ліхтариками, лаялися, стусали тата, щоб швидше одягався, бо вони теж є люди, їм теж спати хочеться... Коли тата забрали, мама і Марійка до ранку плакали. А вранці мамі сказали, що вона більше не потрібна в школі...

Як вони прожили ті три роки — згадувати тяжко. Голодували, маму раз у раз викликали до поліції... Аби не тітка Настя, може, й померли б від голоду. Вона тихцем то борошна принесе, то картоплі... А одного разу дістала з потаємної кишені записку від тата. Він бадьоро писав, що здоровий, вірить у світлі дні, просить їх, щоб берегли себе... І ті дні настали в такому ось сонячному вересні 1939 року, коли Радянський Союз прийшов на допомогу Західній Україні. Марійці й досі, коли згадає ті дні, в очах червоно від прапорів та стрічок. Наче люди позбирали та повиносили на святкові вулиці все червоне, що його приховали від поліцаїв.

Другого вечора у хату бурею влетів тато. Марійка спершу сахнулася, побачивши його — худющого, із запалими щоками... А потім із тиждень ходила за ним слідом. Навіть на збори, де тата обрали головою сільради, ходила. Еге, хіба ж можна було одійти від тата, коли вона не бачила його цілих три роки і дванадцять днів?!

Очі мимоволі приплющилися, і ось Марійка вже сидить за партою, поруч білявого хлопчака, у якого ніс кирпатий, хоч дійничку вішай, і напружено слухає вчительку, яка м'яким добрим голосом піднесено говорить, що їм, дітям, випало велике щастя — вони вчитимуться в радянській школі, рідною мовою, що їхня батьківщина тепер — весь Радянський Союз, найкраща держава в світі...

У Марійки аж лоскітливі мурашки бігали по тілу од вчительчиних слів...

Десь далеко глухо бахнув постріл, і Марійка скинулася. Глянула ще раз на малюнок, і серце її защеміло. Невже все оте ніколи не вернеться? Невже наші бійці не проженуть фашистів?

Стрепенулася, ущипнула себе за щоку. Що це на неї напало? Радянські солдати обов'язково вернуться! Хай вони далеченько звідси, навіть од Києва не близько, але хіба то далина, коли вони на танках, на машинах їхатимуть, як отоді, в 1939 році. Доженуть фашистів до Києва, а звідти вже рукою подати до їхніх місць. Он до

війни тато їздив до Києва, то казав, що всього за ніч туди дістався.

Щось м'яко діткнулося щоки. Марійка зрозуміла — коник. Тільки він може отак шовковисто діткнутися. Глянула на нього. А він косить оком на Мурзика, що вже вибрався з сосняка і видряпався на самісіньку верхівку старої берези.

Марійка похитала головою. Замріялася, задивилася на витівки коника і котика й геть забула, що вона ось уже третій день не просто пасе Оканя та вчиться їздити на ньому, а й стежить за сигналом од тітки Насті. Домовилися з нею: щойно будуть нагальні новини, вона розпалить піч, кине сирої трави на дрова, щоб густий дим пішов із димаря. От і видряпується час од часу Марійка на високу березу, глядить на село.

Унизу тихо, тепло, а нагорі вітрець прохолодний лоскоче щоки, розгойдує верхівку берези, норовить скинути Марійку. Зате далеко видно! Он маленьке озерце сяйнуло блакиттю. Он кленок горить-палає, вітер гойдає його, мов справжнє багаття, а сусідки-ялини настовбурчилися гіллям, одштовхують те полум'я. Он на лузі калина розжарила свої кетяги, кличе пташок, а вони не летять, бо знають, що до морозів калина не солодка... А от і тітчина хата як на долоні. Над нею плаває ціла хмара закучерявленого диму, наче пухнасті баранці пасуться в небі. На вулиці, неподалік од тітчиного двору, стоїть німецька машина.

Марійка стала швидко спускатися. Покликала Оканя, він слухняно підійшов, сіла на нього. Мурзик було забарився на гілці. Тоді Окань нетерпляче заіржав: мовляв, стрибай хутчіше, кінчилася наша гра. І Мурзик плигнув Марійці на руки.

Коли під'їздили до сторожки, Марійка побачила, що мама на городі копає картоплю. Виверне кубах, вибере маленьку картопельку, одкине в купу, а кожну велику візьме в руку, помилується нею. На її обличчі грає випогоджена усмішка. Мовби немає війни, немає отого тривожного сигналу над тітчиною хатою, а є лише тиха приязна осінь, ласкаве сонце в барвінковому небі... І ось-ось з-за хати вийде тато, кине на призьбу портфеля, скаже, потираючи руки: «Ну, дружинонько, покінчив я з своєю канцелярією. Знаєш, сьогодні ще три сім'ї зголосилися до колгоспу!.. Тож запрягай і мене до фізичної праці!»

Марійці закортіло мовчки пристати до мами, неспішно вибирати картоплю і більш ні про що не думати... Стріпнула головою, глибоко зітхнула. Еге, ніколи займатися картоплею, треба їхати до тітки. А може, мама не дозволить верхи на Окані, звелить іти пішки? Тоді доведеться квапитися...

Окань трусив гривою, нерівно ішов у голоблях: певно, його давно не запрягали. А може, йому було важко везти лісовою піщаною дорогою величеньку хуру дров. То мама таке вигадала: фашисти

нині дозволили селянам возити дрова, от і ти під ту марку проскочиш... А воза взяли у лісниковому хлівці.

При виїзді з вузької просіки її обігнав на підводі чоловік у чорному картузі. Він кивнув Марійці, і вона прилаштувалася ззаду.

Надвечір знявся вітер, заходився трусити листя, і воно, підсохле за сонячний день, опадало з тихим шелестом. Здавалося, що по лісові тиняється багато людей. А сутінки ще й вимальовували тих людей по глухих закутках. Та Марійка не дуже дослухалася й додивлялася, хоч і лячно було трохи.

При в'їзді в село їх перепинили патрулі. Чоловік показав папірця, а про Марійку мовив:

— Сусідське дівча. Мати захворіла, от і довелося малій самій їхати. Поміг я їй трохи...

Патруль махнув рукою — проїжджай!

Чоловік невдовзі звернув у завулок, і Марійка опинилася сама на широкій вулиці. Їй аж темно стало в очах від німецьких мундирів. Доки дісталася до тітчиного двору, нарахувала тридцять п'ять чоловік, а ще два грузовики, гармату, похідну солдатську кухню на колесах, забачила офіцера у високому кашкеті й плетених погонах. Так ось чого тітка серед білого дня зняла хмару диму над хатою!

Тітка сиділа на призьбі й обрізала буряки. Помітила Марійку, кинула ножа, подалася до воріт, розчинила їх.

— Ясочко моя, не забула тітки, дровець привезла, спасибі сестрі, що турбується про мене!— голосно мовила тітка й завела підводу в двір.

Скинула дрова під хлів, розпрягла Оканя, поставила в хлів, дала йому трави. Взяла Марійку за руку, хутенько завела в хату.

— Бачиш, скільки фашистів набилося в село? Як черви в дощове літо... Я вже кілька раз пробувала вибратися до лісу — еге, од нашого поліцая-наглядача Матвія втечеш! Як пожене зранку на роботу, так і держить під гвинтівкою до сутінок. А ввечері патрулі грають по вулицях, сидять засідкою у верболозах... Мої хлопці всіх фашистів порахували. Узнали — не сьогодні-завтра вони рушать на ліс.— І обірвала себе: — А як ти проскочила через патруль? Чого це мати придумала підводою тебе послати?

— Хіба погано придумала?— закопилила губу Марійка.— Заразом і дров вам привезла. А провів мене в село чоловік у чорному картузі. Він із лісу підводою їхав...

— Який, який чоловік?— насторожилася тітка.— В чорному картузі, кажеш?.. Гм, чи не Петро Книшів... Приглянемося...

Марійка встала, попрямувала до дверей.

— Куди ти?— вхопила її за полу тітка.— Ніч надворі.

— Як куди? Самі ж казали: не сьогодні-завтра фашисти рушать на ліс.

— Ох, Маріечко, мала ти ще, а ми з твоєю матір'ю отак тебе

ганяємо... Та поліцаї й німці вночі стріляють без попередження. А як і не стрілять, а просто перепинять, спитають, чого за пітьми їдеш до лісу. Що відповіси, га?

Марійка зів'яла, сіла на лаву. Еге, що вона скаже? Вертається додому?

А коли фашисти захочуть перевірити, де її домівка, куди вона їх поведе?

Може, без коня спробувати вислизнути з села? Вона маленька, плаття в неї зелене, геть загубиться серед верболозів, а ніч он яка темнюща, жодна зірка не вигулькнула на небі. Засідку вона вчує — не будуть же німці чи поліцаї сидіти камінно, ворушитимуться, сопітимуть...

Подумала так і скинулася — а Окань? Покинути друга? Та його ж завтра фашисти заберуть!

Зітхнула глибоко-глибоко, мов бабуся. І тітка зітхнула. Потім мовила:

— Марійко, годі нам даремно сушити голови. А то я зовсім посивію, а ти не виростеш. Лізь-но на піч, поспи. Гляди, вранці щось путнє спаде на думку. Може, домовлюсь з кимось, візьме тебе з собою хтось у ліс, як по дрова їхатиме. Може, зголоситься той самий Книш...

— Еге, а коли фашисти рушать нині вночі?— заперечила Марійка.— І без Оканя я жодного кроку...

Довга автоматна черга продирчала, здавалося, під самими вікнами. Тітка здригнулася, підштовхнула Марійку.

— Лізь, лізь не розмузикуй. Я ще до хлопців своїх проскочу вдосвіта, гляди, хтось із них найде шпарку до лісу...

Марійка лежала на теплій черені й ніяк не могла заснути. І тітка крутилася на полу, аж дошки скрипіли, час од часу вставала, виглядала у вікна. Ніч бунтували то німецькі голоси, то тупіт ніг, а то враз знялася гаркава пісня... Все чужі, ворожі звуки. Бодай би один наш, рідний. Чи собака сонно гавкнув би, чи корова замукала, чи опівнічний півень подав би хрипкий голос.

Скільки планів перебігло у Марійчиній голові за цю довгу безсонну ніч! Може, сісти на Оканя і — галопом із села? Доки вартові прочумаються, вона вже джухне повз них... Еге, од тітчиної хати до краю села неблизько, а тупіт коня в нічній застиглій тиші далеко чути. А коли обв'язати копита ганчірками? Про таку хитрість оповідали підривники. Припливла ця думка та й розтанула, як дим над тітчиною хатою. Он же ж скільки німців тиняється по вулиці, побачать її Оканя, та ще й з вершником...

Мабуть, перед досвітком задрімала.

Прокинулася до кінського іржання. Зачумлено мотнулася на печі, шукаючи виходу, сплигнула на піл, мало не наступивши на тітку. Тітка застогнала й не прокинулася. Визирнула у вікно. Надворі

світало. Туман — густий, сизий,— обнуртовував город, суцільно заслав луг, лише верхівки кущів виглядали.

Знову долинуло іржання. Та це ж Окань, бідненький, голос подає. Ой, може, хто в хлів забрався, хоче вивести його?.. Пташкою злетіла з полу, кинулася з хати. Двері хліва були на штабі, й Марійка зітхнула полегшено. Взяла ключ, одімкнула. Окань потягся до неї, заіржав.

— Пробач, що покинула тебе,— щебетала винувато.— Сильно задумалась, як нам з тобою додому вернутися.

Нарвала споришу, подала. Окань взяв траву в рот, пожував і незадоволено пирхнув.

— Що, недобрий, еге?— зазирнула йому в очі Марійка.— Так немає в дворі іншої трави. Лише на лузі.

Виглянула з хліва. На сході вже визеленилося небо. Ніде нікого, жодного звуку не чути. А що, коли справді попасти коника? Ні, не на лузі, а в городі, там є в тітки латочка конюшини. Яка ж смачна буде коневі росяна холодна конюшина!

Кінь у дворі стрепенувся, глянув на луг. І враз майнув туди. Даремно Марійка, біжучи за ним, стиха умовляла його вернутися — там же можуть бути фашисти у засідці. Мовби оглух. А вискочив на луг, заіржав радо, припав до трави. І попаски поволі рушив уперед.

Марійка розсердилася — вперше розсердилася на Оканя. Вхопилася за верболозину, заходилася ламати її, щоб провчити неслухняного коня, загнати до двору. А лозина пручалася. Нарешті піддалась. Марійка замахнулася на Оканя і... опустила лозину.

Це ж коли отак попаса він ітиме лугом, а вона за ним, легенько поцвигуючи лозиною, то вони можуть вибратися з села... Поторкала кіски — стрічки з донесенням заплетені. Коли ті, в засідці, чи патрулі спитають, чого так рано коня пасе, то скаже... Гм, що ж вона скаже?.. Довго морщила носика, підплигуючи в нахололій траві, з якої рясно бризкала кусюча роса. О, вона скаже, що німець, який у них стоїть, витурив її ні світ ні зоря з конем на луг.

Ось уже й верболози. І хоча вони просто викупали Марійку, вона все далі в гущину заганяла Оканя. Оглянулася на тітчину хату, яка ледь бовваніла в тумані.

— Пробачте, тітко,— прошепотіла,— що я так вчинила. Але ніколи було вертатися в хату, будити вас. Ось-ось зовсім видно буде. Ви все зрозумієте, не будете сердитися, правда, тітонько Насте?

Повернула голову од хати й заціпеніла. Кроків за тридцять сиділи під кущем горобини два поліцаї. Біля них горіло маленьке вогнище — бліде, мляве, наче невиспане. І поліцаї були мляві, втомлені, з сірими обличчями. А над ними жаріла свіжими соковитими ягодами горобина.

Пройшла повз них з Оканем не дихаючи. Здавалося, не ступала на землю, а пливла над нею. Раптом один з поліцаїв підвів голову. Марійка застигла, і Окань став як укопаний. Поліцай покліпав очима й махнув рукою:

— Мара привиділася...

Ось уже й остання хата лишилася за спиною. Коло неї звелися на здибочки темно-червоні жоржини, махають Марійці пелюстками, бажають щасливої дороги. А від далеченького лісу вибігли сосонки, розставили пухнасті руки-гілки, запрошують: швидше, Марійко, до нас, ми тебе й Оканя сховаємо, прихистимо...

Легенько цвигнула Оканя, який схилився до трави.

— Гальт![1] — вдарило, мов батогом.

У Марійки мало серце не зупинилося. Наледь повернула голову туди, звідки пролунав грізний оклик. Під старезною, зігнутою, як бабуся, вербою, округ якої навперегінці тягнулися зеленочубі онуки, стояло троє в сіро-зелених шинелях. Фашисти... Вони пильно дивилися на Марійку, тримаючи в руках автомати. Та ось один пальцем поманив її до себе.

Марійчині ноги обважніли й стали крихкі, от-от обламаються.

Що робити?.. Перша думка шугонула в голову: скочити на Оканя, щезнути в тумані. Еге, а як вона скочить? Треба ж підвести його до якогось пенька. А в них у руках автомати напоготові...

Ішла до німців, мов по тонкій кризі. Підступила, надсил підвела голову.

Несподівано згадалося їхнє вітання.

— Гутен таг[2],— тоненько мовила.

Здивувалися, одповіли на привітання.

А Марійка глибоко вдихнула повітря, скривилася і майже плачучи:

— Як ви мене налякали! Думала — дідьки болотяні вискочили з верболозів...

Затулила рота — ой, не туди язик заскочив...

Два німці подивилися на третього. Той щось сказав їм по-своєму й до Марійки:

— Чего ти рано ходіль здєс? Разве не зналь, что нельзя?

У неї ручаєм полилися сльози.

— Знаю, ще й як знаю. Але офіцер у високому кашкеті, що у нас стоїть, наша хата... з тамтого боку села, збудив мене і послав коня пасти. Ще й звелів... грибів назбирати йому до сніданку,— хтознаде і взялася чудова думка.

Німець похитав головою, переклав її слова товаришам. Другий німець теж похитав, опустив автомата. А третій підозріло дивився

---

[1] Гальт! *(нім.)* — Стій!

[2] Гутен таг *(нім.)* — добрий день.

на Марійку. Її в жар кинуло од того погляду. Як же і його переконати в брехні?..

— Да-а,— протяг перший німець,— нєкорошо, нєкорошо...

— То що ж мені р-роби-ти?— вихлипла Марійка.— Дядечку, дозвольте мені вернутися додому! Я скажу, що ви...

— Пасі, пасі,— суворо кинув німець.— І грібі офіцер нужно собірайт. Іді!

Марійка похилила голову, штовхнула Оканя, і вони поволі рушили. За кількадесять кроків озирнулася. Німець посварився на неї пальцем.

На узліссі Окань ліг на траву, запрошуючи Марійку: сідай мерщій, помчимо додому.

Замайорів обабіч різнобарвний ліс, кинувся врозтіч туман. Схопився вітерець, розбуджений тупотом копит, дзвінко заспівав над вухом: «Молодець, Марійко! Молодець, Марійко!»

ПОГОНЯ

Щось легенько сіло на голову, заворушилося. Марійка розігнулася, витерла замазючені землею руки, мацнула коси. Пальці діткнулися павутиння. Потягла його до очей і витягла маленького сердитого павучка. Він дригав лапками, крутив малюпусінькою голівкою, смикав до себе павутину. Ніби просив: пусти мене швидше, мені ще так далеко летіти... Павучок-літун. Бач, у подорож зібрався.

Бабине літо. Тихо, тепло, лагідно. Аж не віриться, що скоро прилинуть низькі похмурі хмари, поллють холодні немилосердні дощі, обіб'ють листя й дерева стоятимуть німі, чорні, понурі.

Марійка випростала павутину, війнув вітер, підхопив її й поніс павучка вдалину. «Може, аж до нашої армії занесе його. От би татові звістку подати...»

Усміхнулася сама з себе, витерла спітнілого лоба. Правду каже мама, що вона уже мала б у четвертий клас ходити, але все ніяк із дошкільняти не виб'ється... З Мурзиком і Оканем балакає, наче то є люди.

— Марійко!— долинув мамин голос.— Знову замріялася? Ану давай поквапимося, бо хтозна, що воно завтра буде...

Мерщій нагнулася, заходилась вигрібати картоплини з підкопаного мамою кубаха. Еге, таки замріялась. Он уже де мама! Ні-ні, більше ні про що вона не думатиме. Треба до вечора всю картоплю вибрати. Бо справді завтра їх уже не буде тут, переберуться в загін. Казав командир: «Досить вам жити під носом у поліцаїв. І є у нас побоювання, що ваша сторожка вже у них на замітці, гляди, нагрянуть нежданo...»

Партизани приходили вчора, після того, як мама однесла їм тітчине донесення. Повен двір їх найшов. Марійку оточили колишні полонені, яких вона здибала на узліссі, а мама одвела в загін. Дарунків нанесли, що у руках не вмістилися. Горіхи, маленька німецька шоколадка, велика смолиста шишка. А беззубий фельдшер подав щось таке страшне, аж Марійка сахнулася. Обережно роздивилась. Дідько, вирізаний з кореня. Та до того здорово — от-от нагне голову й буцне ріжками...

Тільки дядько Карпо мовби не бачив Марійки. Як сів на призьбі, обнявши гвинтівку, то наче прикипів. Очі невидющі, лице застигле, лише цигарка живе, чадить у роті. «Чого це він, як чужий?» — ображено спитала в Андрія Прокоповича. Той нахмурив брови й тихо: «Сім'ю він днями навідав, Марійко. А там погані справи: поліцаї раз у раз заходять до хати та все випитують дітей, де їхній тато. Не всі ж діти такі, як ти, не всі вміють тримати язик за зубами».

«І я не завжди вмію»,— зітхнула Марійка. Підійшла до дядька Карпа, сіла поруч і довго мовчала разом з ним...

Надійшов чорний, мов жук, низенький чоловік з довгим носом. «Досить, товариші, гомоніти з Марійкою. Хіба не бачите — наша розвідниця вже ледве на ногах стоїть. Правда ж, тобі пора спати?» — присів, обняв Марійку, зазирнув у вічі чорнющими, як тернини, очима.

Марійка розсердилася. Стільки зібралося партизанів, певно, збираються воювати з німцями, а цей чоловік посилає її спати! Хто він такий, щоб наказувати?

«Хто ви такий, щоб наказувати?» — скрикнула.

Чоловік кумедно заокруглив очі.

«Товариші,— повернувся до партизанів,— може, хай Марійка у нас командує? Чуєте, який у неї строгий голос! Куди мені до неї!»

Марійка геть зніяковіла. Оце так ускочила в халепу: на самого командира накричала... Та хіба ж могла вона подумати...

«Хіба я знала, що ви... зовсім не високий і чорний, мов циган, — розгублено мовила.— Я гадала: як командир, то ростом під стелю, товстий, геть увесь зброєю обвішаний...»

Регіт такий знявся, що жовте листя посипалося з осички, яка росла неподалік. Коли втихомирилися, командир високо підкинув Марійку, сказав тихо й серйозно:

«Фашисти та поліцаї бояться нас і високих, і низьких. Бо ми за свою землю воюємо, міцно на ній стоїмо, а вони — зайди, сміття на нашій землі, яке ми нещадно виметем».— І потряс кулаком.

Говорив він неголосно, але всі партизани стихли, повернули до командира голови. Їхні обличчя посуворішали.

«Ну, нам час,— мовив командир.— А ти, Марійко, йди спати. Усі діти уві сні ростуть. І готуйся: днями заберемо тебе з мамою до

лісу... А коня, з твого дозволу, вже сьогодні мобілізуємо»,— підморгнув.

...Ой-ой, знову задумалася, картоплю велику й маленьку в одну купу складає. Оце так мамина помічниця!

Мама випросталася, витерла спітнілий лоб. Еге, мама майже не спала цієї ночі. Коли вона прийшла,— Марійка тоді прокинулась,— у вікна зазирав блідий досвіток. Нетерпляче спитала, чи розбили фашистів. Мама втомлено махнула рукою: «Тепер не швидко піткнуться в ліс...»

— Доню, день ще великий попереду, не хмариться. То давай відпочинемо, картопельки спечемо.

— Картопельки спечемо, картопельки спечемо!— затанцювала Марійка і метнулася в хату по жарину.

Ліниво гойдалися полум'яні язики, смачно пахла картопля, аж Мурзик не міг усидіти на місці, нервово посмикував вусами й облизувався. Звичайно, першу картоплину Марійка розділила навпіл.

— Що, в олійку хочеться вмочити?— погладила котика.— Мені ще більше хочеться, та де ж узяти олії?

Мама тільки зітхнула.

— Ти в мене такий блакитний,— осудливо схитнула головою.— А Окань завиграшки з'їв би і ще попросив би. Де він нині?— подивилася на ліс. І здригнулася: з лісу виходило четверо чоловіків. Із гвинтівками, але одягнені в цивільне. Незнайомі. Смикнула маму, що вигортала із жару почорнілі запахущі картоплини.

Мама зиркнула, стривожилася.

— Не з нашого загону...

Схопилася.

— Доню, побудь тут, а я піду взнаю, що за люди.

Марійці чомусь холодно стало в грудях.

— Мамо, не йди!— скрикнула.

— Не бійся,— заспокійливо мовила мама.— Може, то партизани з сусіднього загону забрели. Або й у наш новачків прийняли після вчорашнього бою...

Мама пішла, а Марійка не всиділа на місці, пригинці подалася за нею. Присіла за густою нехворощею. Обережно визирнула в шпарку.

Чоловіки вже підступили до хати, клацали клямкою. Марійка пильно придивилася і похолола. Серед пришельців був отой чорнобородий, який уночі привів німців до їхньої сторожки...

Мама привіталася приязно. Вони повернули до неї голови, але не відповіли. Тільки глипали похмуро.

— Що вас привело до нашої хати?— дружелюбно спитала мама.— Може, водички холодної? То я хутко...

— Ге, вона ще й питає!— оскалився чорнобородий.— Влаштувала тут партизанську шпигунську домівку в глушині, а перед нами

комедію корчить. Спасибі одному чоловікові, вказав на тебе... Та я і сам, якось випадково заникнувши в твою хату і з твоєю хитрою дочкою побалакавши, це діло згодом второпав...

— Яка домівка, що ви говорите?— щиро здивувалася мама.— Чого ви наклеп зводите на одиноку беззахисну жінку?

— Так-так, викручуєшся,— примружився чорнобородий.— А до кого совіцькі партизани бігають? Їх, бач, із щирою душею приймаєш, а нам, теж партизанам, хоча б на пучку помогла...

Марійка стисла кулачки. Він — партизан? Сам же приводив німців! Брехун проклятий!

Мама мельком озирнулася на город, помітила Марійку в нехворощі. І сказала чоловікам:

— Заходьте в хату, там поговоримо.

Пропустила їх уперед. Затим різко смикнула на себе двері і заклала їх дрючком.

— Тікай туди!— приглушено гукнула Марійці й показала в напрямі партизанського загону.— А я сюди,— махнула в протилежний бік.

— Ой, мамочко!— зойкнула Марійка.— Я з тобою!

— Біжи!— суворо крикнула мама.

І одразу ж бризнуло скло, з вікна вивалився, лаючися, чорнобородий.

Марійка помчала в ліс.

Та лиш проскочила поляну, ногою об щось перечепилася і покотилась у траву. Трава сухо зашелестіла й сховала її.

Але Марійка хутко підхопилася, озирнулася назад. Мама, петляючи, бігла між беріз. За нею, клацаючи затворами гвинтівок, гналися чорнобородий і ще один чоловік, які називали себе партизанами...

«Ні-ні, вони не партизани, вони навіть не люди,— змигнуло в Марійчиній голові.— Вони — бандити...»

Решта бандитів ще вилазили з вікон.

У Марійки смикнулися ноги — швидше звідси!

«А Мурзик? Де Мурзик?— мовби спутало їй ноги.— Ой, котик же в дворі лишився... Як же його звідти забрати? Бандити не пожаліють його...»

І тут пролунало одчайдушне нявчання. Певно, потуренний носаком, котик шелеснув у нехворощ.

— Мурзику!— скрикнула Марійка.— Біжи сюди!

Котик помчав до неї. А бандити біля хати, мов по команді, крутнули головами. Навіть чорнобородий і його напарник обернулися, стали на хвильку. Мама тим часом зникла в кущах. Два бандити від хати, перемовившись, неквапно рушили до неї. А Марійка мовби прикипіла до землі. Стояла застигло, широко відкритими очима дивилася в люті обличчя ворогів.

Лиш коли Мурзик плигнув їй на руки, вхопила його і, мов прудконога козуля, скочила в ліс, гайнула щосили.

Спершу не чутно було погоні: певно, бандити радилися, чи варто бігти за дівчам, чи краще всім гуртом податися за її матір'ю. Та ось загупали чоботи, поплинула в осінньому лісі гидка лайка.

Марійка мчала наосліп. Обабіч мелькали жилаві дуби, кидали в очі сліпучу білину берізки. А позад неї не відставали гупання і голоси. Раптом лунко вдарили постріли. Куля поперед Марійки підсікла цілий жмут дубового листя.

«Ой, хоча б не впасти, ой, хоча б не випустити Мурзика, ой, хоча б вони відстали»,— стукотіло в Марійчиній голові. І всю її вогнем пекло від думки — що з мамою?

Ахнула, вколовшися об глицю,— так несподівано виник перед нею молодий густий соснячок. Зупинилася розгублено: як же бігти крізь нього?.. І хутко зміркувала — пригинці під гіллям. Бандити здорові, тож на таке не годні, вони будуть напролом продиратися. А поки вони продиратимуться, вона з Мурзиком уже далеко буде.

Глиця колола і згори, і збоку, і знизу. Мурзик запручався, скочив із рук, побіг сам попереду. «Зрозумів, що мені важко»,— вдячно подумала Марійка. Затулила обличчя руками. Бо воно уже все горіло, наче скусане осами.

Гілки так низько опустилися, що Марійці довелося рачкувати. Тепер стало зовсім важко. Під коліна трапляли тверді, мов камінці, шишки, десь узялося павутиння, обліпило руки, шию. Несподівано перед Марійкою, вигинаючись, поволі проповзла гадюка. Холодний хвіст доторкнувся руки. Марійка вся скрижаніла...

Та тут тишу знову збунтував постріл, куля, острашливіша від гадюки, просичала у хвої, й Марійка подалася далі. Мурзик, який теж налякався гадюки і відскочив далеко убік, хутко наздогнав Марійку.

Посвітліло. Марійка зітхнула полегшено — кінець сосняку. Випірне з нього й так дремене лісом, що бандити, які вже добряче відстали, зовсім згублять її слід.

Випрснула з сосняка. І з її грудей вирвалося гірке зітхання.

Перед нею простяглися луки. Красиві луки з густою травою, яку ледь прижовтила осінь. У траві стали навшпиньки вербові й калинові кущі. Ген, при обрії, між очеретів, поблискувала річка...

Безсило впала на траву, похилила голову, обважнілу від розпачу. Вертатися назад, у сосняк? Але ж там бандити... Бігти вперед? Там відкритий луг, хіба кущі трохи прихистять. І річка перетинає шлях...

— Де ж воно поділося, щеня?

Марійку мовби підкинуло од злого вигуку. Схопила Мурзика, мельком помітила — з сосняка, тримаючи над головами гвинтівки, наче бредуть по воді, з тріском вибираються бандити.

Глибоко вдихнувши повітря, рвонула на луки. Зашуміла, зашелестіла трава. З-під Марійчиних прудких ніг бризкали урозтіч коники, злітали, лементуючи, птахи. Та скоро того лементу не стало чути, бо бандити помітили втікачку і відкрили стрілянину. Вони стояли біля сосняка і старанно цілились. Кулі тонко дзумкотіли, трощили кущі, куйовдили траву.

Та ось стрілянина вщухла. Марійка озирнулась. Бандити кинулись навздогін. Марійка наддала ходу. Її серце, здавалося, вискочить з грудей, перед очима коливався гарячий червоний туман...

«Ой, хоча б швидше очерет, ой, хоча б швидше річка», — шепотіли запечені вуста.

Нарешті перші купки очерету шорстко зашепотіли. Вскочила у них, стала пробиратися до води. Уже війнуло настояною на лепесі пахучою прохолодою.

Несподівано сильно вдарило у ліве плече, і Марійка поточилася. А потім ляснув на воду, одлунив у очеретах звук пострілу. Плече заболіло, запекло. Глянула на плаття — тече по ньому кров. І Мурзик весь у крові...

Мов неживими ногами, додибала до річки й упала на березі. Туман, що досі стояв тільки перед очима, гарячий і липкий, як павутина, геть згустився й червоно огорнув усю її. І Марійка потонула в ньому.

Коли тяжко, болісно випливала з того туману, то відчула, що лежить у темряві й щось давить їй на груди. «Це я вмерла, і мене закопали»,— похолола від страшної думки. Спробувала ворухнути рукою — пальці намацали суху очеретину. Жива!.. Де ж це вона? Хотіла напружитися і скинути з грудей отой незрозумілий тягар. Але її зупинили чоловічі голоси. Знайомі, ненависні голоси...

Продерла шпарку, зазирнув промінчик — наче хто наставив знадвору сліпучо-білу розжарену дротину. Повела оком й утямила: вона лежить у виямці, закидана очеретом. Прислухалася. Бандити десь збоку, їх не видно, допитувалися в когось про неї.

— То таки справді не бачив дівченя чи брешеш, як собака?

— От істинний хрест, що не бачив,— долинув чоловічий хриплуватий голос.— Кажу ж вам ще раз — рибу ловив, куди там було мені придивлятися, що кругом робиться...

— Ти що, глухий? Невже пострілів не чув? Чи нас за дурнів вважаєш?— гримнув другий бандит.

— Чув, звичайно, чув,— швидко одповів рибалка. — Ще й одплив подалі, щоб якась сліпа куля не влучила. Таж нині стільки стріляють, що воно якось звично стало. Он уночі позавчора таке знялося...

— Ге, розбалакався! То як же ти не бачив щеня, коли воно просто ось сюди десь вискочило?

Мовчання. Потім — непевний голос рибалки:

— Правда, наче щось бовтнуло... А мо, причулося, бо саме окунця підсікав...

— Ану, піджени човен, поплаваємо з тобою, обдивимося річку. А ти, Прокопе, по берегах пошастай. Воно прудке, могло далеченько в очерет забитися і затаїтись.

Забовтало весло, захлюпотіла вода, затріщав очерет, зачвякала багнюка під чобітьми у бандита. Марійка майже перестала дихати. Як же вона тут опинилася?..

Довго плавав рибалка з бандитом по річці, а другий бандит толочив очерети. Нарешті вони знову зібралися неподалік од Марійчиної схованки.

— Хух,— видихнув отой, що никав по березі,— от стерво, отак ухоркало! Уже плечі мокрі од цієї клятої гонитви. А їсти хочеться! Де ж воно ділося?

— Може, втопилося? Здається, я у нього влучив. Бо бігло ж луками, мов п'яне... Ну, туди йому й дорога!—плюнув.—Воно, правду кажучи, і не варт було гнатися в таку далеч за вишкварком, просто з інтересу побігли. Певно, Омелько з хлопцями давно ухопив ту совіцьку партизанку та батогами вибиває зізнання про їхній загін. Скажемо, що вбили дівча й укинули в річку... Ану,— до рибалки,— покажи, що там натягав.

— Та дрібнота, хіба коту на сніданок,— забурмотів той.

— Ого, оце так дрібнота! — вигукнув бандит.— Тут вистачить на добру юшку!

— Діти у мене, трійко,— жалібно мовив рибалка.— Голодні...

— Ти що, для нас, які самостійну Україну виборюють, риби шкодуєш! — визвірився бандит.— Ану, Прокопе, спиши йому спину для пам'яті!

Засвистів шомпол, заойкав рибалка.

— Досить, досить! — за кілька хвилин зупинив його бандит.— Він нам ще знадобиться — рибу ловити вдатний. Бери, Прокопе, шаньку з уловом та будемо вертати назад.

Бандити почвалали. Залягла тиша. Потім почулися кроки — обережні, скрадливі. З Марійки злетіли снопики очерету, і вона побачила худе, аж шкіра у вилиці влипла, обличчя.

— Хух, жива! — видихнув дядько.— А я потерпав — чи не задушилася? І морозом узяло, коли один попрямував до тебе. Я ж ледь устиг покласти тебе в ямку та очеретом прикидати... Ну, вилазь дівчино, будемо рану твою дивитися...

Промив рану річковою водою, приклав подорожника, перев'язав чистою шматиною, підбадьорливо всміхнувся Марійці.

— Слава богу, куля кістки не зачепила.— Озирнувся.— Куди ж мені тебе до вечора примостити?

— Нікуди не треба мене примощувати,— прошепотіла Марійка.— Я піду маму шукати. Брешуть бандити, що упіймали її...

Ступила крок, захиталася. Тіло було, мов чуже. Рибалка підхопив її, посадив.

— Так, значить, то є твоя мати... Нікуди ти не підеш! Розкажи-но, в який бік гайнула мати і як одягнена. Я її сам пошукаю. Гляди, пощастить... А ти, мабуть, лізь у мій курінь. Побачиш кого, в очерети шасни.

Вже коли рибалка сідав у човен, Марійка зібрала сили й гукнула з куреня:

— Дядечку, а ви мого Мурзика, котика, не бачили?

— Котика?.. Отам, біля твоєї схованки, лежить...

Марійка видибала надвір. Голова паморочилася, луг вигойдувався перед очима, наче перетворився на розколихане вітром озеро. Довелося взяти ціпочок, що лежав біля куреня.

Мурзик був непорушний, очі заплющені.

— Бідненький,— прошепотіла Марійка.— Так перехвилювався, що враз заснув. І геть весь у моїй крові. Зараз я тебе помию в річці, та підемо в курінь чекати маму.

Взяла котика на руки і, охоплена жахом, сіла на траву. Він був холодний як лід...

Довго, з передихами копала ціпком ямку в луговій непіддатливій землі. А сльози капали й капали їй на руки, на скривавлене плаття. Вимостила ямку лепехою, м'яким сіном. Поховала Мурзика. Повела очима навколо.

Неподалік росла рожева зірочка. Зірвала квітку, встромила у могилку.

— Прощай, Мурзику,— наледь вимовила і поволі встала.

Вернулася в курінь, лягла на постелену запашним сіном долівку. «Що з мамою?» — пекло серце. Підповзла до виходу, виглянула. Блискотіло річкове плесо. Вітерець ледь брижив його. Нараз із височини каменем упала чайка, вхопила рибину й затанцювала на хвилях од радості. Потім на берег шпарко вискочив заєць. Ошелешено подивився на воду, певно, несподівано вибився сюди, крутнув хвостиком і пропав у траві.

Коли б все те до війни побачила Марійка, то в долоні сплеснула б од радості, на три кутки збігала б із розповіддю. А тепер вона бачила й не бачила і чайку, і зайця. Її очі нетерпляче ждали тільки одного — човна з рибалкою.

І коли він вигулькнув з-за повороту, Марійка схопилася й, незважаючи на біль у плечі, кинулася до річки. А назустріч їй бігла просто по воді мама...

Припали одна до одної, довгу хвилину стояли непорушно. Та ось мама побачила Марійчине перев'язане плече й затрусилася в риданні.

— Не плач, мамочко, лише троньки куля зачепила,— втішала її Марійка, гладячи по косах.— Усього півсклянки крові вилилося.

А не боляче ніскілечки. Не плач. Я он Мурзика поховала...— сказала і гірко схлипнула.— Ходім, мамочко, додому.

Мама витерла сльози, скорботно зітхнула.

— Немає нашої домівки, доню. Бачиш, курить? Ото вона догорає.

Марійка повернула голову до лісу: там здіймався сизий дим, заклубочувався в хмарку.

— Охо-хо,— подав голос рибалка,— то такі урвителі, що геть усе понищили б. І як вам вдалося втекти од них?— стенув плечима.— Таке щастя буває раз на віку.— Глянув на Марійку.— А що твою матір стріну, признаюся, зовсім не вірив. Пливу, роззираюся, коли бачу: бреде жінка берегом, сльозами стежку поливає, гукає стиха: «Марійко! Доню, відгукнися!..» Видно, чуло материнське серце, де її дитя...

Мама низько вклонилася рибалці:

— Спасибі вам за все. Не знаю, як і віддячити.

Чоловік махнув рукою.

— Яка там віддяка! Свої ж люди, то як нам не рятувати одне одного від ворогів... Ходіть здорові та кріпше лупцюйте германців, поліцаїв і отаких-от перевертнів, що за вами гналися, не дай нам боже таких «захисників»...

— А ви, ви — з нами? — пристрасно спитала Марійка.

Чоловік ніяково всміхнувся, потер зморшкуватого лоба.

— Куди мені, дітей дома купа...

Вже як зостались далеко позаду, сховались за лісом річка, луки і Марійку огорнув рідний, затишний дубняк, сповнений синього туманцю, вона спитала маму:

— Як вони сміють, оті бандити, називати себе нашими захисниками? Отой бородатий до нас з фашистами приходив...

Мама пильно подивилася на дочку.

— Мала ти ще, щоб у цьому розібратися... Ніякі то не захисники, доню,— мовила серйозно, мов дорослій.— А люті вороги. Кричать скрізь, що воюють за Україну, насправді ж тихцем служать фашистам. Страшні вони люди, Марійко, облудні, зовсім без совісті. Ото не інакше як за дорученням фашистів никають по лісу, винюхують стежку до нашого загону. Злі, мов собаки, за поразку каратслів у вчорашньому бою з партизанами ладні навіть дітей терзати... Ой, Марійко, стережися таких людей!

— Я тепер за кілометр їх упізнаватиму, надто того, чорнобородого. Навіть коли він бороду збриє,— мовила Марійка, насупивши брови.

Смачно запахло димом од вогнищ.

Марійка і мама наближалися до партизанського табору.

Марійка розплющила одне око, подивилася і нічого не зрозуміла. Темно, сутінно, крізь ті сутінки неясно проступає важкий шмат переплетеної корінцями землі. Мерщій розплющила друге око,— може, ввижається? Те ж саме й друге око побачило. Де ж це вона?.. Очі поволі закружляли по темному пристановиську. Та ось трапили на прочинені дверцята, і Марійка побачила надворі маму й командира партизанського загону.

Таж вона уже в загоні! І лежить у партизанській землянці. Правда, чомусь ніяк не згадає, як зайшла до неї. Тільки й пам'ятає: до них виходить група партизанів, один із них бере Марійку на руки, вона впізнає Андрія Прокоповича. Він стривожено запитує, що з нею, а вона не має сили відповісти, лише плямкає губами. Андрій Прокопович обережно, мов пушинку, несе її до табору. У Марійки перед очима вигойдуються дерева, все дужче й дужче...

Зацікавлено озирає землянку. Збиті з дощок тапчани покриті сіном і заслані ряднами. Стіни обшальовані дошками, та все одно в щілини сиплеться земля, стелю підпирають товсті стовпці. В кутку — міцний дубовий стіл, коло нього — дерев'яна підставка для гвинтівок. Там тільки одна гвинтівка сиротливо стоїть.

Може, коли б до війни Марійка потрапила зненацька до такої землянки в глухому лісі, потрапила з своєї сонячної, світлої хати, де стіни біліли мов сніг, висіли барвисті рушники, їй би стало моторошно. Але тепер їй було зовсім не моторошно, їй було привільно, безпечно, весело. Це ж довкруж аж до узлісь немає ніде жодного німця чи поліцая, а тільки наші, партизани! І вона може тут голосно розмовляти, співати радянські пісні, не озираючися, чи не підслуховує недобрий чоловік...

Заіржав кінь. Марійка скинулася. Ой, та це ж Окань подає голос! Почув, що вона в таборі, розумник! Вона ж стільки часу не бачила коника — відколи його забрали в загін. Скучила за ним неймовірно.

Потихеньку встала, одягнулася. Заскімлило поранене плече, нагадало про вчорашнє. Поморщилась досадливо: чого воно так довго болить?

Ще було рано. Між кремезних дубів ліниво повзав туман, мовби шукав гриби в столоченій траві, чіплявся за землянки, за вози з задертими голоблями. Звідкілясь глухо долинали голоси. Війнуло димом, запахло смаженою картоплею. Де ж Окань? І мама з командиром зникли... Повела довкруж очима. Між дубами навсебіч бігли стежки. По якій піти?..

Ой, знову недалеко заіржав Окань! Звідти, де ліс спускається в низину.

У низині росли густі ліщинові кущі. Марійка, мимоволі пасучи

очима по гілках, де висіли кетяги горіхів, подріботіла туди, звідки подав голос Окань.

Кущі закінчилися, відкрився маленький лужок із такою зеленою травою, наче стояв не вітряний прохолодний вересень, а квітень. Посеред лужка дзюркотів струмок. А біля струмка...

Марійка застигла з відкритим ротом. Вмивався німецький офіцер... Ось він розігнувся, зняв із плеча рушник і став витиратися. Марійка хутко роззирнулася. Бодай одного партизана побачила... А офіцер тим часом уже надів високого кашкета й сягнисто подався праворуч, де росли густі кущі ліщини...

І тоді Марійка набрала повні груди повітря, аж рана заболіла гостро, й щосили скрикнула:

— Ні-імець!!

Офіцер аж підскочив від її раптового вигуку. Окрутнувся на каблуках, помітив Марійку. Зараз він вихопить пістолет із кобури... Тікати! Та ноги мовби приросли до землі...

А офіцер несподівано... всміхнувся. І мовив:

— Що, справді схожий на натурального німця?

Марійка геть розгубилася. Таких німців вона ніколи не бачила: щоб гарно розмовляли по-нашому, всміхалися весело... Але схожий достеменно. І вона кивнула.

— Прекрасно!— бадьоро мовив офіцер.— Знаєш, дівчинко, а це я до новорічного маскараду готуюся. Ти любиш новорічні маскаради?

Зовсім спантеличена, Марійка знову кивнула. Та одразу ж заперечно скрутнула головою:

— Ні-ні, ви неправду кажете! Скільки ще до Нового року, нащо так рано зодягатися? І хіба одягав хто коли на маскарад мундир німецького офіцера? Геть усі діти полякаються й утечуть...

Чоловік розкотисто засміявся, кумедно підвів догори руки, сказав:

— Здаюсь! Викрила мене й переконала. Негайно біжу знімати мундир. Краще ведмедем одягнуся, правда, дівчинко?— підморгнув Марійці. Зиркнув на годинника й рушив у кущі.

А вона лишилась стояти на місці. В голові бунтувалися думки. Хто ж цей чоловік? Говорить по-нашому... Усмішка добра... Але навіщо про маскарад торочив?.. Хі-і, а коли він насправді розвідник німецький? Хитрий-прехитрий... Треба негайно бігти слідом, пристежити, куди він пішов, а потім негайно розшукати партизанів і розповісти їм про шпигуна.

Скікнула вперед і застигла на місці. Бо зовсім поруч почулося таке рідне іржання!.. Продиралася крізь пругку ліщину, оберігаючи поранене плече від хвиських лозин, намагалась виправдатися: «Ось зараз стрінуся з Оканем, сяду на нього, і ми галопом помчимо за німцем».

Випрснула на таку саму, як і перша, зелену, соковиту полянку. І їй забракло подиху. Від здивування й обурення.

Окань, її гордий кінь, нахиливши голову, брав із рук цибатого витрішкуватого хлопця хліб. Жував його, аж за вухами лящало, мружив очі від насолоди, з виляском махав хвостом. А хлопець ще й по-хазяйськи погладжував його по гриві...

— Ти чого, чого до мого коня пристаєш? — гукнула сердито.

Хлопець мовби не почув її. Довелося вдруге вигукнути, вже сердитіше. Тоді він нарешті лінькувато обернувся.

— Хто це там тонкий голос подає?

Побачив Марійку, його очі стали ще витрішкуватіші. Й раптом зареготав. Його аж перехняблювало від того нестримного реготу.

— Ох, не можу, ох, тримайте мене! У такої... мошки отакий кінь? Таж тобі треба драбину носити з собою, щоб на нього вилазити!

Марійку мовби охлюпнули окропом.

— А ти... ти... брехло довгоносе! Тичка городня! З мене смієш насміхатися?.. Та Оканя мені оточенці подарували, коли я знайшла їх в лісі. І я виходила його й подарувала партизанам. От!

Хлопець закліпав очима, певно, не чекав од Марійки такої відсічі. Вона облишила його і до Оканя:

— Безсовісний! Поласився на хліб, хвостом махаєш, наче приблудний пес. З рук хтозна-кого береш гостинці. Може... шпигуна...

Окань винувато гнув голову, задкував у ліщину.

А хлопець, що досі слухав Марійчину мову з тамованою посмішкою, почувши про шпигуна, насупився враз, стис кулаки й рушив на неї. «Ой, мабуть, про шпигуна дурницю бовкнула»,— запізніло подумала. Однак не ступила й кроку назад, тільки затулила долонею поранене плече.

— Ти чого це мене шпигуном узиваєш?— зривистим баском гукнув хлопець.— Ось як дам тобі за шпигуна — в струмок покотишся!

Марійка сполохано зиркнула на його кулаки, на гнівне рішуче обличчя. «Треба партизанів покликати»,— змигнуло в голові. Та замість цього в неї вихопилося:

— Мамо!

І негайно ж, ніби вона ждала доччиного поклику, на стежці з'явилася мама. За нею поспішав командир загону.

Марійка чекала, що хлопець, побачивши командира, чкурне геть: хотів же набити її, Марійку, меншу од себе. Але він тільки розтис кулаки.

— Доброго ранку, Іване Григоровичу!— привітався.

— Здоров, здоров, козаче! Чого це ви не поділили, що Марійці довелося маму кликати?

— Та нічого ми не ділили, Іване Григоровичу,— потупився хлопець.— Просто я коня годував, а вона підійшла... зненацька... Гарний кінь у тебе, Марійко!— приязно глянув на неї.

Вона враз пересердилась на хлопця.

— Ну-ну, Володю,— посварився командир загону пальцем,— не смій ображати нашу малу партизанку! Вона учора таке пережила...

— Гм, він і не думав мене ображати!— закопилила губу Марійка.— Просто жартував... не дуже смішно...

— От і добре,— обняв Іван Григорович обох,— що припинили сварку. Хіба ж можна без міцної дружби воювати з фашистами, правда?

— Правда,— водночас кивнули Володя й Марійка.

Командир примружився.

— Гляди, станете в нас братиком і сестричкою...

Володя і Марійка нерозуміюче дивилися на нього. Як це — братиком і сестричкою?

— Ну, про це потім,— махнув Іван Григорович рукою.— Хай у Марійки плече заживе... Гайда на кухню, снідати пора.

Усі вже заспокоїлись, а мама ще тривожилася. Зазирнула дочці в очі, тихо спитала, коли вже рушили:

— Ану признавайся, що тут скоїлося. Я тебе знаю — просто так мене не покличеш.

Марійка засоромлено опустила голову. Ой, як погано вийшло! Хіба ж язик повернеться сказати мамі, що вона обізвала партизана, хай і хлопця, шпигуном... І тіпнулася всім тілом. А той німець, що вмивався...

— Товаришу командире, мамо!— скрикнула.— Я щойно бачила справжнього німецького офіцера! Він умивався в струмку...

Гадала — командир негайно вихопить пістолета, кинеться навздогінці. Володя теж рвоне за ним, а мама побіжить до табору — кликати на поміч їм партизанів. Але ніхто не зрушив з місця. Тільки перезиралися...

Командир сказав:

— Марійко, то не фашист, а наш чоловік, дядько Сергій. Просто одягнув німецького мундира — хіба не захоплюємо ми іноді їхні мундири? А ти його налякалася?

Марійка пильно подивилася на всіх трьох.

— Хіба трішки. Так же це несподівано було... Просто серед партизанського табору — німець...— І тихо, ображено: — Ви мені не хочете правди казати, еге? Думаєте, язика розпущу на всіх перехрестях?

Мама і командир загону знову перезирнулися. А Володя смикнув Марійку за носа.

— Ех ти, розвідниця! Хіба важко втямити, нащо партизани надягають іноді фашистські мундири?

Командир лагідно погладив її по голові й перевів розмову на інше.

— Як твоє плече?— спитав.

Марійка спробувала повести плечем — мовби оса раптово впилася. Але вона хіба трішечки поморщилася.

— Аби ви не нагадали, я геть би забула про нього!— сказала бадьоро.

— То ти поранена?— здивувався Володя.— Оце так-так... А я... дурний...

— Обоє ми дурні,— перебила його Марійка.— І до командира, пристрасно:— Я піду будь-куди!

Командир легенько всміхнувся, повернувся до мами:

— Бач, Юстино, яка непосидюча твоя дочка. Не інакше, доведеться прив'язувати її в таборі... Ну, облишимо балачки, нам пора до штабу.

У штабній землянці було так накурено, що два чоловіки, які там сиділи, здавалося, плавали в ядучому диму.

— Ану, товариші командири, гасіть негайно свої цигарки, у нас дами в гостях!— звелів Іван Григорович.— Сідайте,— запросив маму, Володю й Марійку.

Вони сіли на міцні дубові ослони.

Командири пильно дивилися на Марійку, лагідно усміхалися.

— Комісаре,— звернувся Іван Григорович до плечистого чоловіка,— знайомся з нашою новою партизанкою.

— Так ось ти яка,— подав комісар велику долоню.— А що, вигляд геройський!

Коли всі повсідалися, командир загону несподівано запитав:

— А тепер розкажи нам, Марійко, куди ти зібралася йти.

Марійка зніяковіла. Справді, вискочила, мов Пилип із конопель. Гляди, партизанські командири подумають, що вона зовсім нетямковита...

Але Володя випередив її:

— Даремно ви, Іване Григоровичу, Марійку гудите. Вона — путня дівчина. Он сидить, покусує губу — болить їй рана, а хоча б слово мовила. І що мала — зовсім не погано: меншому легше будь-де прошмигнути, та до малого й не причепляться... А я он, коли добирався до вас, іноді навіть згинався, щоб меншим видаватися... Я пішов би з Марійкою в будь-яку розвідку.

Марійка мерщій облизнула губу. Помітив-таки, що в неї невчасно обізвалась рана! Але розсердитися не змогла: сказав же, що пішов би з нею в будь-яку розвідку...

— Уже й захисника собі знайшла,— мовив, ховаючи посмішку, Іван Григорович.— Ну, що ж, це добре, що ви горою стоїте одне за одного.

— Розкажи-но, Марійко, як ти з котиком у село ходила,— попрохав комісар.

Вона шморгнула носом — що там розказувати? Але коли просять...

Затим її попросили розповісти про мандрівку з Оканем, про втечу від бандитів, що назвалися українськими партизанами... Командири слухали уважно, перепитували, уточнювали. Марійка інколи зиркала на Володю — чи не усміхається нишком? Ні, теж слухає пильно. Комісар щось записував до учнівського зошита.

— А що,— глянув комісар на командира загону,— просто, наївно, але переконливо. Коли заздалегідь готувати Марійку, та ще як удвох посилати...

— Я вже готова!— підскочила Марійка.

— Готова?— прискалив око комісар.— Тоді слухати мою команду! Товаришко партизанко Марійко!— Вона враз виструнчилася.— Негайно бери партизана Володю і — марш на кухню! А ти, Юстино,— до матері,— лишися на хвилину.

Марійка ошелешено закліпала очима. Володя підштовхнув її.

— Іди, іди. В загоні накази командирів не обговорюються. Затям це на все життя.

Марійка йшла обік Володі до кухні й мовчки переживала. І нащо вона отак розбалакалася? Не інакше, командири подумали, що вона — звичайний хвалько. І, замість ходити у розвідку, доведеться їй чистити картоплю на кухні, як оті троє дівчаток, старших од неї. І командуватиме нею голомозий, лисий кухар, розмахуватиме сердито черпаком...

Володя зрозумів її настрій.

— Таки правда,— зазирнув їй у вічі,— ти трохи хвалилася, Марійко. А помилки у тебе були. Втекла од тітки — уявляєш, як вона переживала, шукала тебе, накликаючи підозру фашистів? Вони навряд чи забули оту дівчинку, що пішла в ліс по гриби і не повернулася...

Марійка низько опустила голову, почервоніла. Еге, тоді вона спершу робила, потім думала... Сходила кілька разів до тітки в село — і вже бозна-яким розвідником себе вважає...

Сіли за довгий стіл із соснових дощок, за яким уже кілька партизанів їли смажену картоплю. Деякі, певно, прийшли із нічного завдання, бо кліпали почервонілими очима, клювали носами.

Кухар підійшов, подав Марійці руку, всміхнувся щербатим ротом.

— О, у нас поповнення! Звати як?.. Ага, Марійка. Гарне ім'я. Зараз ми тебе нагодуємо смаженею, якої ти ніколи не їла. Учора хлопці такого дикого кабанюру завалили! Правда, дівчатка, за вуха не відтягнеш Марійку од вепрятини?— обернувся до своїх помічниць.

Ті дружно кивнули.

Коли Марійка і Володя вже доїдали справді смачну картоплю з вепрятиною, кухар знову підійшов до них. Нагнувся до Марійки,

показав на молодого з лиця, але вже із сивим, мовби у борошні, чубом партизана, прошепотів:

— Бачиш отого чоловіка? То Максим Негода. Цієї ночі ми з ним знаєш що устругнули? Зайшли в поліцайському одязі до поліцайського стану, побалакали трохи й «забули» портфеля під лавкою. А коли поліцаї здибали його пізніше, розкрили — як гахнуло! Здорово?

— Здорово!— Марійка й ложку облишила, захоплено дивилася на передчасно посивілого чоловіка, що байдуже їв смаженю, дивлячися кудись у ліс. А потім перевела очі на кухаря: розчервонілого, аж лиса голова взялася рожевими плямами, збудженого. І сумнів прокрався.

— Дядьку,— обережно мовила,— а коли ви встигли те зробити? Вам же стільки клопоту біля казана...

— От дівка,— удавано скрушно зітхнув кухар,— наскрізь бачить. Справжній начальник штабу. Той без документа ні в що не вірить.— Підморгнув.— Думаєш, аби я справно не нагодував Максима, у нього вистачило б сил доперти того портфеля з міною в поліцію? А кебети задурити голови поліцаям? От і виходить, що мої борщі, юшки, каші воюють...

— Дядьку Оверку,— долинуло від казана,— пригорає...

Кухаря мовби здуло від столу.

— Дивний якийсь чоловік,— здвигнула плечем Марійка.

— Хороший чоловік,— сказав упевнено Володя.— Думаєш, легко наварити на весь загін? Та щоб смачно було. А з харчами часто буває сутужно. І веселить партизанів дядько Оверко, гордиться їхніми подвигами.

Підійшла мама. Швидко поснідала, взяла Марійку за руку.

— Ходімо до лікаря, доню. Він уже повернувся з сусіднього загону, де робив операцію партизанові. Хай зробить перев'язку.

Марійка впиралась, мов молода кізка. Невчасно згадалось, як мама до війни водила її до зубного лікаря. Враз постав перед очима білий-білісінький кабінет із багатьма цікавими, таємничими речами, що манили до себе, постала привітна Марія Дем'янівна. Вона, розхвалюючи Марійчині нові банти, нові сині черевички, попросила її відкрити рота. Нічого не підозрюючи лихого, Марійка довірливо розтулила губи. Марія Дем'янівна взяла у руку якусь паличку, натиснула внизу ногою на щось. Паличка задзижчала. Лікарка всунула її Марійці в рота. І з тої палички мовби вискочила люта оса, преболяче вкусила Марійку за живого зуба. Ойкнула вона так, що шибки жалібно тенькнули... І тепер Марійці бачився той підступно-блискучий кабінет із дзижчливою осою, що ховається в паличці...

Ледь доцупили її мама і Володя до лікарні.

Спинилися перед звичайною землянкою. Хіба що клаптем білої

тканини з намальованим червоним хрестом відрізнялася вона від інших землянок.

Марійка здивовано подивилася на маму — яка ж це лікарня? Та й ляснула себе долонею по лобі. От нетямковита! Де ж це в глухому лісі візьметься кам'яний будинок з великими дзеркалистими вікнами, всі оті блискучі таємничі лікарняні речі? Певно, навіть білого халата немає в лікаря, ходить він, мов звичайний партизан, у кухвайці чи піджаку... Ой, та ж, звичайно, у цій партизанській лікарні хазяйнує її добрий знайомий фельдшер Степан!

Від цих думок посміливішала, сама спустилася до входу, прочинила двері.

І закліпала очима. Лікар був найсправжнісінький: у білому халаті, білій шапочці. Він сидів за дерев'яним, чисто вимитим столом і щось писав. Обличчя його було втомлене. У землянці гостро пахло ліками, хоча й не стояли в кожному кутку шафи з інструментами, лише на стіні висіла аптечка. А поруч неї... велика чорна парасолька. Марійку так вразила та парасолька, що вона навіть привітатися забула. Добре, що мама нагадала пошепки, а Володя штовхнув у бік.

Лікар підвів голову, і Марійка побачила другу дивину: гостру чорну борідку і геть руді, аж світилися, вуса. Мимоволі пирхнула. Почервоніла, обома руками затулила рота. Пізно. Лікар почув. Зараз розсердиться...

А він теж усміхнувся.

— Що, баришня, з моєї борідки чи з вусів сміешся?— примружив око.

— З вусів,— бовкнула Марійка.

Лікар поторкав їх, таємниче підморгнув:

— Це я в Синьої Бороди попрохав розсади. Розсади взяв синьої, а борода виросла руда. Чудасія! Ти пам'ятаєш казку про Синю Бороду?

— Аякже! Я двічі її читала!

Їй стало легко, вільно в цій землянці-лікарні, здалося, що вона не на болючу перев'язку прийшла, а в гості до веселого лікаря.

— Може, відпустимо твій ескорт, баришня,— сказав він,— хай погуляють, подихають свіжим повітрям? А ми з тобою тут погомонимо наодинці.

— Хай ідуть,— згодилася Марійка.

Коли лікар узявся за її плече, Марійка зіщулилася, прикусила губу. Зараз почнеться... Але вона не сміє жодного разу застогнати. Бо ж Володя, мабуть, під дверима стоїть...

Та біль був зовсім не такий сильний, як вона чекала. Може, через те, що лікареві довгі білі пальці майже нечутно діткалися її тіла, знімаючи грубі полотняні бинти. А може, тому, що лікар заходився розповідати казку про Синю Бороду, і не просто розпові-

дав, а вдавав кожного, хто з'являвся у казці. Марійка і рота розкрила, слухаючи та переживаючи.

— Все, баришня!— потер руки лікар.— Колись казали: до весілля заживе, а тепер — до перемоги.

— Як — до перемоги? Мені треба невдовзі в ро... на завдання йти...

Лікар пильно подивився на неї. Посмикав борідку й сказав серйозно:

— Днів за десять може затягнути рану, не раніше. Звичайно, якщо ми, баришня, будемо своєчасно ходити на перев'язку й слухатися лікаря.

— Я дуже слухатимуся вас!— щиро запевнила Марійка.

Подякувавши, вона знову трапила очима на парасольку.

— А то,— показала пальцем,— нащо вам? Хіба ж у лісі з нею можна ходити: за гілки чіплятиметься.

Лікар приклав пальця до губ, озирнувся, наче хтось міг підслухати його.

— Цсс! Тільки тобі, по секрету... То — хитра гвинтівка. Безшумно стріляє. Уявляєш, іду я собі, парасолею вимахую, прогулююся, одним словом. Коли це фашистський генерал назустріч. Я його — клац, як фотоапаратом, і пішов далі...

Здорово! От би їй, Марійці, таку! Вона б хтозна-скільки фашистів перестріляла! І ще отого чорнобородого бандита, і його друзів-нелюдів...

— А можна мені її... хоч у руках потримати, роздивитися?— несміливо спитала.

— Зараз ні,— крутнув лікар головою.— А от завтра приходь — дам потримати. І взагалі, заходь до мене частіше, добре?— зазирнув їй у вічі. І вона побачила, що його голубі очі зовсім не веселі, як видалося спочатку, а повиті смутком.

Вже на порозі згадала про фельдшера Степана. Спитала про нього лікаря. Він махнув рукою:

— Твого Степана хіба втримаєш тут! У підривники подався. Так що немає в мене помічника. Може, ти зголосишся?

— До побачення!— хутенько сказала Марійка і причинила двері.

Еге, ще справді лікар стане вмовляти її в помічниці. Гляди, командиру скаже, а той пристане до тієї думки... Ні-ні, як не затишно, як не приємно в лісовій лікарні, який не хороший лікар, але вона хоче бути тільки розвідницею.

Володя і мама справді стояли поруч землянки. Стрілася з Володиним запитливим поглядом, безтурботно мовила:

— Присохне за кілька день!

Опустила очі, щоб Володя не побачив у них брехню, мерщій перевела мову на інше.

— Хороший, але дивний лікар. Весь час смішив мене, а в самого очі не сміються... А яка парасолька в нього! Гвинтівка в ній схована. Та коли б у мене була така парасолька, я вся раділа б!

— Ех ти, парасолька!— дав їй щигля Володя.

— Іполит Модестович з Ленінграда, доню. А там зараз — бомбування, обстріли, голод...— зітхнула мама.— Ота чорна парасолька — єдиний спогад про матір, що лишилася в оточеному місті. Мати хвора... І як йому вдалося зберегти парасольку?

— Я до нього щодня заходитиму,— прошепотіла Марійка.— А коли гриба знайду, подарую. І помагатиму... як вільна од розвідки буду...

«В ПОЛІ ВЕРБИЦЯ...»

Марійка принишкло сидить між Володею й лікарем, зачаровано дивиться, як розгорається вогнище. Це ж вона вперше коло партизанського вогнища! Біля нього з зосередженим обличчям порається кухар. Нікого не підпускає, сам склав курінь із дров, сам підпалив довгу скіпку і обережно підніс до сухої глиці. Вона затріскотіла, потім із смачним хрускотом спалахнула березова кора, стала вигинатися, сичати чорним дьогтем. Задимлені косинці червоного вогню почали лизати жовтаві боки дров. Ті помовчали трохи, а потім і самі затріскотіли, вихукнули прудкі рої іскор, кинули їх у враз потемніле небо.

І все навколо невловимо перемінилося, коли загоготіло вогнище. Дуби, що за видноти тягли своє гілля до сонця, тепер нагнулися, опустили гілки, мовби хотіли зігріти їх на вогні. Здавалося, з гущини повиходили кущі, стали за спинами дубів, нашорошили жовті вуха-листки, щоб послухати партизанські розмови.

Біля самого вогню, щоб видніше було, сидять за саморобною дошкою два молоді партизани і завзято грають саморобними шашками. Кілька болільників під'юджують гравців, підказують їм ходи, а ті одмахуються і од них, і од диму. Чимало партизанів мовчки чистять гвинтівки й автомати, латають одяг. Білочубий хлопець низько нагнувся — читає книжку. Кухар, запаливши вогнище, заходився розказувати якусь побрехеньку. Від його гурту бризкає сміх...

Марійка крутить головою, жадібно ловить розмови. Здається, сто років тому була вона біля отакого вогнища...

А горіло те вогнище лише позаминулого літа, коли тато взяв її на жнива. Косили ранній ячмінь. Коли вечір густою синявою залив поле, спалахнуло багаття. Сиділи навколо нього втомлені жниварі, вели неголосні розмови про врожай, про клятого Гітлера, що все бушує, рветься воювати... Потім тато читав газету, і всі уважно слухали... Все було, мов нині. Тільки тоді горіло вогнище просто

серед поля, а Гітлер сидів за кордоном. І тепло, заклично мріли на обрії вікна сільських хат...

Підходять командири. Враз стихають розмови, всі голови повертаються до них. Марійка втямлює: зараз має статися щось важливе. Командир розгортає папірець і гучно читає останнє зведення Радінформбюро. Всюди на фронтах запеклі бої. Міцно стоять наші війська в Сталінграді. Всі полегшено зітхають, коли командир каже про це.

— Ні, хлопці, не бачити гадам Волги!— войовниче махає кулаком кухар.— Хіба що трупами пропливуть по ній.

Партизани схвально гудуть. І западає хвилинна мовчанка.

— А що, товариші,— струшує довгим чубом комісар,— піст у нас сьогодні, чи як? Може, пісні забули?

— Таж Негод немає, товаришу комісар!— перший подає голос всюдисущий кухар.— А без них які співи?

— Чого це немає? Ми тут уже,— долинає з пітьми.

До вогнища виходить Максим і, одразу видно, його брат. Геть схожі, навіть сивина однаково присипала їм волосся. Тільки в Максимового брата глибокі зморшки порізали лоб.

Вони сідають на окорнок, певно, на своє звичне місце, до них підтягуються співуни. Брати перемовилися стиха. І Максим високо й тонко почав:

В полі вербиця, під нею криниця,—
З'їхався рід із родом та рад би напиться.

Брат густо підхопив:

Ой пішлю я галку, де мій рідний батько,
Нехай мене відвідає, коли єму жалко...

Марійка зіщулилася — такою тугою повіяло від пісні.

Один по одному стали долучатися інші партизани, але вони не заглушили братів, тільки підкреслили їхні голоси.

Галка прилітає, батька не застає:
Чи їх побито, чи в полон зайнято?
Чогось мені світ немилий ні в будень, ні в свято.
Пішлю я оленьки аж до своей неньки,
Нехай мене відвідають, коли є живенькі...

Згасла пісня, подробилася між дерев. Брати похилили голови. І всі мовчали, полонені журною піснею, мов із серця вийнятою.

— Може, щось веселіше заведемо?— обізвався молодий партизан, певно, новачок, бо обома руками тримав гвинтівку, явно милувався нею. — От хоча б про тещу й зятя...

Кухар осудливо похитав головою.

— Тобі що, танці тут влаштувати?

— Чого ж, заспівайте й веселішу,— встав Максим.— А нам пора спати. Ухоркалися сьогодні.

Але без Негод пісні не пішли, хоч як не старався молодий партизан.

Марійка нахилилася до Володиного вуха.

— Ой, як Негоди співають! Плакати хочеться... А чого вони так сумно співають?

— Це такі люди!.. Навіть у нашому загоні таких немає.

— У якому це — вашому?— закліпала очима Марійка.

— Потім колись розкажу. Не спіши поперед батька в пекло.

Марійка прикусила губу.

З темного, лиш де-не-де проколотого зірками неба долинуло гудіння. Слабеньке, його одразу завіяв вітерець. Та біля вогнища, мов по команді, стих гомін. Задерли голови, дослухаються напружено. Знову загуло, гучніше, тягучіше.

— Гасити вогнище!— звелів командир.

За кілька хвилин поляна потонула у пітьмі. Партизани стали розходитися. А гудіння наближалося, набирало сили.

— Здумали вночі шукати партизанів по вогнищах,— сказав Володя, ведучи Марійку до землянки.— Кружляють і кружляють, як дурний собака на вигоні, спати заважають... Дулю ви нас знайдете,— посварився кулаком невидимому літакові.

Довго нив літак над лісом — Марійці од того ниття було незатишно, якось прохолодно в грудях, хоч у землянці, тісно набитій людьми, було тепло, аж парко: невтомно горіла зроблена з бочки залізна пічка, її боки червоним налилися. Потім літак навмання поскидав бомби, — землянка струснулася, потекла земля зі стелі, а перелякана луна довго блукала лісом, не могла згаснути,— та й полетів собі.

Тоді Марійка, полегшено видихнувши з грудей холоднечу, пристала до Володі:

— Розкажи про Негод. Ну, будь ласка... Ні-ні, я спати не хочу зовсім — на тиждень виспалася...

— Ти як смола, — незлобливо буркнув Володя і позіхнув.— Добре, слухай, тільки не перебивай, бо щигля одержиш.

Він помовчав хвильку. І почав, наче читав із книжки:

— Німці та поліцаї з ніг збилися, розшукуючи тих, хто поширював серед людей пісні та частівки проти них: дошкульні, дотепні, вони, як батогом, шмагали гадів. Думали вже, що то червоні скидають із літака якихось розвідників з мішком тих пісень та частівок... А їх складали брати Негоди — Сашко, Максим та Іван. Складали в батьківській хаті, розучували й вирушали в дорогу. Вирушали Сашко та Максим, а Івана лишали при старій матері. Ходили по селах, по хуторах і співали пісні.

Та знайшовся донощик. Їх схопили, коли вони косарям на лузі співали пісні. Повели в поліцію. Дорогою Сашко встиг шепнути хлопчикові, що крутився біля них: «Передай нашій матері — село Озерці, тітка Христина,— що з нами...» І таки ж добився той хлопець в те село, переказав матері. Івана дома не було: теж не втримавсь, подався з піснями на село. Мати мерщій зібрала торбину і пішла до синів. А їх у цей час сам начальник поліції допитував, бив ногами... У школі.

Марійка здригнулася: так ясно постав перед її заплющеними очима шкільний двір із вишнями під вікнами будинку. Он одна з них навшпиньки стала, зазирає в загратоване вікно. А звідти назустріч їй виглянули дві бліді плями облич. І нараз тихо поплинула запашна пісня про сади, половина з яких цвіте, а половина осипається... Де не взявся поліцай, чорною марою затулив вишню, посварився кулаком на вікно. Пісня не стихла. Він плюнув і почвалав за ріг...

Тихо затупотіли босі ноги. Марійці мороз пішов по тілу: до вікна бігла худенька згорблена бабуся із торбиною в руках. Вся потяглася до хлопців за гратами: «Сашуню! Максимчику!» Ті припали до грат. І в цей час поліцай гримнув: «Хто там швендяє? Ану геть звідси!» Бабуся мерщій одсахнулася, махнула рукою і подріботіла до поліцая. Довго-довго її не було... Та ось вона знову вигулькнула, хутко відімкнула двері, випустила синів. Тихо мовила: «Я його горілкою вполїла. Із сонним зіллям. І ключ забрала... Ой синочки, тікаймо звідси!..»

Коли вони кралися селом, Марійку то в жар кидало, то в мороз. Та ось нарешті останню хату минають, он уже засиніли сосни... «Стій!» — ударило їм в спину. Стали, озирнулися. На дорозі з'явився поліцай із гвинтівкою в руках. Певно, йшов на службу... Лиш одну мить застигло стояли. Потім Сашко прошепотів: «Мамо і Максиме, шугайте в кущі, я з ним сам побалакаю».— «Тікайте ви, синочки, я лишуся»,— загорнула мати обох за спину. Сашко вирвався і ступив уперед. Поліцай нагороїжився, клацнув затвором... Ближче й ближче підходить до нього Сашко, мимоволі стиснулися його кулаки. Поліцаїв палець на спусковому гачку гвинтівки рухнувся. Водночас гримнув постріл і поперед Сашка пташкою злетіла мати, затулила його собою. Зойкнула: «Синку!» — і впала на зелений моріг...

Марійка теж зойкнула, мерщій розплющила очі... Ні-ні, такого далі не можна бачити...

— Максим утік, а Сашка схопили — на постріл вискочив з сусіднього двору ще один поліцай; його тягли, а він хапався руками за тин, за дерева, прагнув назад, до матері, — схвильовано розповідав Володя. — Коли довели до поліції — Сашковий чуб наче снігом притрусило...

Потім Сашка перевезли в місто. У гестапо. Як не катували — мовби скам'янів. Жодного слова не мовив... Вночі разом із групою в'язнів повезли на розстріл. Поставили над ямою, ударили постріли... Отямився в холоді, темряві, нічим було дихати... Вибрався з ями, побрів навмання. Коли постукав у якусь хату, там люди подумали, що з того світу: весь у крові, у синцях, сивий чуб висить над палаючими очима... Умився і пішов у ліс, в партизани. Тут із Максимом та Іваном стрівся...

Марійці сльози заслали очі. Як же можна жити в світі без матері? Схлипнула гірко.

— Спи-спи,— погладив її Володя по голові.— А то, може, справді завтра завдання дадуть, а ми носами окунів ловитимемо.

— Добре, я спатиму, тільки скажи — часто Сашко й Максим співають біля вогнища?

— Ні, рідко. А Сашка я оце вдруге побачив, відколи прийшов у ваш загін. З'явиться і щезне.

— Ну, то з Іваном мене познайом. Він же ж, мабуть, не такий дорослий і сивий, як його брати?

— Не такий,— спроквола мовив Володя,— майже мій ровесник... був. Ото він і розповів мені про своїх братів... Нема його. Загинув. Ну, спи, Марійко...

Марійка здригнулася, міцно сплющила очі. І перед ними вималювалася гілляста береза, он навіть звисле над могилкою листя зашелестіло. І з того шелесту поплинуло:

Пішлю я оленьки аж до своєй неньки,
Нехай мене відвідають, коли є живенькі...

Рвучко кинулася, розплющила очі. Глупа ніч, ледь віконце проступає. Долинає сопіння, хропіння партизанів, хтось бурмотить нерозбірливо. Що ж розбудило її, чого в грудях неясна тривога? Може, фашисти потемки підкралися? Насторожила вуха. Перегодя долинули кроки вартових. Чого ж вона прокинулася?..

Сягнула рукою ліворуч: може, мама серед ночі тихенько пішла з підривниками на залізницю? Ні, тут. І Володя є, басує ногами — чи не видиться йому, що грає в довоєнного футбола?

— Олюню, Юрчику, де ви?— почулося ніжне-ніжне, хоч проказав ті слова чоловічий густий голос.— Де ви, дітки мої?— неясно звелася голова, зашаруділи гарячково руки.

Хто це? Чого він кличе своїх дітей? У Марійки серце зайшлося од того голосу.

А чоловік уже звівся, сів на тапчан, закрутив головою. І раптом зойк зірвався з його вуст:

— Ой дітки, дітки, де ж ви??

Схопилося кілька партизанів, запалили каганця. І при його жовтавому світлі Марійка побачила розкуйовдженого, заросло

дядька Карпа Лудиму. Дядькові очі гарячково блищали, з грудей вихоплювалося хрипке дихання, мовби він прибіг хтозна-звідки.

— Ч-чого він?..— припала до мами, що теж проснулася.

— Дітей його та дружину поліцаї вбили,— прошелестіли мамині губи.

Партизани взялися заспокоювати дядька, а він наче не чув їх, шарив чоботи, рвався до автомата. І все кликав діток...

У Марійки од жалю серце розривалося. А ще коли згадала, як дядько Карпо розповідав про своїх діток у їхній сторожці...

Встала, подибала до дядька. Поклала долоню на його неспокійну, гарячковиту руку, тихо сказала:

— Це я, Марійка, хіба не впізнаєте?

Він глянув каламутними очима.

— Та хіба мене легко впізнати, коли ми з вами давно бачилися?.. Хочете, я вам... пісню заспіваю?

Хутко запорпалася в голові. «Яку ж заспівати? Про дітей не можна... І весела не годиться — хіба розвеселиш нині дядька?..»

Прокашлялася і почала тоненько — од хвилювання голос став, мов павутинка.

Ой чиє ж то поле
Зажовтіло стоя?
Іванове поле.
Зажовтіло стоя.

Співала й дивилася пильно на віконце, що при світлі наллялося суцільною чорнотою. Відчула — дядько взяв її руку в свої шкарубкі долоні. Зиркнула: похилив голову, обім'як. Повела боязко очима по землянці — мабуть, геть погано співає, он Володя морщиться, кліпає часто віями. Від того мовби зашерхло горло...

Дядько Карпо з натугою підвів голову, глянув на неї трохи проясніли очима:

— Співай, Марійко, співай...

Отямилася, коли мама легенько смикнула за кіску.

— Годі. Вже спить. Лягай і ти, доню, розумнице моя,— поцілувала.

— Я йому щодня співатиму,— щиро пообіцяла Марійка, аби тільки... аби тільки... не кричав він так...

Мама нічого не одповіла, лише зітхнула глибоко.

Вже коли загасили світло, Марійка несміло спитала Володю:

— А я так погано співала, що ти віями кліпав?

— От дурна дівка,— буркнув Володя.— Думаєш, як хлопець, то дерев'яний?

Марійка вистрибцем бігла до командирської землянки. Боялася й вірити, що нарешті дадуть завдання. Цілих двадцять днів вона в таборі, встигла обдивитися його весь, перезнайомитися чи не з половиною партизанів. А ще з'їздили з Володею на Окані в дубовий гайок, привезли звідти півмішка тугих боровиків у коричневих капелюхах. Найбільшого Марійка однесла лікарю, він зрадів дуже, поставив його на стіл. Сказав, що гриби часто приносила йому мати, коли він приїздив із Москви, де вчився, до Ленінграда на канікули. Встане удосвіта тихо, як мишка, щоб його не розбудити, і підтюпцем в ліс — вони жили на околиці, що Ржевкою зветься, там рукою подати до лісу. Прокинеться він, нюхне, а з кухні грибами пахне! Мати почує, що він устав, і несе показувати червоноголовці, бабки, моховики, грузді...

Володя цього разу не стримує Марійку. Він і сам знудьгувався без справжнього діла.

Біжить Марійка і мимоволі помічає, що вночі був легенький мороз, іній рясно обліпив, вималював, оторочив кожен кущ, кожну гілочку, кожну травинку. Гарно як!

Стріпнула косичками, насуворила брови. Її до командира покликано, а вона на іній задивилася. Оглянулася. Нікогісінько не видно в таборі, наче виїхали всі на нове місце чи подалися відбивати несподіваний фашистський наступ. Мов на підтвердження останньої думки долинули якісь глухі удари. Марійка й Володя насторожилися. Але затим тонко, мелодійно заспівала пилка. Спантеличено глянула на Володю. Він здвигнув плечима.

— Певно, на зиму землянки будуть утеплювати чи й нові будувати. Людей же додалося.

А командири були на місці. Стояли біля землянки і, по черзі зазираючи в щербатий шматок дзеркала, морщачися, шкребли бритвами на обличчях цупку щетину. Перемовлялися збуджено.

— Так от, хлопці й дівчата,— сказав командир, коли вони зайшли в землянку,— маємо прохання до вас.

Володя при цих словах ледь стримав задоволену усмішку, а Марійчині губи самі розповзлися.

— Так-так, маємо прохання,— повторив командир, і його очі стали винуваті.— Треба сходити в кілька сіл. Пропав наш розвідник, якому ціни немає...

Командир при цих словах мовби спіткнувся, швидко глянув на комісара і начальника штабу. Комісар по хвилі твердо мовив:

— Кажи їм усю правду, Іване Григоровичу. Хоча вони й діти, Володя і Марійка, та вже добру партизанську школу пройшли. Володя он майже двісті кілометрів добирався до нас. А Марійка скільки наших доручень виконала!

Марійка зашарілася, схилила голову. І ображено косонула на Володю — чого досі мовчав про свій похід? Він не помітив її погляду, уважно слухав командира.

— Так от, Олександрові Негоді — ви його знаєте — вдалося улаштуватися шофером в комендатуру міста. Тиждень тому він попередив, що готується масований наступ на партизанів нашого краю, обіцяв з'явитися на конспіративну квартиру в місті з планом того наступу. І не з'явився...

Рипнули двері, швидко зайшла мама. Її спідниця була в тирсі. «Видно, таки будують нові землянки на зиму»,— згадався Марійці дзвін пилки. А може, й хати. От було б здорово! Бо хіба можна порівняти світлу, теплу хату із темною й вогкою землянкою, де так викручує кістки...

— Значить, пристали, Іване Григоровичу, до моєї пропозиції?— обізвалася мама.— Ми втрьох швидко...

— Сядь, Юстино,— перебив її командир,— віддихайся трохи.— І сопнув, скривився, наче в нього зуб болів.— Пристали, от я і вводжу розвідників у курс завдання. Так от, пропав Негода безвісти. І на явку не прибув, і на квартирі не ночує. Підпільникам вдалося вияснити, що чотири дні тому Олександр їздив із великою групою німців на чолі з комендантом до обласного центру, де в них вище командування. Група повернулася не вся, є чутка, що одна машина дорогою зазнала аварії, загинув сам комендант... Є кілька версій. Одна — що Негода загинув при аварії. Це виясняється нашими людьми. Друга: його арештували за щось чи лишили в обласному центрі. Цим теж займаються наші розвідники. А ще є одна версія,— може, захворів, і німці покинули його десь по дорозі. Казав наш підпільник, що при останній зустрічі Олександр погано виглядав, признався, що квартирна господиня злягла із підозрою на тиф... Уявляєте, як налякалися німці, виявивши в Негоди ознаки тифу? Могли завезти в першу-ліпшу лікарню, а могли просто на дорогу викинути, хоча й їхній слуга... Та, думаю, наші люди, якщо це сталося, підібрали його... От і будемо просити вас сходити в кілька сіл і перевірити — чи нема там Негоди,— глянув на Володю, а потім на Марійку. Маму чомусь обминув поглядом.

— А чого це ви, Іване Григоровичу, на мене навіть не дивитеся?— спантеличено спитала мама.— Щось змінилося?

— Змінилося, Юстино,— потер втомлені очі командир.— Оце щойно одержали відомості від підпільників з одного села. Облави почалися знову. Ловлять людей для відправки в Німеччину. Хапають без розбору. Можеш втрапити у халепу...

На Марійку наче струсонули хмару інею з найгустішої гілки. Знову без мами... І мама глянула на неї болісними очима, обняла. І командир дивиться жалісно, в його очах плаває сумнів...

— Іване Григоровичу,— легенько вивільнилася з маминих рук,—

ви хочете сказати, щоб я на дорогу тепло вдяглася, еге? То я не проти, зимніє ж. І рукавички візьму... Та не сумнівайтеся — мама пустить мене! Я ж з таким хлопцем піду!

— Ох ти, хитрунко мала,— тільки й мовила мама. І знову обхопила Марійку обома руками.

— Ну,— стенув плечима Іван Григорович,— ходіть, Володю й Марійко, до столу, будемо знайомити вас із маршрутом.

Марійка враз опинилася біля столу, Володя ж підступав поволі, його обличчя хмурилося.

— Ти чого мнешся?— спитав комісар.— Може, передумав іти?

— Чого б це я передумував?— образився Володя, аж кінчики його вух спалахнули.— Загін свій згадався... Вони ж, мабуть, не знають про наступ карателів.

Комісар журно й тепло всміхнувся.

— Дуже скучив за батьком? Не ніться, всі ми за своїми рідними поскучали. Що поробиш — війна... За загін не переживай: вночі передали з Москви, що твоєму загону повідомлять про карателів і допоможуть боєприпасами. А ти побудь ще трохи, поки обстановка покращає. Згода?

Володя мовчки кивнув. А Марійка вражено вигукнула:

— Ви балакаєте з самою Москвою??

Командири перезирнулися.

— А що,— тихо мовив комісар,— в це дійсно важко повірити. З глибокого ворожого тилу ми маємо надійний зв'язок із Москвою. От і сьогодні запитували, чи вже дістали план каральної експедиції, питали, чим допомогти. Переживає Москва за нас...

Володя виструнчився. Марійка хутко стала поруч.

— Товаришу командире,— ламким баском сказав Володя,— ми чекаємо вашого завдання.

Командири дивилися на обох, ледь стримуючи лагідні й журні усмішки: таки ж трохи кумедно виглядали поруч високий гінкий Володя і маленька, худенька, як очеретина, Марійка. Наче Пат і Паташонок з довоєнного фільму.

— Так от,— почав начальник штабу,— до узлісся вас проведе комісар загону з розвідниками. Потім уже вдвох зайдете в село Заплавне. Село чимале, поліції там чоловік з десять. Отож будьте обережні. У Заплавному лікарня, вона обслуговує кілька сіл і хуторів. Треба в неї потрапити... Давайте міркувати, як.

Кажучи це, він дивився на Володю. Марійці не стало кривдно — адже він старший. Тільки й шепнула Володі:

— Ти дослухайся та запам'ятовуй усе...

Він досадливо чмихнув: мовляв, сам знаю, не заважай. Слухав зосереджено, розпитував докладно начальника штабу...

А як усе вияснив, ніби між іншим поцікавився:

— Де була аварія?

— За нашими даними, біля переїзду за Катеринівкою...— І спохопився, посварився на Володю пальцем.— Ти дивися мені, не здумайте там швендяти! Щоб далі Катеринівки й кроку не ступили, чуєш!

— Чую... Потрібний нам той переїзд! Просто спитав, щоб ширше знати місцевість і обстановку.

Потім їм виробили «легенду»: вони — братик і сестричка, сироти, йдуть до тітки в село Теремовля проситись перезимувати. Їм дадуть довідку від старости далекого села, що дійсно відпущені. У загоні навчилися робити такі довідки, не відрізниш од справжньої.

Вже збиралися полишити землянку, коли Марійку мов хто недобрий смикнув за язика.

— А Оканя можна взяти? Ми на ньому хутко всі села об'їдемо. Коли спитає хто, звідки кінь, мовимо — пристав до нас.

Командир примружив чорне око.

— Ану подумай, як виглядатимуть двоє нещасних сиріт на розкоханому коні? От-от, відразу привернете увагу. А вам треба бути якомога менше помітними.

Марійка почервоніла. Ой, знову бовкнула! Володя запізніло штурхнув її під бока. І сказав діловито, наче й не чув Марійчиних слів:

— То ми сьогодні й вирушимо. Чого час гаяти?

— Вирушите завтра зранку,— мовив командир і усміхнувся.— Вночі має літак прилетіти.

— Ур-ра!— підплигнули Володя й Марійка.

Надворі Володя погасив радісну усмішку й строго сказав:

— Ти і в дорозі будеш отакі дурниці верзти? Гляди мені! Запам'ятай — слухатися без жодних заперечень!

— Не верзтиму,— пообіцяла.— І тебе сильно слухатимуся... То йди у землянку, відпочинь, а я Оканя провідаю.

— Що, про завдання розповіси?— прискалив око Володя.

Довелося уже тепер його турнути під бока і пригрозити:

— Як дражнитимешся, не дам жодного разу на Окані проїхатися!

Бігла до коня, і в її грудях дзвеніло: літак прилетить, літак прилетить!

ЛИСТ ТАТОВІ

Як зайшло сонце, на дзвінке, підморожене небо білим човником виплив місяць, слабенько присвітив розчищений для літака майданчик, поклав од дерев на нього легкі тіні. Хоч ясно було видно, що то тіні, партизани раз по раз кидалися перевіряти: гляди, лиши-

ли на посадочному майданчику якусь деревину чи незасипаний рівчак.

І Марійка не раз бігала, хоч дуже втомилася за день — вона з Володею теж допомагала готувати майданчик. Весь загін цілу добу працював, тільки вартові пильнували на дорогах та стежках, щоб не підкралися зненацька вороги. Валили дерева, викорчовували пеньки, засипали ями на поляні. А потім великим гуртом утоптували майданчик. Марійка аж усміхалася мимоволі: здавалося, що чоловіки й жінки танцюють без музики якийсь повільний танець. І справді, дивлячись на геть стомлені, але веселі обличчя, ніяк не скажеш, що люди не танцюють, а втоптують, трамбують землю.

І ось нарешті все готове, пообіч майданчика гостроверхо стирчать купи з дров, а біля кожної по двоє партизанів, готових негайно запалити ті купи із найсухішого сушняку.

Марійка, Володя, мама і лікар сіли на шершаву повалену сосну, задивилися на небо, хоч до прильоту літака було ще кілька годин. І всі партизани раз у раз зиркали, навіть он з того великого гурту, де витребенькував кухар. А ще холодно й суворо дивилися в небо дула кількох кулеметів. Адже могло принести в таку місячну ніч і фашистські літаки.

Марійка ніколи довго не дивилася в нічне небо. Та й у цей пізній час до війни вона уже лежала в ліжку й або спала, або слухала мамину казку. Яке цікаве нічне небо! Зорі не просто світять, вони поморгують зеленавими, жовтавими, червонястими віями, підстрибують, пурхають, як пташки. А он-он вони зібралися в гурток і утворили серп. Решта зірок одбігла од них, злякалися, що замахнеться той серп. Ой, там уже й возик маленький готовий! Сідають у нього зорі, і возик безгучно котиться по сріблястому шляху... Нараз скочила із возика зірка в зеленій спідничці, простягла до Марійки тоненьку зеленаву, мов гілочка, руку. Вона несміло подала свою, зірчина рука лоскітливо й ніжно діткнулася Марійчиних пальців...

— Донечко, ти задрімала?— зазирають у Марійчині очі дві зірки.

Здригнулася, кинулась. Та це ж мама! Справді, заснула...

— Може, підемо в землянку?

— Що ти кажеш, мамочко!— аж схопилася Марійка.— То мене зірки піддурили, таке на небі затіяли, що я на хвильку очі сплющила. Тепер і не гляну на них!

— Дивись, скільки хочеш,— буркнув Володя.— Чи бодай одну побачиш!— плюнув.— От погода! Як циганське щастя...

Марійка глянула і не повірила своїм очам. Сіро-чорна бридка хмара запеленала все небо, низько нависла над лісом. З неї ціркотів дощ упереміш із білими твердими «крупами».

Захвилювалися партизани, он навіть командир загону вийшов на середину майданчика, закинув голову, довго дивився у небо. Потім сів на коня і галопом погнав його до табору.

Коли він вернувся, навколо нього з'юрмилися партизани. Командир сказав повеселілим голосом, що по рації передали — літак вилетів. І звелів додати дров у багаття. Марійка й Володя і собі кинулися носити сушняк. І домовилися з партизанами біля ближнього багаття, що їм дозволять розпалювати вогонь.

Поволі-поволі ближчає північ. Хвилюються партизани, не можуть усидіти на місці, привидами блукають по лісові. Втомився, змовк кухар, смалить цигарку.

І враз десь аж із того краю майданчика народилося й вітром пронеслося:

— Гуде!

Мов по команді, стало тихо-тихо, весь загін нашорошив вуха. А Марійка ще й долоні до вух приставила.

Спершу у вуха плинув сонний шерех хвої, шурхотіння «крупів» у голому гіллі, обережний тріск у хащах — певно, пробиралася якась полохлива звірина,— стримане дихання багатьох людей. А потім слабеньке гудіння долинуло, просякло крізь оті шуми.

— Хлопці, летить!— скрикнуло одразу кілька партизанів.

Гухнули в небо вогнища, обливши червоно поляну, висвітливши збуджені обличчя. Здійснявся радісний гомін. А літак усе ближче й ближче, уже його гудіння перекриває гомін. Раптом просто над головами майнула неясна тінь і пропала в темряві. Гарячковиті з партизанів вискочили на майданчик, замахали шапками, загаласували. Ледь прогнали їх назад у ліс.

Гудіння, що стало віддалятися, знову погучнішало, поближчало до землі. І ось просто з верхівок дерев ковзнув літак, звихрив траву на майданчику і покотив по ньому, підстрибуючи й надсадно ревучи. Ще він не зупинився, а до нього кинулися партизани з криками «ур-ра». Де там було протиснутися Марійці та Володі! Спасибі лікареві, взяв Марійку на плечі...

І вона з тої висоти крізь радісні сльози бачила, як з кабіни виліз справжній льотчик у шоломі з окулярами! Виліз і сахнувся назад, бо перед ним з'явилося кілька партизанів у трофейних зелених шинелях. Партизани мерщій поскидали ті шинелі, вхопили льотчика і заходилися качати. Аби не нагодилися командири, геть закачали б...

Як же пробитися до льотчика? Он і Володя, ставши навшпиньки, заздро дивиться на щасливчиків, що стоять коло літака, розпитують льотчика геть про все...

А льотчик, зиркнувши на годинника, щось сказав партизанам, і вони полізли в темне нутро літака. За хвильку почали витягати звідти ящики, важкі мішки — ледь винесли їх. Ой, невже літак зараз полетить, і вона, Марійка, навіть не доторкнеться до льотчика?

Льотчик пірнув у кабіну і виніс паперовий мішечок, гукнув:

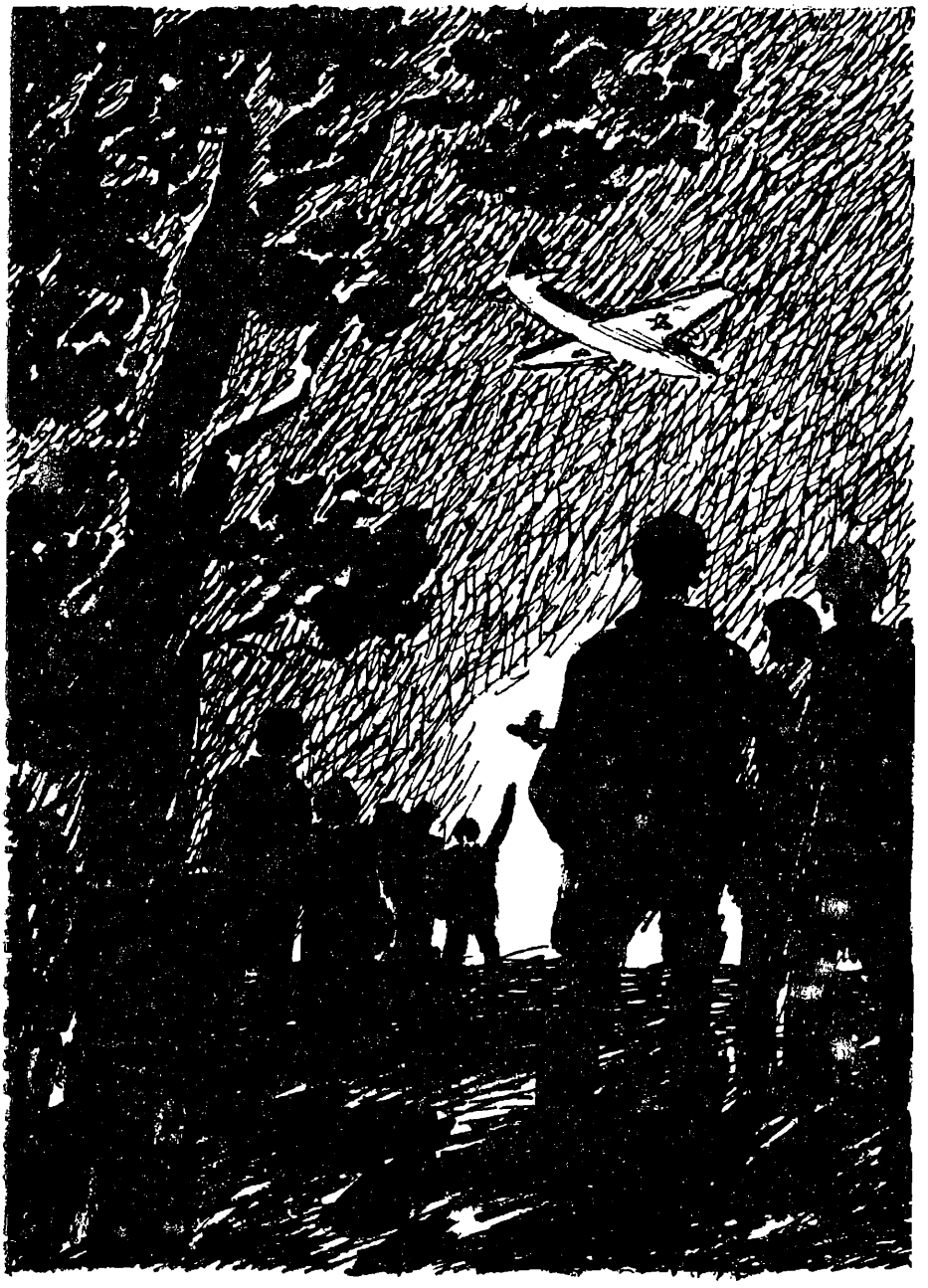

— Одержуйте, товариші партизани, пошту!

Партизани на мить отетеріли: їм пошта? Невже? А потім десятки рук потяглися до мішечка. Та взяв його у свої руки комісар. Витягував листи, голосно вигукував:

— Міхтахутдінов! Петров! Скуленко! Бабашов!

З юрби простягалися нетерплячі руки, хапали листи.

Отоді й рушив з місця лікар, став ліктями розштовхувати партизанів. Марійка вхопилася йому за шию. Ну, а Володя — ззаду за хлястик. Отак і пробилися до самого комісара.

Меншає й меншає листів у мішечку. Жадібно дивиться на нього лікар. І Марійка припала очима. А раптом, раптом якимось дивом дійде татків лист...

— Орлач!— підіймає листа комісар і, закліпавши очима, враз хапає того листа обома руками, опустивши мішечок, розгублено й щасливо каже:— Мені... Товариші, мені лист!

Мішечок негайно бере інший партизан. Ось він уже на дні порпається, ось уже вивертає і витрушує...

Зігнулися плечі в лікаря, опустилася голова, побрів він од літака. Марійка мерщій скочила додолу і несміло підступила до льотчика.

— Дядьку, а може, лист мені од татка випав і лежить у вас у кабіні?— спитала тихо.

Льотчик, що, нагнувшися, заклопотано озирав загрузле у землю ~~колесо,~~ підвів спітніле обличчя, усміхнувся підбадьорливо:

— Пишуть тобі, дівчинко, пишуть!

Марійка одійшла похнюплено, стала обік. І чого вони з мамою такі нещасні? Он скільки партизанів одержали листи... Бач, у далекому лісі відшукали їх родичі. Невже татко забув про них? Чи... Мерщій ляснула себе долонею по дурній голові... Ой, таж про тих партизанів їхні родичі, видно, знають, що вони партизанять і в якому лісі. А тато ж думає, що вони з мамою в селі, захопленому фашистами...

Треба негайно писати листа татові!

Знову підступила до льотчика.

— А мені листа написати татові можна? Ви візьмете?

— Пиши, чого ж,— поплескав її льотчик по плечу.— Тільки поквапся: за годину лечу назад.— Глянув на небо, де гострий місяць дер на клапті хмари.— Бачиш — небесне панікадило вилізло, щезнімуться «месери».

Марійка рвонула до землянки.

— Адресу не забудь написати!— гукнув навздогінці льотчик.

Миготливо горить, пирскає лоєм каганець, неслухняний олівець норовить вислизнути з пальців. Але Марійка не зважає на те. Вона припала до аркушика, вона не пише, а розмовляє з татом, який мовби виринає з білого аркушика.

«Здрастуй, таточку ріднесенький!

Пише тобі твоя доня Марійка. І мама тобі великий привіт і сто поцілунків передає, а я ще в сто разів більше...»

Ой, треба було маму покликати, щоб разом писати... Але поки шукатиме її, літак полетить... Може, сама прийде в штабну землянку, здогадається, що Марійка попросилася туди, бо там є олівці й папір. Он скільки партизанів пишуть тут листи.

«Ми живемо тепер не в своїй хаті, бо її поліцаї спалили, а нас били дуже...» Закреслила, затушувала, що били, аби не хвилювати тата. «І лісову сторожку дядька Семена спалили, але ти не переживай, ми тепер живемо ще краще, бо в партизанах. Ми, як і ти, воюємо проти фашистів, тільки в нас гармат і танків немає, а якби були, то в болоті потонули б. Їсти в нас є поки що, все у нас є, хіба іноді підривники хвилюються, що ні з чим на залізницю ходити... І я ходжу в розвідку, одного разу навіть...»

Партизани почали вставати, складати листи трикутниками. Марійка сполошилася — ще не встигне... А вона ж лише почала розмову з татком...

«Таточку, пробач, але ніколи більше писати... Я за тобою дуже скучила, ти й не уявляєш! І мама дуже скучила. Бий проклятих фашистів і хутчіше вертайся до нас! А листа нам пиши на адресу...» І олівець спіткнувсь. Яка ж їхня адреса? Немає в партизанів адреси. Та й не можна виказувати місце партизанського табору... Таж тато всі ліси околишні знає, варто йому лише натякнути! «Ми з мамою недалеко од того місця, де була сторожка дядька Семена. Підеш по дорозі повз каракуватого усохлого дуба, що на розбійника схожий, довго йтимеш і виб'єшся до нас...

Цілуємо тебе з мамою сто тисяч разів! Привіт од Володі і мого коня Оканя! Твоє єдина доня Марійка».

Мерщій склала листа трикутником — останній партизан виходив із землянки. І тут згадала слова льотчика: «А татову адресу хто напише?» А вона ж зовсім не знає його адреси. І спитати ні в кого — геть усі партизани вийшли з землянки. Он уже мотор літака гуде...

І тоді Марійка вивела тремтячою рукою: «Москва. Червона Армія. Моєму рідненькому татусеві Дмитрові Івановичу Попелюку від Марійки».

Льотчик підморгнув:

— Ну, не забула адресу написати?

— Не забула,— прошепотіла Марійка.

...Уже давно пропав літак у вигулялому небі, уже й звук його мотора розсотали ліси, а партизани ще стояли на майданчику й дивилися йому вслід. Здавалося, він потяг тоненьку, але міцну нитку на Велику землю, в саму Москву.

Марійка притискалася до мами і шепотіла:

— Донеси листа моєму таточку, донеси, хороший літачок!

Гр-рах!— несподівано вибухає пізнім громом завалене скиртами перекуйовджених хмар осіннє небо. Мовби по тому сигналу, дрібний дощ перетворюється в зливу, тільки не теплу літню, од якої ніжно зеленіє поле, а в колючо-холодну, бридку.

Марійка даремно щільніше загортається в драну кухвайчину. Дощ проймає до самих кісток, під ногами, озутими в саморобні чуні з автомобільної камери, розповзається грязюка. Притуляється до Володі — він у такій само драній кухвайчині, таких само чунях, однак удає, що йому байдужа злива.

Володя накидає на неї полу кухвайки, зазирає у вічі:

— Що, сестричко, дрижаки ловиш?

— Та-а не-не всі, але л-ловлю...

Володя усміхається підбадьорливо:

— Ну, коли ще жартувати можеш, то біда мала. Однак давай, сестричко, десь прихистимося од дощу, бо ще, гляди, хвороби вхопиш.

Він розмовляє з нею, наче справдешній дорослий брат. Зовсім ввійшов у роль хазяїна маленької сім'ї, де батько на фронті, а мати померла, от і вирушили вони удвох із сестричкою до тітки в далеке поліське село Теремовля — може, не дасть пропасти. Таку правдоподібну історію вигадали їм у партизанському загоні: скільки нині сиріт тиняється по Україні, окупованій фашистами! І одягнули відповідно.

Володя закрутив головою, шукаючи якогось захисту од зливи. Навколо кружеляло осіннє поле, щетинилася посіріла стерня. Далеко попереду крізь хитливе плетиво дощу бовваніло село.

Марійка теж озирнулася. Здавалося, зовсім поруч стояв високий ліс, з якого вони щойно вийшли, он сосни махають гілками, наче кличуть назад...

Володя пильно задивився ліворуч, аж навшпиньки звівся. Нараз весело вигукнув:

— Живемо, сестричко! Глянь — он-он копичка. Гайда бігом до неї!

Чуні ковзалися на стерні, грязюка розповзалась, провалювалася, ніби відлиглий сніг. Марійка одного разу так упала, що в плече мов гостра скабка вп'ялася. Не стримала охкання. Володя, що на кілька кроків вирвавсь уперед, миттю вернувся, підвів її, стривожено запитав:

— Що, болить?

Марійка махнула рукою:

— Та ні. То я... в грязюку носом беркицьнулася, от і охнула. Давай відпочинемо, братику?— попросила несміливо.— Бо я вже так нагрілася, скоро запарую...

Володя скрушно зітхнув:

— Да-а, діла. Ех, треба було тобі не йти зі мною. Це ж ми сьогодні вже кілометрів з п'ятнадцять відмахали. Така дорога на твої ноги...

Марійка нічого не відповіла, рушила до копички.

Копичка маленька, власне, полукіпок із необмолочених снопів. Чого він лишився на полі? Володя хутко склав із снопів курінь, і вони з Марійкою залізли туди.

Хоча й лили дощі, віяли шпаркі вітри, та не видмухали з снопів пахощів стиглого зерна, розімлілої на серпневому пекучому сонці соломи, аромату зів'ялих волошок, ромашок.

Раптом Марійка зойкнула. Володя підхопився на коліна, мало не розвалив полукіпок.

— Що? Хтось іде сюди?

Марійка ледь чутно мовила:

— Миша... миша пробігла...

Володя аж сплюнув.

— З тобою не занудьгуєш,— сказав сердито. І спитав здивовано:— Невже справді ви, дівчата, сильно мишей боїтеся?.. І що в них страшного? Я он одній дівчині,— коли до вас ішов, то у них ночував,— пустив мишу на піл, де вона спала, так вереск зняла на весь куток... Добре, що поліцай не прибіг...

— Це чи не до неї ти хотів поїхати на моєму Окані, коли зманював його хлібом?— ущипливо кинула Марійка.

— Ти дивись,— показав Володя кулака,— над старшим братом не смій глузувати.— Засопів носом.— А коня твого, признаюся, кортіло взяти. Тільки не провідувати дівчат-боягузок: до свого загону хотів поїхати на Окані. Щоб швидше.

— А тобі дуже важко було добиратися сюди?

Володя вихорошив колосок, кинув у рота зерно.

— Коли чесно, то й досі серед ночі просинаюся: увижається, що йду до вашого загону...

— Ой, розкажи!— попрохала Марійка.— Все одно робити нічого. А потім я тобі про свого Мурзика розповім.

— Ох і сестричку я собі придбав,— крутнув головою Володя.— Брата з котом рівняє... Ну, ладно, слухай. Тільки ти в оцю щілину визирай, а я — в оту. Дощ дощем, а німця чи поліцая дідько може принести...

Володин глухуватий голос лився, мов струмок. Марійка приплющила очі, й перед нею з'явився зелений дубовий ліс. І на краю того лісу стоять Володя та його батько...

Батько тихо питає: «Може, вночі підеш? Безпечніше...» Володя крутить головою: «Ні, батьку, піду зараз. Хто з фашистів подумає, що серед білого дня з оточеного лісу вирушить розвідник? І я поспішатиму, я бігтиму, я хутко найду той загін, про який всі гово-

рять. І він прийде нам на допомогу...» Володя облизує пошерхлі губи, а батько порпається в кишені, дістає складаного ножичка, подає сину: «Тобі ж сьогодні тринадцять років. Візьми подарунок. Згодиться в дорозі.— І припадає до Володі на хвильку, потім різко відштовхує:— Іди, сину!»

Широкий шлях в'ється і в'ється, щезаючи в голубому мареві. Володя аж хилитається — так втомився й зголоднів. (Марійці, що дивиться на нього звідкілясь збоку й згори, хочеться гукнути: «Сядь, одпочинь!».) Володя, наче почувши її, звертає на узбіччя, переплигує канаву і присідає за купкою перекотиполя. Ні, то не од Марійчиного вигуку він присідає, то летять слідом за Володею німецькі мотоциклісти в сіро-зелених шинелях, а за ними вихорять куряву кілька чорних легкових машин. Марійці дух перехопило. Ой, хоча б не побачили Володі! У нього ж лист до командира загону, зашитий у полі піджака... Мотоциклісти з ревом проскочили повз Володю, навіть не глянули в його бік. «Зараз і машини промчать»,— полегшено видихнула Марійка.

І раптом війнув зрадливий вітер, підхопив перекотиполе, відкрив Володю. Машина, красиво загудівши, різко загальмувала. З машини почали вилазити німці, та всі у хрестах, орденах. «Тікай, Володю!» — зойкнула Марійка і мерщій затулила кулачками рота. Куди йому тікати? Лиш побіжить — встрелять його. Он направили автомати, а з мотоциклів вищирилися ребристі кулемети... Володя поволі встав, неспішно обтрушується. І рушає вперед стежкою, що в'ється обіч шляху.

«Ком гер!»— гучно лунає. Володя повертається — усі німці дивляться на нього, а товстий, аж мундир на ньому тріщить, найрясніше увішаний хрестами, манить його пальцем. Володя перебирається через канаву, стає перед ним. Товстий пильно-зневажливо оглянув Володю. Стояв перед ним хлопчина у бувалому в бувальцях піджаку, картузику, старенькі чоботи зв'язані мотузочком і перекинуті через плече... Затим товстий повернувся до худого німця з чорним волоссям, що косо впало на лоба, тицьнув пальцем на хлопця, щось вихрипів, розтягши в посмішці губи. Худий коротко реготнув, і враз уся компанія німців зайшлася таким реготом, що аж трава на узбіччі колихнулася.

Марійка бачила — Володя зціпив зуби, похилив голову, щоб фашисти не помітили, як у нього гнівом спалахнули очі.

Худий щось крикнув, і сміх наче одтяло косою. Запала така тиша, що стало чути, як висвистує вітер у телефонних дротах і сопе товстий череватий німець.

«Ти куди йдеш? Хто послав?»— спитав маленький, як хлопчик, перекладач, виплутавшись із гурту.

«До тітки в село»,— тонко одповів Володя. Худий на хвильку втупився в хлопця, потім щось сказав товстому. Той перекинув йо-

го слова аж на край їхнього натовпу. І останній німець з того краю похапцем запорпався в кишені, дістав шоколадку в блискучій обгортці, швиргонув Володі під ноги. Володя мовби не помітив її.

«Бери!— крикнув перекладач і ляпнув себе по кобурі пістолета.— Ти що, свиня, не бачиш, хто тобі даруе?!» І виструнчився на весь свій нікчемний зріст, викинув поперед себе руку. І всі німці викинули руки, вп'ялися очима у худого.

Марійка й собі пильно зиркнула і здригнулася всім тілом. Гітлер! Точнісінько Гітлер!

Володя нагнувся, взяв шоколад.

«Ну, а тепер признавайся, як перед богом,— куди ти йдеш, хто послав, де партизани?» — погрозливо сказав перекладач і розстебнув кобуру.

«Ій-богу, до тітки! Щоб мене грім убив, хай мені бог язик одріже чи чоботи одбере, коли брешу!» — широко перехрестився Володя.

Перекладач переторохтів усе те череватому, а череватий доповів, мригаючи товстими, як капиці, губами, худому. Той презирливо скривив тонкі губи із чорними вусиками під носом, махнув рукою: «Век!» Перекладач підскочив, турнув Володю в канаву. Німці стали всідатися в машини. Марійка одним оком дивилася на Володю, який, вибравшися з канави, дибав стежечкою вперед, стримуючи нетерплячі ноги, а другим стежила за худим, що вмощувався у машині...

І враз хтось різко штовхнув її, і вона злетіла з свого невидимого сідала, стрімко шугнула вниз. Скрикнула настрашено, розплющила очі.

Над нею схилився Володя. Вона пристрасно запитала:

— А то справді був Гітлер?

— А-а, це тобі під мою розповідь наснилося. Навряд чи Гітлер, але гад справжній... Ех, аби мені тоді автомат!

— А далі, далі що було?— нетерпеливилося Марійці.

— Далі?— Володине обличчя було стривожене.— Далі — визирни, сама побачиш...

Марійка припала до щілини між двома снопами. І стиха охнула. Дорогою до села, тою, котрою вони йшли з Володею, їхали від лісу дві машини з німцями та поліцаями і два мотоциклісти. Машини натужно ревли, бризкалися грязюкою, а мотоцикли швиргало на всі боки, наче тріски на воді.

Та ось один із мотоциклістів зупинився, щось видивляється. Марійка з Володею переглянулися. Мабуть, їхні сліди помітив... Гукнув щось другому мотоциклістові, але той, намацавши тверду стежку, лиш махнув рукою, газонув уперед, обігнав машину. Тоді мотоцикліст сам звернув ліворуч, куди вели сліди.

Володя ударив кулаком об кулак:

— Ех, і влипли ми, сестричко!

— Та що він нам зробить? Ми — сироти, йдемо до тітки, взяти у нас нічого...

— Цей що хочеш зробить,— плюнув Володя.— Бачиш, з лісу вертаються... Ану, лізь під сніп, я сам з ним побалакаю.

І засунув руку в кишеню, де лежав подарований батьком ніж.

Марійка лиш по плечі залізла під сніп, уперлася ногами в грузьку землю, щоб, коли під'їде мотоцикл, відштовхнутись і кинутись на допомогу Володі.

Мотоцикл в'юном вився на розгрузлій землі, кашляв брудним димом, підкидаючи німця, мов норовистий кінь. Враз хитнувся і повалився набік. Німець гепнувся додолу, а мотоцикл, задерши колеса, полегшено заторохтів. Марійка аж у долоні безгучно сплеснула, дякуючи мотоциклові.

Німець підвівся, лаючися на все горло, підняв мотоцикла. Подивився з-під каски уперед, зняв автомат і випустив довгу чергу по копичці, по кущах, що росли неподалік од неї.

Марійка і Володя попадали. Марійка схопила Володю за руку. Кулі бовтали в грязюку, деренчали по стерні та сухому бадиллі...

І все стихло. Тільки звук пострілів стояв, мовби застряг, у вухах. Володя й Марійка обережно визирнули. Німець уже заводив свого мотоцикла. Мотоцикл диркнув, здригнувся і повіз фашиста геть од них.

— Збулися придурка,— витер Володя піт з лоба.

На мить розправилася зморшка на його лобі та й знову залягла тонкою хвилькою.

— Але ж вони поїхали в те село, куди нам треба...

Марійка зітхнула, скулилася. Що ж їм тепер робити?

— Може, справді вернутися?— вголос роздумував Володя. І різко стріпнув головою.— Ні, нам не можна вертатися! Три села обійти, все взнати та рознюхати, а на четвертому спіткнутись?

Володя примружив очі, пильно задивився на Марійку.

— Слухай, сестричко,— поволі мовив,— а що, коли... Тільки домовимося — без образ. А що, коли я сам сходжу в Катеринівку? А ти посидиш у лісі, я тобі курінь зроблю. В копичці, звичайно, лишатися не можна, вона запримічена німцями...— І швидко докинув, побачивши, як ображено надулися Марійчині губи: — Ти ж простудилася, хіба ж я можу допустити, щоб моя сестричка захворіла? Я тобі в курінь соснових лапок наношу, може, десь сіна сухого здибаю...

Його карі очі дивилися так жалісно, що в Марійки застрягли в горлі дошкульні слова про те, що його самого враз схоплять фашисти. І що вона сердитиметься на нього все життя. Отож тільки й мовила:

— Ніж патякати зайве, краще давай підвечеряємо.

Володя дістав із полотняної засмальцьованої торбини кусень хліба й шматочок сала, підбадьорливо моргнув Марійці:

— Живем, сестричко!

Марійка їла жовте сало з черствим хлібом, а їй мимоволі солодко згадувалася цукерка, яку дали їй із льотчикового пакунка.

Набігла ще одна хмара, сипонула рясно дощем, та й хутко змів її рвучкий вітер із неба. Спалахнуло сонце на обрії, послало степом червоні пасмуги. І від цього так святково стало навкруги, що Марійка мимоволі ахнула.

А Володя скрутнув головою, похмуро мовив:

— Це ніч буде, хоч книжку читай. Краще б уже дощило. Чи не доведеться нам тут ночувати?

— Ні-ні,— заперечила Марійка,— підемо! Хіба ж ми зможемо потрапити туди вдень, коли там німців повно?

— Побачимо,— буркнув Володя.

І справді, щойно сонце сховалося за вугільно-чорним лісом, як на зміну йому викотився великий обдутий місяць. Подувся, посердився хтозна й на кого, та й розпогодилося його кругле млинцювате обличчя, засяяло добродушно. І степ заголубів, замерехтів таємниче, під кожним кущиком, кожним горбком закуняла темна тінь.

— От не щастить!— чмихнув Володя.— Та на цьому полі й при цьому панікадилі нас від села за п'ять кілометрів помітять. Не стануть питати, хто йде та чого...

— Не стануть,— згодилася Марійка.— Я он з Оканем коли од тітки Насті вибиралася до лісу, то вже ранок був, а все одно німці зупинили, присікалися... Слухай!— аж підскочила од несподіваної думки.— Ці, що поїхали на машинах, хіба встигли виспатися? От і давай вирушимо удосвіта, коли вони спатимуть, зморені пошуками партизанів...

Ішли полем, наче по ламкій кризі. Навологла стерня безгучно вгиналася, а Марійці здавалося, що вона тріщить на весь обшир. Обережно минала застиглі тіні під густими бур'янами — чогось думалося, що вони од дотику розсиплються із скляним дзвоном...

Поволі виростали бокаті верби на околиці. Володя геть зігнувся, мов столітній дід. Марійка ж схожа на їжака, що згорнувся клубочком. Аж місяць, який було накрився хмарою-наміткою, щоб передрімати, скинув хмарку зі свого виду, витріщився здивовано: що це за химери крадуться німим порожнім полем?

Кроків за триста од села обік дороги затемніла канава. І хоч як не хотілося після дощу спускатися в неї, та довелося. Росяні бур'яни викупали Марійку й Володю, під ногами захлюпала перемішана з грязюкою холодна вода. Зате не видно їх тепер од села. Ма-

рійка полегшено розігнулася. А Володі й тут доводилося горбатитися.

Чвак, чвак...

Марійка застигла на місці, до болю розплющила очі, до краю нашорошила вуха. І ось під вербами неясно зарухалися тіні. Смикнула Володю, присіли обоє. А чвакання все ближчає. Ось і голоси долинули.

— Ех, Петре, не цінують нас німці. Самі відсипаються з перепою, а нам вартуй. Наче ми з тобою байдики ці дні били, не ловили дівчат та хлопців до Германії...

— Ну-ну, менше патякай... Пожди, ось розгромимо партизанів скоро, тоді заживемо,— мовив непевно Петро й зітхнув...

Марійка посягла рукою, щоб смикнути Володю,— мовляв, запам'ятовуй усе до капелиночки, й завмерла: рука трапила на щось м'яке, тепле, живе. І те живе раптом дзьобнуло її в руку.

Легенький скрик вихопився з канави й миттю розтав у полі.

Та поліцаї почули його. Клацнули затвори.

— Що воно, Петре?— боязко спитав перший голос.

Мовчання. Потім непевне:

— Наче дитина... Чи собака заскавулів десь... Порозбігалося чимало їх із села.

— А як... партизани засіли десь поблизу? Може, стрельнемо для острашки?

Знову мовчання, на цей раз довше.

— Ні, Оверку,— тихо гуде голос,— не варто. Коли близько, то нас перших... Ходімо краще в село, там розберемося...

Як згасли їхні кроки, Володя просичав:

— Ех ти, горе-розвідниця! Чого кричала?

— Та... я... щось таке...— розгублено одповіла Марійка.— Помацай сам, що воно...

Володя простяг руку і витяг під місячне світло... півня. Півень, хоч Володя тримав його не дуже чемно, не пручався.

— Звідки він тут узявся?— дивувався Володя. Нагнувся до півня, приглядівся.— Видно, од якогось німчури-куролова тікав. Що ж нам з тобою робити?

— А що, хай нам допоможе,— погладила півня Марійка.— Ми його візьмемо й підемо по хатах питати, чий. Заразом і про нашого розвідника, може, щось узнаємо...

Володя почмихав і несподівано мовив:

— Гм, думка путня... Таки путня! Тільки треба десь у безпечному місці дня діждатися. Бо сюди поліцаї, гляди, як розвидниться, ще заглянуть. Ану, Марійко, давай перебиратися з канави.

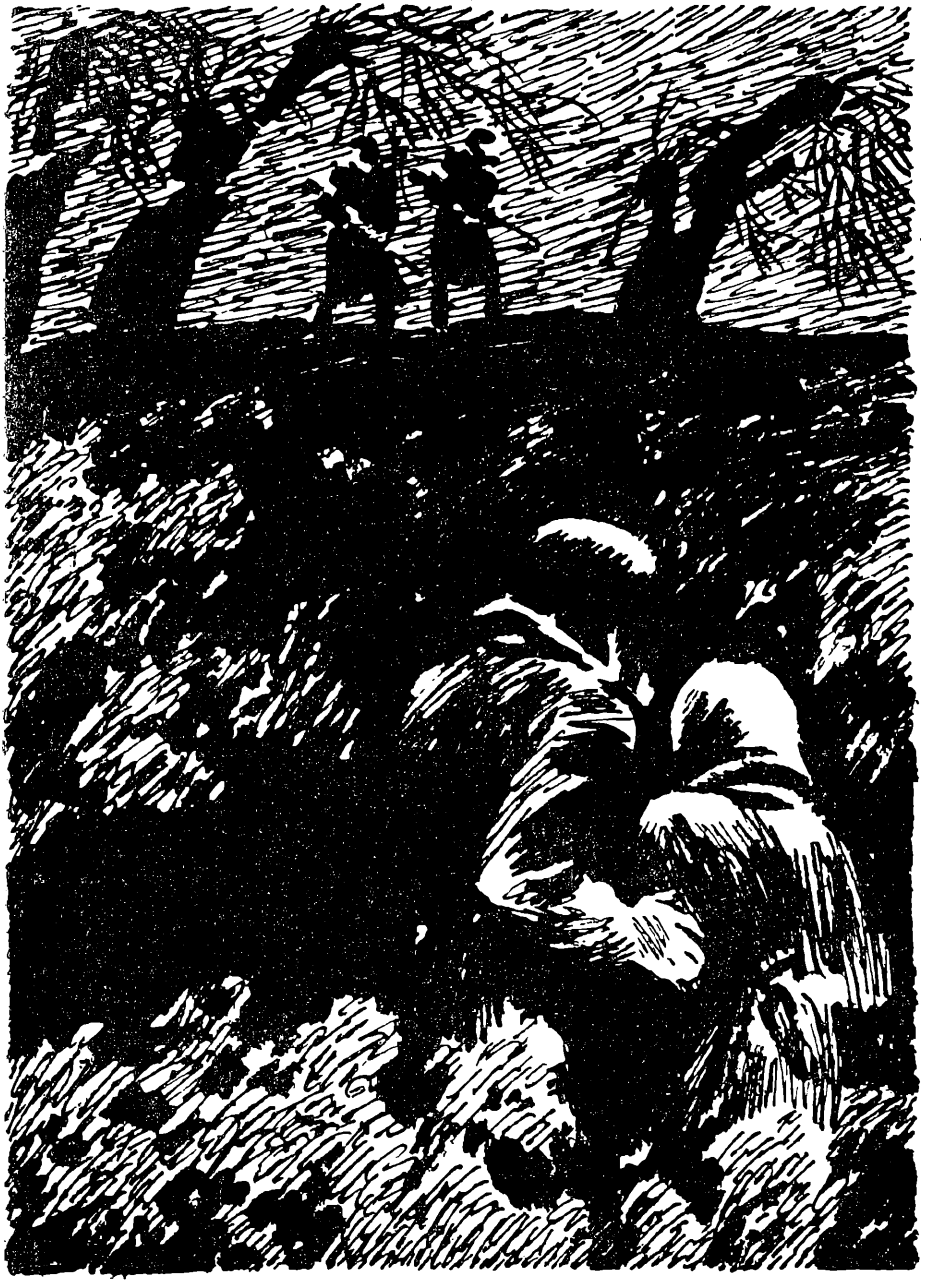

Вони сиділи на купі глиці між двома хлівцями й терпляче ждали світанку. А він зовсім не квапився. Набурмосений од довгої безсонної ночі місяць заплутався у чіпкому галуззі старого каракуватого в'яза і ніяк не міг виборсатися та скотитися за обрій.

Коли нарешті холодно зазеленіло небо на сході й ніч почала неохоче танути, звідусюди на село потягся туман. Густий, ядучий, він безгучно поплинув вулицею, запеленав дерева у сиві простирадла, завернув у сутички й розлігся там, наче великий драглистий собака. Півень розплющив око, заворушився неспокійно.

— Ти чого?— нагнулася до нього Марійка.— Змерз, еге? То я тебе зараз кухвайкою прикрию...

Півень задер голову і раптом оглушливо кукурікнув. Його кукурікання поплинуло селом, одлунило десь.

— І чого ми йому голови не скрутили в канаві?— злісно прошепотів Володя.— Примчить ласий до курятини німець...

— Що ти говориш, братику? Невже ти посмів би йому голову?..

І затнулася: від хати долинув брязкіт, потім почулися чиїсь кроки. Володя зиркнув на Марійку: от і догралася із своїм півнем...

Марійка мить сиділа непорушно, а потім ураз схопилася, із півнем у руках вскочила в двір. Вскочила і полегшено видихнула повітря, що морозним клубком застрягло в грудях. Від хати йшла тітка з відром.

— Доброго ранку, тітонько!— дзвінко мовила Марійка.

Тітка підвела голову, каламутними, наче після хвороби, очима глянула на Марійку, не подивувалась її появі на подвір'ї, хрипко одповіла:

— Доброго.

І побрела до воріт, ледь тримаючи відро в руці.

Марійка розгублено озирнулася на сутички, очима спитала у Володі: що робити? Він лише здвигнув плечима.

Марійка кинулася за тіткою, забігла їй наперед.

— Чи не вашого це півня занесло на поле? Коли ваш, то нате. Ми з братом хоч і сироти, хоч і голодні, а чужого не візьмем ніколи, тітонько!

Тітка невидюще зиркнула на півня, пустила відро, обняла Марійку, заголосила:

— Ой господи, ой праведний, ой крихітко моя, нащо мені той півень, коли моїх дочечок, як квіточок, гаспиди пов'язали, в Германію відправляють! Як же мені тепер жити на світі білому?

Сльози — гарячі, солоні — закапали на Марійчине обличчя. І з її очей теж бризнули сльози.

— Не плачте, не плачте,— намагалася заспокоїти тітку.— Може, вони втечуть, може, партиза...— І затулила долонею рота, винувато

озирнулася — Володя вже вибрався із схованки, поволі йшов до них.

Тітка від її слів заплакала ще дужче.

— Куди там утекти? Там такі машини, душогубки...— І нараз підвела голову, вп'ялася в Марійку очима.— Де ти бачила партизанів?

Марійка зіщулилася. Що робити?.. І тут долинув Володин приглушений голос:

— Тітко, ходімте у хату, там побалакаємо. І, може, дасте щось поснідати моїй сестричці, бо он аж перепалася. А півня візьміть — все одно його в нас однімуть...

Вони їли пісний борщ, а тітка розповідала про облаву. Як ганяли поліцаї по селу, як хапали дівчат та хлопців і кидали в машини, наче худобу, як витягли з погреба її дочечок.

Марійці так було жаль тітчиних дочок, що й не передати. Вона ладна була зараз же бігти до партизанів і просити визволити нещасних. Благально зиркнула на Володю. А він, насуплений, дивився тільки в тарілку й мовчки сьорбав борщ.

«Ну, придумай що-небудь,братику, придумай!»— подумки заблагала Марійка.

Володя доїв борщ, подякував тітці, встав, пройшовся по хаті.

— От що,— подивився на господиню,— ми сироти, ідемо до своєї тітки, може, прийме, не дасть померти з голоду... Звідки ж нам знати, де ті партизани?— Глянув на Марійку. Гостро, ніби наказав: щоб я більше од тебе жодного необачного слова не чув!— Ну, спасибі ще раз, не ображайтеся на нас. Ходімо, сестричко,— силоміць стяг Марійку з лави.

— Куди ж ви тепер підете, сирітки бідненькі?— жалісливо спитала тітка.

Володя здвигнув плечима.

— Таж кажу — до тітки. Вона у Теремовлі живе.

— У Теремовлі?— перепитала тітка.— Ой, дітоньки, не ходіть туди! Це ж вам через переїзд доведеться іти. А там таке було на минулім тижні! Казав дід Лєма — він був сторожем на пожежній каланчі, та й тепер нерідко там висиджує,— що справжнє пекло було.

— Яке?— насторожився Володя.

— Та, казав, машина з офіцерами на поїзд налетіла. Вони через наше село проскочили і до переїзду помчали. А там отаке їм... Горіло так, що димом сонце заслало.

Володя перезирнувся з Марійкою.

— Як же нам перебратися через залізницю?.. Може, в діда Лєми розпитатися? Він все бачив, може, підкаже, де безпечно...

Вже на вулиці Володя тихо сказав:

— Сестричко, не дми губи, інакше не можна. Думаєш, мені не

жаль тітки, не жаль отих полонених? Але ж у нас таке відповідальне завдання. Треба негайно до діда Лєми. Може, щось нарешті взнаємо про дядька Сашка.

Обережно йшли попід старим мохуватим тином, пильно дивилися вперед. Туман од легенького подуву вітру хвилями котився по вулиці. Небо посвітліло.

— Он вона,— смикнула Марійка Володю за рукав.

У ранкове рожеве небо гостро врізалася висока каланча.

Володя потер лоба.

— Це ж вона в центрі. А там повно німців, патрулів. Як же нам туди дістатися?

Він глянув уздовж вулиці. У проміжках між туманом зачорніла машина, замелькали невиразні постаті, долинув брязкіт, чужі голоси. І Марійка повела очима по дворах та городах. Там ще розкошував туман, ледь хилитався, наче потягувався уві сні.

— Може, городами? — тихенько мовила Марійка. І одразу ж схитнула головою:— Ні, не годиться. Це ж коли хто побачить, як ми крадемося городами, зразу втямить, що ми за одні...

Володя зиркнув на неї:

— Будемо, сестричко, удавати справдешніх сиріток... Візьми братика за руку, Марійко!

Вони минули колодязь, біля якого стояли жінки з відрами, про щось гнівно, але тихо говорили. Одна, глянувши на Володю, зітхнула скорботно. Марійка й собі повела оком на «братика». Він зіщулив плечі, аж ростом поменшав, руки в'яло обвисли, ноги волочить по стежці, на обличчі — втома і безнадія...

Ось і каланча. Тихо, а вона гуде од вітру. Дерев'яна, оббита негодами, посічена снігом. Де ж діда шукати?

— Чого вам, дітки?— нараз чується з-за каланчі.

Вистромлюється миршава борідка, синюватий, наче пече мороз, ніс, маленькі кліпаючі очиці.

— Нам би про дорогу розпитатися,— каже Володя.

— Гайда сюди!

Марійка і Володя ідуть за каланчу. Дід відчиняє дверцята, веде їх кудись крізь темряву, відчиняє ще дверцята, і вони зажмурюються од яскравого світла.

— Заходьте, голуб'ята, гостями будете,— запрошує дід.— Оце мої партаменти,— додає з гордістю.

Володя і Марійка несміло ступають у маленьку затхлу кімнатку. Коло вікна — столик із обшмугляним стільцем, на столику — конторська книга, біля неї — чорнильниця й ручка. Переглядаються — куди це привів їх дід?

Дід зиркає на них своїми на диво блакитними очицями і раптом починає кихкати.

— Ой, голуб'ята, ких-ких, чи ви мої партаменти за канцелярію

пана старости вважаєте, що коло дверей нітитеся?— І уриває сміх, його очиці блякнуть, мов повиваються осіннім туманом. Сідає за стіл, похитує головою.— А що, колись і я був начальником. Оцією ось каланчею завідував. Було побачу червоного язика — бам-бам-бам у дзвони, а тоді скочуюся вниз і записую сюди ось,— погладив рукою товсту конторську книгу.

— Діду, а зараз хіба ви не дивитеся за пожежами?— обережно запитує Володя, спершися об одвірок.— Чи нема їх нині?

Дід дивиться на обох, плямкає губами, посмикує свою борідку.

— Ви, голуб'ята, наче з печі звалилися чи на висміхи берете діда. Горить, ще й як горить, мов у пеклі. Тільки ж якого толку з мого дзвоніння, коли пожежної підводи з бочкою нема, коли...

— Діду,— перебив його Володя,— нам треба до тітки в Теремовлю. То, може, ви підкажете, як туди безпечніше дістатися. Ви ж з каланчі ген скільки бачите...

Дід похитує головою.

— Ой, голуб'ята, дуже нешевна туди дорога. А після отої веремії й зовсім мало хто переїздом їздить...

— А що за веремія?— подалася вперед Марійка.

Володя поцупив її назад, байдужливо мовив:

— Не дуже воно нам цікаво, що там сталося. Краще розкажіть, як нам до тітки...

— Не цікаво?— витріщився дід.— Та я за все своє життя єдиний раз таке звидів, а йому, бач, нецікаво. Ходім на каланчу. Звідти я тобі все розпишу, як у книзі! І на Теремовлю покажу дорогу.

Володя ледь стримався, щоб не усміхнутися задоволено.

На каланчі вітрило.

— Отам-от,— показував дід,— бачиш, чорніє згарище, отам і збушувалося. Тільки виліз я на каланчу, коли бачу — до переїзду машини їдуть. Три легкові, значить, з великими панами, попереду —мотоцикли, а позаду — броньовик. Коло самого переїзду стали — ешелон цистерн везли на фронт. І такий довгий, що два паровози аж хекали. Коли це враз легкова зривається, обганяє мотоцикли, з неї на ходу вискакує чоловік, біжить до посадок. Я й рот роззявив. Машина як гахне в ешелон, як буроне полум'я, як валом чорнющий дим...

— А той чоловік?— вихопилось у Володі.

— Той чоловік?— дід витер губи, шумно видихнув повітря: видно було, що він заново переживав бачене.— Чоловік таки далеченько одбіг, поки німці схаменулися, за ним кинулися. А що там далі було, не довелося бачити: геть дим насунув, усе покрив... Та й стріляли вони дуже, могла дурна куля і на каланчу залетіти... Хіба обхідник до кінця спостеріг гонитву — він же близько переїзду живе.

Марійка і Володя водночас зітхнули.

Володя стенувся, мовби згонив із себе холод, що його ніс шпаркий вітер, глянув на діда.

— Як же нам через залізницю перескочити? Там же, мабуть, засідка в посадках... А коли ми за кілька день до тітки не доберемося, то помрем з голоду.

Дід махнув рукою.

— Воно, може, й сидів там хто на всяк випадок, та вчорашній дощ прогнав. Таке ж лило з неба! І хіба ж вони встережуть усю чугунку, коли тих партизанів стало більше, ніж грибів у лісі. Бач, який одчайдух, не інакше, до самого генерала вліз у машину!

КРІЗЬ БІЛУ ПЕЛЕНУ

Марійка і Володя сиділи в балці за селом під кущем верболозу, який одчайдушно тримав на зеленавих гілках побуріле листя, й пильно видивлялися залізницю. Туман майже зійшов, вигулялося сонце, залило поле неяскравим світлом. І тоді, мовби діждавшися сонця, пройшов один, а за ним другий ешелон. Затим на колії з'явилися якісь постаті.

— Бач, як ми досиділися,— з докором мовила Марійка.— Аби менше з дідом розбалакували, вже б за туману до посадок добігли.

Володя смикнув її за вухо.

— Не гарячкуй, сестричко. Тут слід добряче подумати. А якби туман розійшовся, коли ми були б серед поля? Уявила?.. От-от.

Марійка наморщила лоба і мерзлякувато пересмикнула плечима.

— Володю, а коли зовсім не дядько Сашко оте вчинив? Хіба мало машин із німцями їздить, хіба мало партизани їм всіляких диверсій улаштовують?.. І нам же з тобою заборонили навіть думати про місце аварії...

Володя швидко глянув на Марійку, нахмурився, зламав бур'янину, потрощив її на дрібні цурпалки.

— Може й таке бути... Але ж тоді в загоні точно знатимуть, що дядько Сашко до аварії не причетний...

І ляснув Марійку по плечу.

— Ех, сестричко, була не була, а таки доб'ємося ми до того переїзду, розпитаємося в обхідника!

Марійка встала, звелася навшпиньки, щоб краще видивитись усе навколо.

— А коли оцією балочкою,— нерішуче мовила.— Бачиш, вона простісінько у клинець нескошеної трави виходить... А з трави, подивися, до посадки рукою подати. Якось дорачкуємо.

Володя пильним поглядом оглянув балку, траву, потягся очима аж до приколійної посадки.

— Заманливо,— клацнув язиком,— коли не обманливо. Ну, до-

бре, дорачкуємо ми до посадки благополучно. А як нам кілометрів із чотири йти нею, обрідною, безлистою, до переїзду? Думаєш, охорона не тиняється уздовж колії?

— Про те я ще не встигла подумати,— зізналася Марійка.— Слухай, а ми з тобою подумаємо вдвох, коли в траві сховаємося!

Володя перший заповз у траву. І раптом застиг. Повернув до Марійки поблідле лице із великими розширеними очима, ледь вимовив неслухняним язиком:

— Міни... Назад...

Марійка вистромила голову з трави, озирнулася. І прошепотіла:

— Назад не можна... Дивись, оно поліцаї...

Довгу хвилину вони закам'яніло лежали в траві. Першою зворухнулася Марійка.

— Яка вона, та міна, Володю? Покажи, щоб надалі знала...

— Он бачиш — кружало видимається. Видно, давні міни, бо оголилися... Наступить на неї людина, гах — і все...

Марійка пильно видивилася міну, глянула далі, намацуючи очима підозрілі горбки. І — порачкувала вперед.

— Куди ти?— злим шепотом вигукнув Володя.— Повернися зараз же! Вуха поодриваю!!

Оглянувшися на хвильку, Марійка заспокійливо мовила:

— Не сердься, Володю, не переживай. Я ж іще півлюдини, хіба ж вона, коли що, піді мною гахне? І я дуже сильно дивлюся... Лізь слідом, тільки не квапся, братику!

Коли вони нарешті вибилися з трави, Марійка спітніла. А руки й ноги були холодні мов лід. Володя таки смикнув її за вухо, насварив:

— Гляди, ще отаке витвориш, то я тебе!..

Рвійно пройшовся травою вітер, народив тривожний шерех. А потім один по одному закружляли білі пластівці, приколійні посадки мовби завісили білими пасмугами. І село все більше зав'южувалося.

— Ну, вперед, сестричко,— бадьоро мовив Володя.

Коли лежали в кущах, здавалося, що вітер буде їм у бік. Але щойно вигулькнули на простір, як він шмагонув їм просто в обличчя, заліпив снігом очі, посяг холодом під кухвайки.

— Давай, сестричко, ховайсь за мене!— гукнув Володя.

Марійка мерщій шмигнула за його спину, вхопилася за кухвайку.

Вони йшли, йшли, йшли, низько нагнувши голови, у білу заметіль. А хмара невтомно швиргала сніг. Ось уже його стільки, що важко доводиться ногам. У Марійки, здавалося, кожна кісточка промерзла. Вона раз у раз виглядала з-за Володі — коли вже нарешті та посадка?..

Як добилися до посадки, Марійка не повірила. Мацала закляклими пальцями шерехатий, заліплений снігом стовбур якогось

деревця і думала, що це їй увижається. Аж як дісталася до колючки на стовбурі і боляче вкололася, повірила.

— Здається, ото вона, будка?— показав рукою Володя.

Марійка подивилася туди й побачила висвітлене жовто вікно. Аж серце застукотіло од того видіння. Пильніше приглянулася до хатки. Геть уся темна, мовби у сажу вимазана, тільки вікно ледь поблискує. Чекай, чекай... Марійка закліпала очима. Невже світло у вікні їй привиділося?

Запитально подивилася на Володю. Він теж протер очі.

— Чудасія та й годі. Наче ж секунду тому каганчик блимав... Чи нам, сестричко, од холоду та втоми марево вже з'являється?

Марійці стало студено в грудях. Чи не згорів обхідник під час пожежі? Он який чорний його будиночок...

— Уже ж глупа ніч,— от обхідник і погасив каганчик. Нащо задурно гас випалювати?— сказала надсил бадьоро.

— Еге, твоя правда, сестричко,— охоче згодився Володя.— Ну, вперед.

Володя раз, удруге постукав у двері. Тиша. Він сильніше постукав.

Німо в хаті. Обернувся до Марійки, стенув плечима.

Марійка так і сіла на призьбу. Сльози, які, здається, єдині лишилися теплі в її тілі, закапали з очей.

— Чого ти, чого ти?— розгублено допитувався Володя, присівши перед нею навпочіпки.— Чого панікуєш? Може, вони сплять там як убиті. Ось я зараз у вікно затарабаню.

Задеренчала шибка.

Тихо, зовсім тихо в хаті...

І раптом — няв, няв!

Володя аж підскочив од радості.

— Чуєш, сестричко, є жива душа! Хоч і котяча. Зараз ми й людську душу з постелі піднімемо!

Шибка вже не деренчить, а зойкає. З хати ж — ні звуку. Тільки кіт раз у раз нявкає, все голосніше, дратівливіше. Ось уже на вікно скочив, задряпав кігтями.

Володя опустив руку й глухо:

— Видно, сестричко, нема нікого тут. Один голодний кіт лишився...

— Чекай, чекай,— встала Марійка. Притулилася до шибки, ніжно покликала:— Кицю, киценько!

Кіт потягнувся до неї, аж тицьнувся носом у вікно. У Марійки солодко тенькнуло серце — точнісінько її Мурзик... Повернулася до Володі:

— У хаті хтось є. Кіт зовсім не голодний, просто надвір проситься.

Володя недовірливо усміхнувся.

— Ну-ну, тобі видніше, ти ж котяча мати.

Марійка знову припала до шибки:

— Тітонько чи дядьку, не сердьтеся на мого братика, що так до вас добивався, гейби поганий чоловік. То він дуже змерз. І я дуже змерзла... Ми сироти, до тітки йдемо... Ой тітонько чи дядьку, пустіть нас, бо при вашім порозі сконаємо...

Анітелень. Та кіт обернув голову в хату. Почулося обережне шамотіння. І десь із глибини — жіночий непевний голос:

— Хто там?..

— Та ми ж, сироти,— протремтів Марійчин голос пополам із сльозами.— Марійка і Володя.

Біля кота блідою плямою випливло обличчя.

— Ану покажіться.

Володя і Марійка стали проти вікна.

— Зараз, дітоньки, зараз,— заметушилася жінка.— А я, лиш побачила якісь тіні в посадці, дмухнула на каганчик.

Клацнула клямка, гиркнув замок на сінешніх дверях...

ПІОНЕРСЬКИЙ ЗНАЧОК

Марійка й Володя зайшли в хату, і їх огорнуло блаженне тепло.

— Роздягайтеся, дітоньки, знімайте свої кухвайки,— клопоталася біля них жінка.— Ой, дитино,— сплеснула в долоні, скидаючи з Марійки чуні,— та у тебе ж не ноги, а крижинки! Хто ж тебе в отакий фургайло з дому випустив?..— І затнулася, легенько ляпнула Марійку нижче спини.— Ану катай на піч, зараз я Мирона звідти зжену. Та й ти,— до Володі,— гайда на черінь.

Жінка довго будила дядька. Він спав так, наче маку наївся. Нарешті, коли він, не розплющивши очей, сповз із печі й гупнув на піл, пояснила:

— Оглух він у мене і наче трохи стерявся. Ото як ешелон гугухнув, Мирон стояв з прапорцем біля колії — поїзд стрічав...— І замахала на себе руками: — Нащо я вам оте торочу? Грійтесь, грійтесь, діти!

Володя і Марійка, що вже припали до черені, мов до рідної матері, насторожилися.

— Еге,— подав голос Володя,— казав нам дід Лема, який на каланчі сидить, що пожежа до неба була...

— Істинно до неба,— похитала головою тітка, кидаючи в піч віхоть соломи. Він з тріском спалахнув, висвітливши хитливо хату.

— А ще дід Лема видивився,— докинула мляво, мовби крізь сон, Марійка,— наче якийсь чоловік тікав... до вашої будки біг...

— От мелко старий, от брехун несусвітний,— плюнула тітка.— Він скоро Америку завидить із своєї трухлявої каланчі.

Володя аж губу прикусив. Потер лоба — як же далі випитати в тітки? Бач, чогось розсердилася на діда Лєму.

Переглянувся з Марійкою.

Вона прошепотіла ледь чутно:

— Не поспішай, давай подумаємо...

Володя хитнув головою. Запала тиша. Тільки гоготіло в печі. Ось і пахощі кулешу поплинули.

І дядько вчув ті пахощі. Сопнув носом, розплющив очі, прогугнявив:

— Горпино, кхе-кхе, Женька годувати будеш?

Тітка прудко метнулася до полу, затулила йому рота.

— Господи, що ти варнякаєш, якого Женька? Перехрестися, щоб химери не привиджалися...

Дядько перехрестився, перевернувсь на другий бік. І знову забурмотів, наче спросоння:

— Знівечили, а він живе. Козак...

Марійка та Володя й роти роззявили. Хто живе?

Тітка схопила з жердки кожуха, накинула на дядька.

— Боже, що мені з тобою робити, калікою? Уже якісь козаки увижаються, годувати їх збирається...

Володя поволі спустився з печі, став перед тіткою. І тихо, лагідно мовив:

— Тітко, не бійтеся нас, ми не докажемо поліцаям. Бо ми з сестричкою — партизани. І шукаємо одного нашого чоловіка...

Тітка схитнулася, наче він вигукнув ті слова на повен голос. Склала руки на грудях:

— Хлопчику, що ти кажеш? Чи ти при своєму розумі? Які з вас партизани?

— Справжні, тітко,— твердо мовив Володя.

— А як ти упевниш нас із Мироном, що партизан?— не вірила тітка.

Володя зняв із вішалки кухвайку, засунув пальці в одну з дірок, дістав жмуток брудної вати. Розгорнув його, підніс до печі. Марійка здивовано вихилилася — що він хоче показати? Їм же нічогісінько не дозволили взяти в таборі.

При червоному світлі з печі щось червоно зблиснуло. Тітка зачудовано мовила:

— Що воно таке, не второпаю...

— Мій піонерський значок! — урочисто мовив Володя.

Тітка обережно взяла значок. Пильно роздивлялася його, перекидаючи з руки в руку, наче значок пік їй. Тітчині очі то зблискували тепло, то поймалися недовірою. Володя помітив це і сказав глухо:

— Вірте нам, тітко. Цей значок я потайки взяв із собою, як бачився з батьком, теж партизаном... востаннє...

У його голосі було стільки туги, що Марійка здригнулася. Ой, що він говорить! Не можна так...

І не знала вона, і не знав Володя, що батько, мовби передчуваючи біду, послав сина в далекі мандри якраз напередодні нападу карателів на їхній загін. І батьків взвод, прикриваючи відхід, весь загинув...

Тітка підвела очі, тепер пильно подивилася на Володю й сказала:

— Вірю. Тобі, хлопче, і твоїй сестричці не можна не вірити...— Й лагідно: — Ану, до столу, дітоньки. Поїсте, тоді й сходимо до нього.

— Ні, ні! — замахала з печі руками Марійка.— Потім поїмо!

Швиденько одягнулися. Володя, йдучи поквапом до дверей, раз у раз стріпував головою: йому не вірилося, певно, що це відбувається насправді.

Вийшли в сіни. Тітка попросила їх почекати, відчинила двері, сторожко визирнула. Потім обійшла навколо будки. І лиш тоді поманила пальцем Володю й Марійку.

Ледь ступили за поріг, у темну ніч, коли ззаду гучно пролунало:

Ме-ке-ке!

Марійка аж спіткнулася від несподіванки.

— О господи,— прошепотіла тітка,— таки ж зовсім затуркалася. З порожніми руками до Женька розігналася.

Вернулася в хату. А Марійка й Володя глянули назад, у сіни. В кутку біліла коза, тупала копитом, певно, сердилася, що потривожили її сон.

Вийшла тітка з кухлем.

— Ото його рятівниця,— кивнула на козу.— Аби не її молоко, хтозна, чи й вижив би Женько.

— Чекайте, чекайте,— раптом спохопився Володя,— а чого Женько? Невже його Женьком звати?..

Марійка похолола. Справді, чого Женько...

— Хтозна, як його звати,— тихо мовила тітка.— То ми його так назвали. Наш Женько як подався у партизани, то ніби в воду впав,— схлипнула.— Ну, ходімо, дітоньки, поки тихо. А то скоро опівнічна дрезина з охоронниками їхатиме.

Вони пройшли маленький садок, минули напівзасипану яму, забрели в посадки. Скрипіли гілки на вітрі, сухо шурхотіли стручки на акаціях. Тонко видзвонювали дроти на стовпах.

Попереду затемніла купа хмизу.

Тітка почала стягувати гілки. Володя і Марійка узялися допомагати.

Відкинули заінеєну ляду. Тітка спустилася першою, за нею навпомацки по хитливій драбинці — Володя і Марійка. Тітка причи-

нила ляду, чиркнула сірником, посадила жовтавого вогника на свічку.

І Володя з Марійкою аж одхитнулися: перед ними лежав геть перемотаний полотняними бинтами чоловік, кров чорно проступила крізь бинти. Тільки кущувато заросле обличчя визирало, а з відкритого рота виривалося хрипке дихання. Сиве волосся розметалося на подушці. Обіч лежав кожух.

— Дядьку Сашко!— скрикнула Марійка.

Володя осудливо глянув на неї. Марійка ж невідривно дивилася на пораненого. Хоча б віями ворухнув на її вигук...

— Ой синочку, тобі знову зле,— забідкалася тітка.— Зараз молочка поп'єш, може, полегшає...

Підвела чоловікову голову, надсил розтулила зуби, стала потроху вливати молоко.

Володя й Марійка озирнули погріб. Картоплі гірка, боденька... Під ногами вогко.

— Ой,— зітхнула тітка,— хоча б не сконав, бідненький, у цій мокречі. В нього ж і так хтозна в чому душа держиться...

І застигла з відкритим ротом. Поранений поволі розплющив каламутні очі, натужно виплямкав:

— Скажіть... вони...

— Що сказати?— метнувся до нього Володя.

Та поранений уже зів'яв, заплющився, безкровні губи міцно стулилися.

— Ану, Володько, не допевняйся в нього,— сказала тітка.— Він же оце вперше глянув на світ. І, може, йому й досі в очах оті вбивці стоять, бач, як губи скам'янів.

Володя розчаровано одійшов.

Тітка дбайливо вкрила пораненого кожухом, поправила подушку.

— Гайда в хату,— кивнула.— Оклигає, тоді все розкаже.

— Аби ж то був час ждати,— зітхнув Володя.

Уже в хаті він обережно спитав тітку:

— А крім німців і поліцаїв, ніхто більше не цікавився цим чоловіком?

Тітка наморщила лоба.

— Чого ж, заходили якісь троє. Хто, не призналися. Ну, я сказала їм те, що й німцям та поліцаям, котрі, може, сто раз до нас заходили. Правда, мало поговорили, бо задирчала дрезина. Вигляну ла я — дідько несе начальника станції з німцями. То вони й хода.

Володя перезирнувся з Марійкою — не інакше, партизани з їхнього загону... Або підпільники.

Тітка відслонила заслінку, і від пахощів кулешу в Марійки запаморочилася голова. Ось уже той запахущий куліш парує на столі. Мерщій ухопила ложку. Невдовзі й дно миски показалося.

А Володя неквапно висьорбав куліш і до тітки:

— Розкажіть, нарешті, як ви його врятували.

Тітка витерла губи.

— Так ото, коли трохи перегуркотіло, вилізла я з-під полу і до вікна: де мій Мирон? Еге, воно-то перегуркотіло, але горить, мов на страшному суді. Німців уже май змаяв — втекли од того пекла. Я притьма з хати. Туди, сюди метнулася. Глядь, а Мирон у ямі незрушно лежить, і піджак на ньому тліє. Вхопила відро води, линула на нього. Пролупав очі. «Ти живий?» — кричу, трясу його. Він тільки дивиться...

— А той чоловік?..— нетерпеливилось Володі.

Тітка полохливо глянула на вікно.

— Так ото завела я Мирона до хати, поклала на піл. Стягую з нього обгорілого піджака, а він штурхає мене під бока і надвір показує. Роззявляє рота і не своїм голосом, наче в деренькотливий чавунчик, виплямкує: «Там наш чоловік лежить... Поховай його..» Я на нього руками замахала: «Свят, свят на тебе, куди зараз до похорон!» А він сердиться, пнеться встати, сам піти.

Тітка мерзлякувато пересмикнула плечима.

— Пішла я, куди Мирон показав. Горить їхня нафта, диму навалувало, дихати нічим. Та воно й добре, не видно мене нікому. Серце мало з грудей не вискакує. Побачила його й сльозами залилася. Господи, що з чоловіком пороблено! Навхрест прострочений... Почала я стягувати хмиз, щоб його прикидати. І раптом чую — стогне. У мене волосся дибки звелося. Хтозна вже, як обісмілилася, приклала вухо до грудей. Б'ється бідненьке серце. І як його куля обминула? «Що ж мені з ним робити?» — стою в розпачі. У хату не забереш. Хіба в потаємний погріб? Викопали ми з Мироном той погрібець, прикрили його хмизом од ворожого ока. Там у нас сальця трохи, огірки квашені, житце, картопля. Од цих обдиральників приховали. Потягла я чоловіка до погребця, поклала, вкутала старим кожухом...

— Тітко Горпино,— перебив її Володя,— а що, зразу ніхто його не шукав?

— Де там не шукав! Приїхав ремонтний поїзд, залізничники почали вагони та цистерни згорілі розтягати. А з ними есесівці. Ходили, видивлялися місце аварії. Я мліла душею. І до нас на хвильку зайшли. А другого дня ні світ ні зоря йдуть до нашої хати п'ятеро. «Де труп партизана?» — пристали до мене. Я хрещуся, божуся, що й не бачила його. Може, кажу, згорів, бо ж земля палала. Аби мій Мирон не впав у яму, і від нього самі кістки лишилися б... Чи й забрав хто: приїздили вчора ваші, ремонтників було багато... І якісь люди через переїзд їхали... Обшукали вони хату, сарай, все перерили. І в посадках тинялися, один навіть до погрібця підійшов, носаком поштурхав хмиз... Потім у посадках поліцаї три до-

би висиджувалися, видно, партизанів чекали, чи що, до нас грітися бігали... Отак-от і врятувався Женько.

Тітка видихнула повітря, пильно подивилася на Володю, запитала:

— То що ж робити далі, хлопче? Як і не надибають, дай боже, його германці чи поліцаї, то сам згине у тому льоднику...

Володя звів докупи брови, заклавши руки за спину, заходив по хаті.

— Не знаю,— чесно признався.— Подумаю. Ніч велика. Мабуть, згодом ще до нього сходжу, погляну, як там він. Гляди, бодай на хвильку прийде до тями...

— І я, я з тобою!— підхопилася Марійка.

— Спати!— суворо звелів Володя.

На печі вона притулилася до черені спершу плечем, де була рана, потім — спиною. І піч потягла студінь, що зібралася в її тілі за довгу дорогу. Скочив котик, розтягнувся поруч з нею, замуркотів.

Марійчині очі самі заплющилися, вона стала поволі опускатися на яскраво-зелений луг, у м'яку траву...

Різко скинулася од посмику.

— Це я, сестричко,— попередив її сполоханий скрик Володя.

Марійка сіла, зашарила рукою, шукаючи одяг на жердці.

— Ти стомився, братику?— спитала жалісливо.— Носом окуні ловиш, еге? Зараз я одягнуся, заміню тебе. Я вже так виспалася — жодної жмуриночки в очу немає...

Володя притримав її руку.

— Спасибі, сестричко. Але — не треба. Ми з дядьком Мироном оце зараз ідемо в ліс...

У Марійки подих перехопило.

— З дядьком?.. А я?.. Мене кидаєш?..

Володя легенько провів рукою по її волоссю.

— Так треба, ситуація...

— Яка ситуація?— перебила його Марійка.— Володю, що ти говориш? Як ти мене можеш покинути?

— Слухай, Марійко,— розсердився Володя,— ти що, забула, чого ми сюди йшли? Дядько Сашко опритомнів на хвильку, розказав мені дещо дуже важливе... От і треба негайно в ліс. А ви з тіткою доглянете пораненого, поки ми ходитимемо. Потім і тебе з дядьком Сашком заберемо. Втямила нарешті? Ну, все, мені пора. Будь, сестричко!

Обняв, несміливо поцілував у щоку.

І — дав щигля.

Коли ніч, сніг і вітер проковтнули Володю й дядька Мирона, так одиноко, так беззахисно стало Марійці на затишній печі. Мерщій спустилась на піл, до тітки, щоб притулитися до неї. Помацала

руками — нікого. Де ж це тітка? Невже і вона пішла до партизанів?..

Ой, таж вона біля пораненого в погребі! Треба змінити її.

Але щойно прочинила сінешні двері, як з темряви долинув тітчин голос:

— Ти чого, Марійко, схопилася серед ночі?

— Та... замість вас у погріб... подрімайте ще ви трохи...

— Паняй назад на піч. Ще ми з тобою, Марійко, там насидимося. Він заснув. Ось зараз козу видою, свіженького молочка віднесу.— І зітхнула.— О господи, обережи й заступи їх у важкій дорозі, щоб їм ні один клятий вражина не стрівся...

РАНКОВІ «ГОСТІ»

Щойно ранок неохоче продер очі, як застугоніли рейки.

Марійка підбігла до вікна будки, обережно виглянула. По колії котилася дрезина з якимись закушканими людьми. Покликала тітку Горпину. Та зиркнула і охнула.

— О боже, дідьки несуть начальника станції Конвалюка. Господи, пронеси їх далі, до Кандибиної будки!

Дрезина вискочила на переїзд. Завищали гальма. Тітка сполотніла, зів'яло опустилася на лаву. Марійка притулилася до неї.

Грюкнули сінешні двері, навстіж розчинилися хатні. Ввалився товстий губатий чоловік у кожусі. Гукнув, наче тітка і Марійка сиділи хтозна-як далеко від нього:

— А де Мирон? Чи не вилежується, сякий-такий?..

Тітці мовби заціпило. Тільки плямкає посірілими губами. А за товстим ступило у будку ще кілька чоловік з пов'язками на рукавах — поліцаї.

Озираються, принюхуються.

— Чого мовчиш?— горлає товстий.— Гляди, в партизани подався, рудий собака?

Тітка — анітелень.

— Ну?— рикнув товстий, стиснувши кулаки, посунув до тітки.— Де він, признавайся!

Марійка зіштовхнула себе з лави. Задерла голову, тонко мовила:

— Дядечку, не кричіть на мою тітку...

— А це що за вишкварок?— закопилив губу чоловік.

Марійка вдихнула повітря й жалібно:

— Не вишкварок я, дівчинка... із... Теремовлі... в гості до тітки прийшла... У нас дітей четверо, а мішечок із зерном один. Павлика поховали на тому тижні...

Товстий чмихнув.

— Ну-ну, то куди ж нечистий дів твого дядька?

— Ніякого нечистого в нас не було,— заперечила Марійка. — Дядько Мирон сам побіг. Зуби йому заболіли, всю ніч криком кричав, а тоді схопився і хода з хати...

— Отакий у нас народ, гер лейтенант,— повернувся до дверей товстий — там стояв, прихилившись до одвірка, офіцер, уважно дослухався до розмови; Марійка й не помітила, коли він зайшов.— Істинні свині, швайні, по-вашому,— плюнув.— У нього, бач, зуби закрутило, то він покинув такий ответственний пост і гайнув безвісти...

Раптом підскочив до тітки, замахав перед її обличчям кулаком, заверещав:

— Вижену! Викину на вулицю, на мороз твого старого придурея і тебе з ним! Чуєш — на мороз, на сніг!

Офіцер скривився, підступив до столу.

— Не треба, гер Конвалюк,— сказав чітко, якось металево.— Не треба кричать много, лякать. Пока вернеться чоловік, вона будет відповідать свій участок. Підірвуть здесь бандіти поїзд, будем стріляйт. Усіх трьох.

Він сказав це буденно, спокійно, наче про звичайну річ. А тітку і Марійку мовби вже на мороз викинули од його слів...

Офіцер сів до столу, зняв чорні рукавички, потер руки. І наказово мовив:

— Ми тут будем снідайт, гер Конвалюк. Только бістро.

Начальник станції прудко кинувся до печі, одслонив заслінку, зазирнув. І гукнув тітці Горпині:

— Чого розсілася? Ану діставай печене й варене! І самогонки давай. Дивись тільки — перваку! Ворушись, ворушись! А ти,— тицьнув пальцем на Марійку,— мотнися в погріб, принеси солоних огірочків.

Марійка закліпала очима. У погребі дядько Сашко поранений лежить... Гляди, ув'яжеться хто з поліцаїв, щоб допомогти їй...

Тітка від печі подала голос:

— Чого небогу гнати в той погріб у таку холодюку? Зараз я сама збігаю, Гавриле Порфировичу!

— Ти там біля горщиків поквапся,— махнув рукою начальник станції.— Хіба не бачиш — пан лейтенант з холоду.

Марійка взяла миску, одягнулася і мерщій надвір. Оббігла будку, стала на хвильку, щоб роззирнутись. Один же раз була у тому погребі, та й то вночі.

— Дєвочка, ти чого стояль на місці?— нараз пролунало.

Марійка од несподіванки випустила миску, і вона гупнула в сніг.

За її спиною нечутно з'явився офіцер, буравив її некліпними очима.

Марійці забракло подиху. Що вона зробила! Треба було негайно мчати до погреба, не роззиратися...

Офіцер міцно взяв її за плече.

— Пойдьом. Вместе посмотрім, какіе там огурци.

Коли дісталися погреба, офіцер сам підняв хмиз і одкинув ляду. В скупому світлі сірого ранку вирізьбилася зачовгана драбинка, мішок з картоплею, діжечка. І полу старого кожуха стало видно. А під кожухом — дядько Сашко...

Марійка здригнулася.

Офіцер затупцював на місці — певно, вагався: лізти йому чи ні.

Марійка було смикнулася поперед нього та й зупинилася. Хитра, але ризикована думка народилася.

— Дядечку офіцер,— прохально глянула,— може, ви перший рушите? Бо там жаби, миші, я боюся...

Сказала, а серце застукотіло злякано в грудях. Ой, невже послухається її?..

Офіцер бридливо зморщив носа. Штовхнув Марійку.

— Лезь, шнель! Бістро!

Марійка, лякливо пристоюючи на кожному щаблі, спустилася вниз. Зняла кружало з діжечки, занурила руки в студений розсіл. Сірки великі, шлапакуваті. Ось уже й миска повна. Косонула на кожух. Під ним заворушилося. А тут, мов на гріх, офіцер заглядає, питає:

— Чєго там долго сідішь?— І став ногою на сходинку драбини.

— Ось жабу візьму й вилізу...

— Вилазь, паршивий дєвочка!— гримнув офіцер.

А коли вона ступила на сніг, схопив за вухо й так крутонув, що у неї в очах зблиснуло.

ЛУНА В СОСНОВОМУ ЛІСІ

Вечір заліг такий, наче не було ще вчора бурої дощової осені. Вітер приніс свіжий морозець, і він прудко забігав по снігу, встилаючи його хрусткою кірочкою. Вигулькнув із тонких примарних хмар місяць, накидав на студеніючий сніг мерехтливих голубих озерець. Марійка, нетерпляче стоячи на порозі будиночка з кухлем молока, загорненим у шматину, аж рукою досадливо махнула. Кому потрібна оця ясна місячна краса, коли дядько Сашко весь день голодний? Боязко й небезпечно було навідати його після ранкової пригоди... Довелося чекати темряви. А воно, мов на зло, увечері повний місяць випхався на небо. Хто на нього нині дивиться? Хіба німці. Та й вони принишкли по селах. Тихо, німо і глухо і на залізниці, хоча місяць висинив далину до самого обрію. Жоден ешелон не чухкає. Бояться партизанських мін!

Зняла хмиз із погреба, обома руками підняла заінеєну ляду, ще раз оглянулася. Ніде нікого, тільки місяць щедро сіє промені. Обережно стала на щабель, спустила ногу на другий. І застигла на

хвильку. Невже миші досі не сплять? Прислухалася. Сонне сопіння долинуло. То — дядько Сашко. А миші, мабуть, уже сплять.

Тітка казала — підведи пораненому голову, розтули рота і потроху лий молоко, він, не розплющуючи очей, питиме. Як вип'є, зразу вертайся назад, не вихолоджуй погріб.

І справді, поранений із заплющеними очима припав до молока. Та після кількох ковтків одкинув голову, застогнав. Марійці мовби голкою штрикнули в серце. Обняла його голову, зашепотіла:

— Чого ви, дядько Сашко? Молоко добре...

Поранений раптом замовк, навіть дихання його не стало чути. «Ой, умер!..»

Щосили затермосила:

— Дядечку, не вмирайте! Дядечку, не треба! Скоро Володя партизанів приведе, вас у загін заберуть...

Рука пораненого, що досі безживно лежала, заворушилася, потягнулася до Марійки. Надибала її руку, погладила. І з дядькових вуст шелестливо сповзло:

— Це ви, мамо?

Марійка здригнулася. Хотіла сказати, що вона не мати, та й не сказала. Хай, хай думає, що мати поруч, може, йому легше стане.

Та ось його рука застигла, долинуло рівне дихання.

«Заснув»,— полегшено подумала Марійка. Треба виходити, щільно причинити ляду і закидати її хмизом, бо вітер, гляди, геть вихолодить погріб.

Уже ступила на драбинку, коли позаду пролунало:

— Хто тут?

Марійці стало не по собі. Моторошний був голос у пораненого... Смикнулась, щоб кинутися в хату, покликати тітку, та й утримала себе за поли. Поки добіжить, поранений може спробувати встать, бинти сповзуть, відкриються рани... Вернулася, присіла біля нього, мовила лагідно:

— Ой, дядечку Сашко, який ви неслухняний! Наче дитина.

Поранений хвильку помовчав і раптом... хрипко засміявся. І сказав:

— А що... наче дитина справді... Дихати нічим... Чого так темно?

— Лежіть, дядьку, не бійтеся, ви у своїх. І я партизанка, Марійка. З нашого загону. Володя ж пішов до партизанів.

— Казав мені Володя, що і ти тут... А мені спершу здалося — мати...

Поранений замовк, задихав важко. Марійка погладила його по замотаній голові, палко пообіцяла:

— Я його, коли стріну... того поліцая, що вашу матір стрілив, я його... задушу!

— Уже не треба, Марійко. Я його сам убив...

— Ви сміливий,— зітхнула Марійка. — Поліцая вбили. І на

переїзді — просто в поїзда машину!.. А я, коли до вас спускалась, то переживала, чи сплять миші.

Дядько Сашко легенько всміхнувся.

— Ти ще зовсім дитина, Марійко. Смерть усім страшна.

— А вам дуже страшно було, коли на ешелон рулювали?— потяглася Марійка до дядька.— Це ж... і уявити не можна...

— Страшно, Марійко. Але можна було тільки так... Кажеш, Володя пішов до партизанів? Ага, я ж йому все розповів. Слухай, Марійко, і ти на всяк випадок... План у них був такий: тридцятого жовтня рушити на партизанів з Білого болота і Сорочого урочища. І от уже в машині командир дивізії сповістив коменданту міста, що дату наступу перенесено на двадцять восьме... А я про те ніяк не міг вчасно сповістити загін. От і довелося їх у цистерну з нафтою... Як вискочив, пам'ятаю, а далі — провал...

Пильно глянув на Марійку.

— А ти нікому не скажеш? Коли прискіпається поліцай...

У Марійки сльози бризнули від образи.

— Ви... ви думаєте, як мала, то пробалакаюся? Хай язика вирвуть, хай... як вас... всю постріляють, та ніколи нікому!..

Поранений мовив тихо:

— Пробач, Марійко. Я ж хворий, а хворий чоловік що не змозить...

Марійка мовчки витерла сльози, виглянула. Місяць уже геть підбився, сяяв. А холод наповнив увесь погріб. Ой, задубіє дядько! Вкрила його турботливо кожухом. І сказала, мовби нічого не сталося:

— Побіжу А ви лежіть спокійно й нічого поганого не думайте.

Сани вскочили у високий сосновий ліс. Заіржали коні, відчувши близькість домівки.

Марійка полегшено стрепенулась. Нарешті лишилася позаду неймовірно важка дорога. Тіпнулася всім тілом, згадавши, як вони з Володею везли на санчатах справдешню домовину, у якій лежав дядько Сашко (домовину зробив дядько Мирон). Їх ніхто не зупиняв. Тільки біля самого кладовища перепинили два поліцаї, підняли віко. І швидко опустили: дядько Сашко був зовсім схожий на мерця... А на кладовищі їх чекала підвода з сіном. Сховали дядька Сашка в сіно і — гайда до лісу.

Хтось смикнув за рукав. Марійка озирнулася — дядько Сашко. Весь запеленаний, а все-таки виборсав руку.

— Що таке?— стривожилася Марійка.

А очі його всміхаються.

— Може, заспіваєш, Марійко?

Вона замахала на нього руками:

— Що ви, що ви! Як хто почує лихий?

— Де тут вже лихі люди? Тихенько, га? Володя тобі допоможе, правда?

Чисто полинула пісня в сосновому німуючому лісі. І він, струснувши настороженість, радо одлунив пісні.

ДАЙ МЕНІ БІНОКЛЯ!

У малесеньке віконечко землянки крізь пухнастий шар візерунчастого інею прозирає веселе сонце, тепло лоскоче Марійчину руку, що чіпко тримає олівця. Ніби запрошує: визирни, як гарно надворі! Марійка раз, удруге досадливо відмахується — не заважай! І не витримує, тихцем прошкрябує пальцем шпарку на шибці. Й мимоволі ахкає. У чистому дзвінкому небі розляглося сліпуче сонце, щедро заливає землю променями, викрешуючи з білого снігу блакитні миготливі іскри. На волохатій од інею сосновій гілці тісно всілися синиці, цінькають, крильцями заклично махають.

Здригається од нечемного штурхана. Володя сердито дивиться на неї, свариться пальцем. Марійка мерщій припадає до аркушика, нашорошує вуха. Крадькома зиркає на вчителя Андрія Прокоповича: чи бачив оте її дурне виглядання за вікно? Наче ні, пильно дивиться в папір. І, розмірено походжаючи по землянці, чітко диктує, із задоволенням вимовляючи слова:

— ...Таким чином, фашистські війська опинилися в оточенні. За час боїв наші війська взяли в полон...

Марійка зиркає у Володин зошит: ой, пропустила початок речення! Він затуляється ліктем.

— Ти чого?— ображено шепоче Марійка.— Я трохи не встигла. Хіба ж мені вгнатися за тобою, коли ти найкращий учень?

Володя чує лестощі в Марійчиному голосі, однак відтуляє сторінку. Правда, бубонить:

— Ще вирячкуватимеш очі надвір, то зовсім одстанеш.

Марійка ображено надуває губи, проте змовчує — ніколи розбалакувати,— й швиденько переписує з Володиного зошита початок речення. Добре, що Андрій Прокопович зупинився на хвильку, прокашлюється.

Він усього з годину тому повернувся із завдання, скинув кожушка й подався в клас. І досі на його обличчі багряна смага од морозного вітру, прокашлюється часто: наковтався студеного немилосердного повітря.

Майже не впізнати в ньому того худющого чоловіка, якого Марійка здибала на узліссі, коли бігла до тітки по ліки. Поправився, роздався в плечах, усміхатися став... У школі ні на кого не крикне, хоча й трапляються пустуни.

Партизанську школу утворили місяць тому. Зібралося в загоні

сімнадцятеро хлопчиків та дівчаток. Довго чухав потилицю комісар: як же вчити різнокаліберну за віком дітлашню?.. І приміщення нема, і вчителів усього двоє... Подумав та й вирішив зібрати всіх в одну землянку і утворити комбінований клас, як це робили в маленьких селах до війни. Розсадили за віком, дали кожному «класові» окреме завдання. Та довго не всиділи так. Спершу Марійка тихцем перебралася до Володі. За нею решта малих теж потяглися до старших. Хіба ж міг Володя прогнати свою названу сестричку, з котрою пережив стільки небезпек? Отож і сиділи впереміш, однак виконували кожен своє завдання.

Ну, а сьогодні менші здійняли гвалт. Андрій Прокопович оголосив, що для старших продиктує диктант — зведення Радінформбюро про оточення фашистів під Сталінградом. Решта ж учнів хай напише маленьку оповідь про зиму. Що тут знялося! «Ми не хочемо про зиму, ми теж хочемо про оточення!» — дружно загаласували хлопчики й дівчатка. І чи не найголосніше кричала Марійка. Бо хіба може бути більша образа: старші хлопці й дівчата записуватимуть зведення Радінформбюро, яке вчора прийняли по рації і од якого всі партизани мов пошаліли — гукали «ура!», обіймалися, плигали,— а вони, менші, витрачатимуть дорогоцінний папір на ту вредну, пекучу, безкінечну зиму. Марійка підхопилася і одним духом усе те випалила. Андрій Прокопович усміхнувся, підвів руку, утихомирюючи менших.

— Гаразд, пишіть усі. Умовили. Першокласникам і другокласникам дозволяю не ставити розділових знаків — ви їх ще не проходили.

Пише Марійка і вочевидь бачить у степу завалені холоднющим снігом фашистські поламані танки, гармати. А наші бійці, гордо підвівши голови, їдуть на новеньких танках, аж вилискують танки на сонці, як угодовані коні...

І враз випускає олівця із рук... На одному з танків... тато! Шапка набакир, шинель розстебнута, обличчя рум'яне, веселе... Так от чого він довго не відповідає на її листа: ніколи йому, бо жене фашистів, і на хвильку не зупиняється танк. Ось розіб'є їх геть, витре піт із чола й тут же, на броні, напише великого листа...

Тук-тук! Усі голови водночас підвелися, глянули на віконце. А там підстрибує синичка, зазирає круглим оком у шпарку. Хлопці й дівчата заворушилися, загомоніли. І Андрій Прокопович поклав на стіл папірець із зведенням.

— Ану киш!— сердито тупнула Марійка на синичку.

— Читайте далі, Андрію Прокоповичу!— нетерпеливиться Володі. Він цієї ночі уперше разом із вчителем та його підривною групою ходив на завдання й про зведення тільки чув.

— Зробимо перерву,— каже Андрій Прокопович.— Побігайте, пограйте в сніжки — розімніться. Бо що ж це за школа без перерв?

Мовби видмухнуло дітей із землянки. Полетіли сніжки, когось турнули в кучугуру, він здійняв веселий вереск. Звідкілясь притягли старі санчата, на них нападало дітвори, а Володя попхнув санчата в долину. Вже розігнавшися, вони зачепилися полозом за пеньок, перекинулися. І Марійка, що теж втиснулася на санчата, покотилася у ліщину, заплуталася в гіллі. Настояний на міцному морозі, сніг опік голі руки, дернув обличчя. Та вона мов не відчула того, мерщій схопилася, подалася на гору, щоб знову встигнути на санчата.

Андрій Прокопович стояв обік, палив цигарку, і на його обличчі грала випогоджена усмішка. Наче не було в нього важкої, тривожної, безсонної ночі.

Хекаючи, Марійка вибралася на гору. Ще крок — і вона впаде на санки, готові рушити вниз.

Коли це хтось узяв її за плече. Озирнулася. Мама.

У мами на чолі залягла зморшка, очі заклопотані, серйозні. Ніби вона зовсім не бачить дитячих нестримних веселощів. З Марійки враз опав той радісний шал.

— Що сталося, мамочко?

— Треба до тітки сходити, доню,— тихо мовила мама.

— Що ж тут важкого?— розчаровано мовила Марійка.— Я ж у неї скільки разів була, кожну стежку знаю!

Мама лиш мовчки похитала головою.

Марійка не йшла, а вистрибцем бігла лісом.

— Доню, облиш свій козячий настрій,— і вмовляла, і сварилася мама.— Ти ж не на прогулянку зібралася.

На хвильку стишувала крок, смирнішала. А сама думала: «Хіба ж не на прогулянку? Я проведу Володю так, що жоден собака не гавкне і жоден поліцай не побачить. І чого мама хвилюється?»

Коли вибралися на узлісся, Марійка зразу смикнулася на занесену завірюхою дорогу, що вела до села. Мама схопила її за руку.

Залягли, намостивши лапок, під густою, обвішаною снігом ялиною. Володя поважно засунув руку за пазуху і витяг... бінокля. У Марійки аж руки затрусилися, самі потяглися до бінокля.

— Дай мені, дай мені!— заканючила.

Володя надувся, сказав суворо:

— Товаришко партизанко Марійко Попелюк! Як старшій групи, наказую вам за погану поведінку вертатися до табору!

Марійка мовби похлинулася словами. Ой, а справді може повернути її... Начальник штабу, проводжаючи кілька груп на села по продовольство, так і казав: «Розглядайте це завдання як бойове. Німці та поліцаї розстрілюють партизанів, хто б вони не були: розвідники, підривники чи добувачі продуктів. Пам'ятайте важливість вашого завдання: хліб, сало, картопля нам потрібні не менше, ніж

набої. Будьте пильні й уважні, беззаперечно слухайтеся старших груп».

У їхній групі старшим, звичайно, призначили Володю. Бач, навіть бінокля йому дали, щоб з узлісся видивився село. Благально глянула на свого командира. Дивиться непримиренно, навіть рукою показує назад...

Жалібно зиркнула на маму: вона одводить очі, соромно їй за таку недисципліновану дочку.

Тоді Марійка тонко скрикнула:

— Товаришу командире Володю! Краще виламай лозину й цвигни мене, тільки не проганяй! Я буду тебе дуже-дуже слухатися!

Володя мимоволі засміявся.

— Гаразд, на перший раз прощаю. Але врахуй — уперше і востанне! На, глянь у бінокля, та не просто глянь, а примічай, що робиться в селі, що змінилося, може, відколи ти там була.

Марійка припала очима до голубуватих скелець і сахнулася — так прудко підскочили до неї засипані снігом луки, хати в білих товстих шапках, старезна зігнута верба на околиці. Он якийсь дядько вигулькнув на вулицю і щез у дворі навпроти. А он-он! Рудий у латках собака вискочив на кучугуру і пильно дивиться на ліс, наче побачив і вчув своїм чутким носом Марійку. Аж покликати його закортіло... Ледь одірвала бінокля від того собаки. Поглянула далі й помітила високого димаря на тітчиній хаті. І так закортіло їй до тітки! Це ж більше двох місяців не бачила вона тітки, скучила за нею неймовірно.

— Ну, що там?— нетерпляче смикнув її за рукав Володя.

— Нічого не змінилося, все, як було,— мовила, неохоче віддаючи бінокля. Хіба собака на високій кучугурі — то зміна? І заблагала:— Братику, пробач, товаришу командире, ходімо вже!

Володя з сумнівом похитав головою, наблизив бінокля до очей.

— На перший погляд все нормально... Хати як хати, дорога як дорога... Гм, а чого двері з хлівця виходять на вулицю? В нас у селищі я такого не бачив...

— Дай, дай!— просто вихопила в нього бінокля Марійка.

Глянула і подумки вилаяла себе: вирячилася на того рудого собаку, а на підозрілий хлів уваги не звернула.

— Ой, Володю, змінилося трохи! То я спершу не так дивилася... То не двері... То я не знаю що. І нащо було господареві робити оті дверцята взимку? Уся ж худоба в нього померзне. І дорога не зовсім така, як завжди — почищена. Коли ми позаторік з мамою і татом приїздили до тітки в гості на санках, то ледь проїхали, мало не перекинулися на кучугурі...

Тепер Володя нечемно шарпнув у неї бінокля, зашарив ним по селу. Зупинився на одній точці, довго дивився на неї. Затим подав бінокля Марійчиній мамі.

— Ану гляньте ще ви, тітко Юстино. Чи не кулеметне гніздо там?

— Ага, ага,— не втрималася, показала йому язика Марійка.— А ти хотів мене проганяти!

— Ох, сестричко,— осудливо похитав головою Володя,— доведеться-таки наколоти тобі язика голкою, щоб менше вистромлювався.

Марійка мерщій закрила рота, стулила губи.

— Може, й не кулеметне гніздо,— опустила бінокля мама,— але справді, чого з дурного дива господар зробив ті дверцята? І чи господар?.. Дорогу почистили... Чи не скупчуються в селі каратели?— стривожено подивилася на Володю і Марійку.— Бо ж підозріло тихо поводяться німці та поліцаї з цього боку...

Мама встала, обтрусилася.

— Давайте, діти, вертатися в загін. Доповімо начальникові штабу про бачене, хай вирішує, як діяти далі.

Володя і Марійка перезирнулися. Як — вертатися? Не виконавши завдання? Такого ще в них ніколи не було...

Володя прокашлявся і баском мовив:

— Думка правильна, звичайно. А як, тітко Юстино, каратели не почекають, доки командир загону пошле розвідгрупу, ударять зненацька? Дорога ж, самі бачили, майже до лісу прочищена...

— Правда, мамочко!— підхопилася Марійка.— Он тоді, коли дядько Сашко дістав план фашистської операції, у партизанів було багато набоїв, харчів, вони знали, звідки наступатимуть фашисти, ліс не стояв голий, та все одно вони потіснили нас... А що буде тепер, коли у нас сутужно і з набоями, і з харчами?

Запала довга мовчанка. Прилинув вітер, зашарудів у хвої. А з лісу накочувався рівномірний глухий шум. Мабуть, збиралося на хвищу. Першою ворухнулася Марійка. Заспокійливо мовила до мами:

— А може, нам привиджуються ті каратели? Хіба люди не могли самі почистити дорогу, щоб їздити в ліс по дрова?

Їй і справді ніяк не вірилося, що в селі на них чигає небезпека. А до тітки кортіло просто страх! Не могла й уявити, що доведеться від самого села вертатися в загін, не побачивши тітки.

Мама пильно подивилася на дочку, ще раз приклала бінокля до очей.

— Гм, може, й привиджаються.

— От-от,— підхопила її слова Марійка.— Слухайте! Давайте я сама швиденько збігаю в село і все розвідаю. А тоді...

— Ну, ти, герой-одиночка!— чмихнув Володя.— Ти що, невидимка чи родичка начальника поліції?

— І не невидимка, і не родичка,— серйозно одповіла Марійка.— Просто я вже не раз була в тітки, багато людей мене бачили, звикли. І поліцаї, мабуть, звикли. А коли хто з них причепиться, люди

підтвердять, що я небога тітки Насті. Я видивлюся з першої вулиці, чи немає фашистів та їхніх машин, коли немає, стану під отою вербою край села, а ти, Володю, тоді швиденько рушай до мене...

— А як є, що ти робитимеш?— доскіпливо спитав Володя.

Замість Марійки відповіла мама:

— Тоді, доню, вертай назад. Та не квапся, йди спокійно і туди, і назад. Хто ти, звідки і до кого та чого йдеш — не забула?

Лиш плечима пересмикнула — і скаже ж мама! Вночі розбуди, віддекламує, мов вірша.

— Ми тебе чекатимемо отут, під ялиною,— сказала й зітхнула мама. І раптом:— Не йди, доню, прошу тебе. Краще в загін вернемося, доповімо...

Марійка мовби не вчула її останніх слів. Посварилася на Володю пальцем:

— Гляди мені, не засни тут...

ЛІСОРУБИ НА КОЛОДІ

Марійка поволі йде укоченою твердою дорогою. Раз у раз потирає побуряковілі руки. Під ногами смачно порипує морозний сніг, поривчастий вітер гойдає на її боці чималу порожню торбу.

Дорога звільна вигинається між верб, у яких пастушки повипалювали нутро, затим полого підіймається на пагорб. І ось перед Марійкою, як на долоні, з'являється село. Закидане снігом, причаєне, воно видається незнайомим. Під двори нагорнено кучугури снігу. Ніде нікого не видно.

Непевність холодить Марійчині груди. Вона видихає те холодне повітря й бігцем спускається з пагорба, наближається до верби край села. Мельки озирається. Рано ще зупинятися під вербою, треба пильно видивитися все. Поволі йде вперед, зиркає уздовж рівної вулиці. Ні фашистів, ні машин не видно. Ухопила одним поглядом хлів. Справді, на стіні якісь дверцята, більше схожі на ляду в погребі. Що ж воно таке?.. От якби вони були відчинені, одразу видивилася б, що там таке...

Думки кружеляли в голові, а ноги самохіть ішли по вулиці. Й Марійка довірилася їм. Ні-ні, вона поки що не буде кликати Володю, доки не впевниться, що в селі немає карателів. Хай уже почекають.

Подумки мовила до мами й Володі: «Пробачте, що я так вчинила. Ви не дуже сваритиметесь, правда?»

Загув вітер у високому жилавому в'язі, мовби поніс її слова на далеке узлісся.

Ноги дріботять і дріботять, а очі пильно роззираються. Під дворами де-не-де лежать свіжі колоди. Як же це обісмілилися люди

рубати отакі товсті дерева, коли поліцаї дозволяють їм лише сушняк збирати?

Ой, хоча б одна людина з'явилася, не було б так непевно-моторошно! Хай навіть поліцай висуне писка на вулицю. Тоді вона жалібно скривить обличчя, поздоровкається і спитає, чи він не знає часом, як там її тітка Настя. Він мацне рукою торбу, а вона в сльози: «Дядечку, там самі витрішки. Ой, хоча б дала тітка картоплі, бо згинемо цеї лютої зими».

Ось уже й розгалуження вулиці. Хотіла звернути ліворуч, до тітчиної хати. І раптом до неї долинув гучний сміх. Аж спіткнулася од тої несподіванки, витяглася на слизоті.

— Оце так дівка!— почулося з-за кучугури.— На рівному сторчаки ловить!

Схопилася, стала обтрушуватися. Крадькома зиркнула на голос — певно, поліцаї. І здивовано закліпала очима. За кучугурою на колоді сиділи парубки й лузали насіння. Один із них манив її пальцем.

— Гайда до нас, пригостимо насінням. Та, може, щось цікаве розкажеш, видно, що здалеку йдеш. А то ми тут нудимось.

Парубок у збитій набакир смушевій шапці сказав це весело, дружелюбно, а Марійці чомусь замуляло в грудях. «Мабуть, злякалася трохи — так нагло вони засміялися,— подумала.— Звичайні парубки»... І смикнулася: сидять вони якось безтурботно, наче зовсім облав немає, наче не ловлять дівчат і хлопців для Німеччини. Чого ж цих здоровань лишили?

Підступила, поздоровкалася. Дружно відповіли. Протягнулися дві руки з насінням. Подякувала, висипала в торбу.

— Ну й торбище в тебе!— закопилив губу отой, що манив її. На його великому млинцюватому обличчі скромно приліпився кирпатий носик, зате остюкуваті жовтаві вусики стирчали войовниче.— Як у попа, коли на пасху ходить данину з прихожан збирати. Де ж ти збираєшся наповнити її?— пильно подивився у вічі.

Питання було мовлене жартівливо, парубків рот розтягався в усмішці, а очі холодно вкололи Марійку. Не витримала того погляду, опустила очі.

Руки затремтіли противно.

— Ти чого? Не бійся, ми не поліцаї, ми лісоруби, не будемо допевнятися, куди та чого йдеш. Наше діло — навихався в лісі, шморгнув чарку і до дівчат... Чи не старчиха ти?

Марійку обпекло те слово — старчиха. Аж скрикнула тонко:

— І ніяка я не старчиха! До тітки Насті в гості йду. От!

Спохопилась, боляче прикусила язика. Ой, що вона наробила! Наказувала ж мама в останню хвилину на узліссі: краще помовч на всяк випадок про тітку. Більше ж місяця немає од неї жодної звістки. А як її арештували?..

Розсердилась на себе так, що очі запливли сльозами. Як же виправити помилку? Вусатий не зводить з неї погляду...

— Думаєте, тітка виглядає мене на порозі?— нарешті з'явилася путня думка.— Бо я оцю торбу взяла, щоб попрохати в неї картоплі. Ми з мамою від голоду пухнемо...

Вусатий примружив очі, потім звів догори пухнасті, розвихрені брови. Кілька парубків з гурту теж зацікавлено подивилися на неї. Вона мерщій прикутала хусткою червоні щоки. І що в неї за щоки: уже давно разом із партизанами їсть саму горохову кашу з олією, запиваючи її чаєм без цукру, завареним на гіллячках малини, а щоки палають.

— Виходить, тітка в тебе скупа,— схитнув головою вусатий.— Гляди, підеш од неї не солоно ївши... Ану, гайда,— встав,— я сам з нею побалакаю. Де ж це видано — родичів у тяжкий час забувати?

У Марійки наче гучний дзвін болісно бамкнув у голові. Як же попередити тітку Настю, щоб не кинулася до неї притьма, не обняла «ясочку»? Як?

Мовчки пішли безлюдною німучою вулицею. От уже тітчина шовковиця визирає. А в Марійки голова лише гуде порожнім дзвоном...

Вусатий відхиляє ворота, підштовхує Марійку в двір. Вона бачить за шибкою тітчине застигле обличчя... І раптом зривається й біжить до хати. І поки вусатий топчеться в сінях, шарячи клямку, встигає шепнути тітці:

— Я до вас прийшла просити картоплі. А ви не давайте.

Тітка нерозуміюче кліпає очима. Але пояснювати вже ніколи, бо вусатий переступає поріг, здоровкається, вичікувально дивиться на тітку — мовляв, ану, як ви стрінете свою небогу. А тітка мовчить... «Ну, ну, лайте мене»,— благає поглядом Марійка. Даремно.

Тоді вона перша подає голос:

— Тітко Насте, я знаю, у вас, певно, обмаль картоплі. Але ж дайте нам торбину. Ми з мамою колись одробимо чи й оддамо, як у нас уродить...

— Еге, мало в мене картоплі,— надсил буркає тітка, опустивши очі.— Сама не знаю, чи до весни дотягну.

Вусатий, що одійшов убік, роздивляється фотокартки, наче його зовсім не цікавить розмова, кидає:

— Оце рідня — зимою льоду не допросишся!

— А ти чого підпрягаєшся?— уже по-справжньому сердиться тітка.— Коли шкода дівку, то дав би марок, що заробив на лісові, не вів би до мене по останню картоплю. А ти,— до Марійки,— не наблискуй лаву, катай додому, поки не посутеніло надворі та хуга не знялася. І скажи матері, хай задарма не ганяє тебе по морозу...

Тітка мовить ці прикрі слова й мерщій одвертається до вікна,

щоб лісоруб не помітив, як у неї затремтіли губи. А він уже обернувся від фотокарток, прикипів до неї своїми пильними очима.

Марійка мерщій смикнула його за рукав:

— Дядечку, ну мовте хоч ви їй щось! Ви ж обіцяли!

Вусатий плюється:

— Оце так родичі! Слів не підбереш, щоб пройняти твою тітку.— І до Марійки: — Знаєш що? Я сам тобі картоплі привезу, коли мені гроші дадуть. Куплю десь. Тільки ти скажи точно, де живеш, як до вас краще проїхати. І, звичайно, прізвище та ім'я.

Марійці перехопило подих. Вона зовсім не чекала цього запитання. Сказати довоєнну адресу? Легко перевірить,— це ж близько, а маму, певно, і досі поліцаї шукають... Назвати оте справжнє, теж недалеке село, де старостою їхній, партизанський, чоловік, котрий при потребі видає розвідникам довідки? Але ж дуже доскіпливий цей дядько, доскіпливіший від поліцаїв. Сьогодні ж може з'їздити в те село... Думки метелицею кружляли в Марійчиній голові. Й нарешті вигулькнула одна...

— Ой, невже справді допоможете? — зуміла вдячно всміхнутися.— Аж не віриться. То слухайте адресу: село Теремовля, Панасюк Марійка. Наша хата коло річки, на ній лелече гніздо.

Повторила оту вигадану адресу, з якою ходила по селах разом з Володею, і їй трохи одлягло од серця. Хай шукає те село... А про дорогу нічого не говоритиме, мовби не чула запитання про неї.

У вусатого здивовано заходили брови, певно, не ждав, що Марійка так чітко відповість.

— От і домовилися. Як же не допомогти такій славній дівчинці?— широко всміхнувся і рушив до дверей.

При дверях раптом рвучко озирнувся, окинув обох чіпким поглядом. Тітка похмуро дивилася у вікно, а Марійка з надією — йому вслід. Здвигнув плечима й вийшов.

Клацнула дзвінко клямка, м'яко гупнули сінешні двері, лунко зарипів сніг під чобітьми вусатого. Довгу хвилину Марійка і тітка стояли застигло, наче фотографувалися. Нараз тітка рвучко обернулася, обійняла Марійку:

— Ясочко моя, що ж я тобі наговорила! Прости мені...

Марійка погладила тітку по косах, що ще більше посивіли, сказала тремтячим голосом:

— І ви мені простіть, тітонько. Язик вогнем горів, коли все оте мовила...

Гучно стукнуло у вікно. Одлетіли одна від одної. Сполошено глянули й полегшено зітхнули. На загаті стояв півень, зазирав сердитим оком у хату, мовби питав: коли ви будете мене годувати?

— Бач, уже й «худобу» завела,— кивнула тітка на півня.— Ці лісоруби по дворах не ганяють, курей не беруть. І поліція трохи втихомирилася.

— А що вони за люди?— спитала Марійка.— Якісь... непевні...

— Ох, непевні,— похитала головою тітка.— Чує моє серце — готують велику шкоду партизанам...— І замахала на себе руками. — Чого це я тебе балачками годую, наче справдешня безсердечна тітка? Ану роздягайся та до столу. Поїси, відпочинеш на печі, а тоді вже й побалакаємо про все.

Марійка блаженно зажмурилася. Поїсти справжнього гарячого борщу, полежати на сухій теплій печі! Хоч і безпечно, привільно почувається серед своїх у таборі, в землянці, але ж вогкість проймає до кісток, і вони противно болять, мов їх свердлять маленькими свердлами. І нові землянки тіснуваті, темні, бо ж довбали їх узимку, коли довелося під натиском карателів полишити старий табір.

Марійка мимохіть здригнулася, згадавши, як шаленіли кулемети того ясного морозного дня, як вибухали гранати, як гули мотори танків, сповнюючи серце острашливою порожнечею... Один танк оглушливо підірвався на міні, а два, з тріском ламаючи ліс, пролізли майже до табору, за ними чорною галасливою хвилею хлюпнули есесівці... Вдруге здригнулася, виразно побачивши перед собою вузьку стежку в болоті, котрою йшли партизани. Дітей малих по черзі несли дорослі, а Марійка чалапала разом з усіма по баговинню. Коли посутеніло, есесівці стали стріляти трасуючими кулями. Час од часу хтось скрикував у довгому ланцюгу, поцілений кулею... Але у болото есесівці побоялися йти.

Стріпнула головою. Чого це на неї наплинули спогади? Зараз не до них. Володя і мама дубіють на холоді, переживають, де вона ділася. Вона ж розсілася і зараз наминатиме борщ. А потім на печі спокійно грітиметься...

— Не можу я полізти на піч, тітко Насте,— зітхнула.— Мене мама і Володя чекають на узліссі... А коли знову заникне отой вусатий, а я, мов пані, вилежуюся?

Тітка закліпала очима.

— Бач, ясочко, а я од радості, що тебе побачила, геть про обережність забула. Ех, хоча б на тижденьок до своїх!

І Марійка, що кілька хвилин тому ласо мружилася, уявляючи себе на печі, зовсім іншими очима оглянула тітчину охайну, затишну хату. Це ж сюди будь-коли, навіть серед ночі, може ввалитися німець чи поліцай, взяти що завгодно, арештувати тітку... А вона — худенька, посивіла, із задавненим смутком в очах, самотня: дядько Яків, чоловік її, на фронті, одна дочка десь аж у Середній Азії, вийшла до війни заміж за офіцера, а друга — в сусідньому районі, близько, та жодної звістки од неї немає,— все одно разом із своїми помічниками-хлопцями веде небезпечну підпільну роботу...

З'ївши борщу, Марійка пристала до смачної гарбузової каші. Наминала, аж за вухами лящало. А тітка, підперши голову руками,

невідривно дивилася на неї. І стільки ніжності й жури було в тому погляді, що Марійці стало тісно в грудях.

— І де це ви такого гарбуза дістали?— спитала.— Солодкий як мед!

— Добрий, еге?— всміхнулася тітка.— То старостиха дала. Покликала кабана упорати. Думала, кришень сала дасть за роботу, а вона — гарбуза.

— Пхі, треба нам їхнє поліцайське сало!— сказала Марійка і тихенько ковтнула слинку.— Та гарбуз у сто разів смачніший!

— Я так хотіла тобі сальця дати: чула моя душа, що ти прийдеш. Мовила про сало старостисі, а вона почервоніла на виду: «Я на твоєму місці, Насте, уже за те, що тебе на поміч до нас покликано, в ноги мені кланялася б. Скажу тобі по секрету — на замітці ти в мого чоловіка. І є тепер такі люди в селі, що правду з-під нігтя виколупають».

Марійка й ложку відклала. Не інакше, на лісорубів натякала старостиха. Треба негайно сповістити про них партизанам! Рука сама потяглася до кухвайки.

— Оце так гостя!— всміхнулася тітка.— Поїла і зразу з хати налагоджується.— Й зігнала усміх з обличчя.— Мабуть, таки справді тобі, Марієчко, слід сьогодні вибратися з села. Щось на душі в мене млоїться... Тільки давай добре подумаємо як...

— Що ж там думати? — перебила її Марійка.— Насипте мені картоплі скільки зможете, бо у нас таки справді сутужно з харчами, заплетіть мені донесення в кіски. Коли стрінуть поліцаї чи оті лісоруби, скажу, що виплакала у вас картоплі.

— Еге, чимало набралося всякого за той час, відколи не було в нас зв'язку із загоном. Тільки ж заплітати тобі стрічки з донесенням не можна. Поліцаї такі напрактиковані стали, що не обведеш тепер навколо пальця. І кісники виплетуть, і картоплю переберуть... А ще оці лісоруби...

— То що вони за люди?— напружено спитала Марійка.

— Що за люди?— повторила тітка, й лице її охмарилося.— Мої хлопці стежать за ними, та і я не сиджу склавши руки. Таки дійсно валять ліс, раз на тиждень приїздять машини, одвозять колоди кудись. Ну, а що в лісі роблять, ми не знаємо, там прислідити не можемо. Вечорами часто по селу тиняються, до дівчат пристають, самогон дудлять. І до мене якось заходили. Зразу самогону питалися, а тоді, сторожко озирнувшися, почали скаржитися, що пригнали їх сюди німці, мов худобу, змушують тяжко працювати, платять мало, знущаються... Пошепки запитали, чи не чула я, бува, про партизанів... Ледь випровадила їх.

Марійка слухала, широко відкривши очі. Хто ж ті лісоруби?.. Ой, чи не їздять у ліс, щоб нанюхати стежку до партизанів? Може, вже заслали якогось лазутчика?..

Швиденько одягла кухвайку, взяла торбину.

— Не гарячкуй,— сказала тітка.— Ти втямила, чого я все оте розповіла? Щоб запам'ятала його добре. Ану, повтори, а потім я тобі ще дещо накажу.

Слухала тітку, клала її слова в пам'ять, а в голові крутилася важка думка: як же вибратися з села? «Лісоруби» можуть піти назирці, та так, що вона й не помітить їх... Згадала, як пхикала, одержуючи завдання. Легкою прогулянкою воно уявлялося. А тепер сидить похнюплено в тітчиній хаті. Швидко вечоріє, лапатий сніг зривається, скоро патрулі вийдуть на вулиці. І ночувати ніяк не можна — мама й Володя на узліссі душею вже перетліли за нею, гляди, не витримають, подадуться в село на пошуки...

— А коли я городами прошмигну на луки, а там — верболозами?— запитально глянула на тітку.— Як отоді, з Оканем...

— Побачать,— заперечила тітка. — Це ж не літо. Коли й проскочиш дивом, присікаються до мене: чого це твоя небога, мов шкідливий кіт, задвірками ганяє?.. Ні, доведеться кликати Харитона, без його допомоги не обійдемося.

— Хто це такий — Харитон?— насторожилася Марійка.— Ви раніше про нього не згадували.

— Вважай, що наш чоловік,— по хвилі мовила тітка.— Брат мій троюрідний. Довго ходив до мене та скаржився, що немає життя за нової влади. А оце тижнів зо два тому прибігає і кричить: «Я їх усіх повбиваю!» Ледь утихомирила його. Розказав: у сусідів на постої німець, а Харитонів Семенко ходив до сусідського хлопчика гратися. От і вхопив одного разу із німецького столу шматок ковбаси — дуже вона йому пахла. Німець помітив і — носаком дитя, носаком... Геть усе зсинив, ледь одняли. Кажу Харитону: «Уб'єш одного, а вони твою сім'ю винищать, весь куток переведуть».— «То я в партизани піду!»— кип'ятиться. «А хіба тут не можна воювати з окупантами?» — вирвалося в мене. Одне слово, став він підпільником. Скажеш, Марієчко, командирам, що я за нього ручаюся. Хоч і слабохарактерний, але чесний. Фашистів люто ненавидить. Умовила його піти в поліцію. Тепер є у нас там своє око... Тож сходжу до нього.

Вона одягнулася і вийшла. Скреготнув замок — замкнула хату.

Марійка лишилася сама. Від печі м'яко дихало теплом, розморювало її. Засиніли ніжно вікна, з тої синяви випурхували великі візерунчасті сніжинки...

Здригнулася — хтось шарпав двері. Мерщій шаснула під лаву. Посмикали, постукали.

І почувся знайомий голос вусатого:

— От чорт, мабуть, пішла проводжати оте дівча. Прогавили ми, хлопці.

— А може, вони просто замкнулися?— обізвався другий чоловік.

Чути було — потупали округ хати, заглядали у вікна, шкрябаючи в скло.

— Не видно нікого,— досадливо буркнув вусатий.— Та воно, правда, й темно у хаті...— Помовчав хвильку і раптом:— А що, хлопці, може, натиснемо плечима на двері...

Марійку всю пройняло дрожем. Куди ж заховатися?.. Гарячково оббігла поглядом хату. В підпіччя? Знайдуть хутко. За постіль лягти? Теж заглянуть. То куди ж?..

— Зразу видно, Федоре, що ти з містечка,— знову подав голос другий чоловік.— Нема їх удома. Я шарнув оце над одвірком і ключ знайшов. У селі, щоб ти знав, ключа з собою не забирають, а десь поблизу ховають...

Загарикав замок. Марійка і рота відтулила — дихати стало нічим. І коли зарипіли сінешні двері, вхопила торбину, метнулася до вішалки, перевернула гудзиками до стіни тітчин старий довгий кожух, пірнула в нього, а ноги мерщій устромила в тітчині валянці.

Затупотіли по хаті.

— Таки справді нікого,— по паузі розчаровано сказав вусатий.— Ну, на всяк випадок шарніть, хлопці, по закапелках. Та й самогон заразом пошукайте!

Зашелестіла солома — певно, шурували рогачем у підпіччі. М'яко гупнуло — мабуть, розвалили постіль на полу. А ось і сам піл важко крекнув — на піч полізли. І на горище підіймалися, і по сінях вешталися. Раптом пролунав задоволений вигук:

— Є, Федоре, є!

Марійка здивувалася — хто є? Тітка ж пішла до дядька Харитона... І її мовби проштрикнули голкою — невже тітка сховала ще когось — партизана чи підпільника?..

— Ану, діставай, Федоре, склянки!

Марійка полегшено зітхнула — самогон надибали. Хай п'ють, щоб їх гаряча смола спила, як казала її покійна бабуся...

Чоловіки випили.

— Невже таки втекла мала?— досадливо чмихнув вусатий.

— І чого ти переживаєш з-за якоїсь шмаркачки?— подав голос один із чоловіків.— Сам же казав, як повернувся з цієї хати: дівча та й годі...

— Казав-казав,— буркнув вусатий.— А потім нутром відчув: не така проста вона, як прикидається... Гайда, подумаємо надворі, як далі діяти...

ТІНЬ ЗА СИНЬОЮ КУЧУГУРОЮ

Тільки Марійка сторожко вибралася із схованки, витерла холодний піт на чолі, біля хати знову затупотіло. Хотіла знову кинутися до кожуха, коли долинув тітчин стурбований голос:

— Що це за челядь у дворі гарцювала?

Метнулася Марійка, мерщій затягла тітку в хату, зашепотіла збивчасто:

— Ті, «лісоруби», були. Шукали мене... А я в кожусі сховалася.

Тітка охнула:

— О господи, починається...

— Ні-ні, — припала до неї Марійка, — вони мене не знайшли і нічого не знають ні про мене, ні про вас... Я зараз, я негайно піду. А коли вас спитають про мене — кажіть: не знаю, де вона поділася, що мені до неї...

— О боже, боже,— взялася тітка за голову,— і де отакі харцизяки родяться? За дитиною, мов за розбійником, ганяються... — І владно:— Нікуди ти сама не підеш. Почекаємо Харитона.

У дворі зачалапало.

— А ось і він. Харитон ходить, наче на лижах їздить.

З розчинених дверей низом заповзла сива морозна пара, потім з'явилися великі підшиті валянці, й нарешті на поріг поволі виважився чоловік у чорній шинелі й насунутій на лоба шапці. Марійка приглянулася до нього і здивовано-радісно вигукнула:

— Це ви, дядечку?

Чоловік повагом зняв шапку, підступив і собі втупився в Марійку.

— Чудасія та й годі. То це я тебе отоді рятував, як бандити гналися? Ти бачиш, Насте, правду кажуть: свій свого і під землею знайде. Оце так зустріч!

— А знайде,— радо всміхнулася тітка.

Дядько Харитон стомлено сів на лаву, зняв шапку, пригладив упарене, скуйовджене волосся.

— А ти все ходиш,— глянув на Марійку наче аж осудливо. — Невже немає старших, що тебе ганяють?

Вона лиш плечима стенула. Ну що ти йому одповіси? Не будеш же розказувати, що старші ходять на такі завдання, де кожної миті ризикують життям, як-от підривники на чолі з Андрієм Прокоповичем або дядьки Сашко чи Сергій. А діти просяться-просяться, і хіба вряди-годи пошлють Володю та Марійку. І вони дуже горді з тих доручень...

Подивилася за вікно. Сніг густішав, забілював, затуманював сутінь. Взяла торбину й до тітки:

— Картопельки, пробачте, тітко, наберіть... І досить нам висиджуватися в хаті.

Тітка пішла у сіни, а дядько Харитон, мовби не почувши Марійчиних нетерплячих слів, розстебнув шинелю, запалив цигарку.

— І вигадниця ж твоя тітка,— пустив дим до печі.— Лісоруби їй не подобаються... Казали в поліції — лісоруби та й годі, нам не звертати уваги на їхні вибрики, бо ж важливе діло роблять — де-

рево заготовляють для Німеччини... А твоя тітка витягла мене з дому: проведи небогу. Наче ті лісоруби тебе за поли хапатимуть. А мені жінка звеліла з'їздити в поле по солому.

— Ви, дядьку, ніби з неба впали!— сердито мовила Марійка.— Вони щойно тут були, мене розшукували...

Дядька Харитона мовби турнули в спину. Підскочив, застебнувся хутко, надів шапку. І хода до дверей.

Марійка схопилась за голову. Що вона наробила!

— Куди це ти налагодився, Харитоне?— здивувалася тітка, зіткнувшись з ним на порозі.

— Та... жінка звеліла соломи негайно привезти, топити нічим,— ховав очі дядько.— Може, я завтра, повидному одправлю твою дівку?

— Що, затрусився?— у тітчиному досі м'якому голосі з'явилися суворі нотки.— Ні, Харитоне, шляху назад нам немає! Он глянь на Марійку — їй би в ляльки гратися, а вона у розвідку ходить... А ти, мабуть, почув од неї про небезпеку, і заяча кров у голову вдарила?

— Та я, я що... Сім'я ж, знаєш... Коли побачать з малою, що з моїми буде?.. Гляди, запримітили, як сюди зайшов...

— А ти зроби так, щоб не побачили,— невмолимо вела тітка.— Ти ж тепер справжній підпільник, от і думай головою... Ну, а до мене зайшов, що ж тут підозрілого? Ти поліцай, до кого хоч можеш забрести. До мене, наприклад, тебе занесло по самогонку. На ось,— дістала з шафки пляшку,— ковтни для запаху. Та й для хоробрості. І ще в кілька хат заглянь, щоб збити їх з пантелику. Ми якось уже почекаємо.

Дядько Харитон випив чарку, зажував хлібом. Подумав, налив і хлиснув другу. Очі його заблищали.

— А що, трохи відлягло од душі. Не дурний хтось оцю горілку вигадав. Давай, Насте, ще одну шморгну.

Тітка заховала пляшку в шафку, посварилася пальцем.

— Гляди, не пристрастися в поліції до цієї смерделі. Твої «друзяки» ласі до неї, як віл до браги. Казала моя покійна мати: од першої чарки чоловікові на душі тепліє, од другої він веселіє, а од третьої дуріє...

— І язичок же в тебе, сестро,— скрутнув дядько головою.— Наче не ми з тобою кровні родичі, а ти сестра моєї жінки. Та, доки звеліла по солому їхати, сто слів сказала, не менше. А без соломи вернуся, до ранку отченаша читатиме.

Марійка, що не могла усидіти на лаві (і коли ж вони нарешті вирішать, як вивести її з села?), аж підскочила від несподіваної думки.

— А ви їдьте, їдьте по солому!

Дядько Харитон пішов по підводу, от-от під'їде до воріт, а тітка все тримала небогу в хаті. То злазила на піч і насипала повні

кишені насіння. То збігала в сіни й принесла трійко яєць — щойно кури знесли... І дивилася-дивилася на Марійку, горнула її до себе.

Нарешті вийшли в сіни. Тітка міцно обняла Марійку, а Марійка обхопила її за шию. Щемко, неспокійно стало в грудях.

Досі вона думала тільки про себе: як їй обдурити «лісорубів», як сховатися од них, як непомітно вибратися з села. А поруч із цими думками жила болісна тривога за Володю і маму. Тепер же її серце стислося од страху за тітку.

— Тітонько, ходімте вдвох у загін,— зашепотіла пристрасно, хоча в сінях хіба півень з курми міг почути.— Ви ж казали — так кортить! Знаєте що? Я без вас і кроку не ступлю звідси!

Тітка мовила сумно й лагідно:

— Хочеться, ще й як, до своїх. Але не можна. Хіба ж маю я право отак нагло покинути своїх хлопців, Харитона?.. Не турбуйся, Марієчко, нічого з твоєю тіткою до самої смерті не станеться.

У Марійки сльози потекли з очей. Тітка шорсткими долонями витерла їх, поцілувала небогу.

— А коли що — ми ж тут в осиному кублі,— не забувайте з мамою моїх дочечок, втіште їх. Скажіть — їхня мати не кланялася ворогам...

— Що ви говорите, тітко!— скрикнула Марійка.

Тітка мерщій затулила їй рота.

— Тихше, Марійко. Чуєш, полози риплять...

Марійка темним клубочком викотилася з двору й закотилася на сани. Дядько Харитон накрив її кожухом і смикнув віжки. Марійка ледь-ледь підняла полу. Темною тінню застигла на порозі тітка.

І не можна навіть рукою помахати їй на прощання...

Цвірчить, мов горобець, сніг під полозами, пирхає кінь, раз у раз нокає дядько. І сани прудко біжать по вулиці. Марійка визирає у шпарку. Бачить дядькову чорну спину, сірого коня. Затим проглядає вулицю. Вона вже повита темрявою, темрява липне до білого снігу й не може прилипнути. Нікого попереду, тільки дерева застигли німо. А ще далеченько в кінці вулиці видніється відкрите поле. У Марійки схвильовано стукнуло серце.

А дядько чогось тпрукає на коня. Обертається до Марійки, шепоче неслухняними, наче змерзлими, губами:

— Зарийся в сіно. Вони...

Марійка скинулася, метнула очима вперед. Кроків за двісті як уродилися з кучугури люди. Троє. Стояли, ждали сани. Марійка почала гарячково зариватися в сіно. Вже дісталася до дна саней, коли її пронизала думка: а коли вони сіно перекидають?

— Дядьку, ви тихенько під'їдьте он до тої кучугури, я краще вискочу й затаюся за нею.

— Ще чого,— ледь мовив дядько.— Нишкни.

Та все ж послухався, притер сани до близької кучугури так, що не стало видно тих трьох. Марійка грушею скотилася і торбу з собою потягла. Порачкувала за кучугуру, припала до снігу.

Дядько Харитон тим часом уже доправував до чоловіків, поздоровкався непевно. Ті відповіли. А один із глузом у голосі:

— Чого це ти раків спік, нас побачивши?

— Та ніч же... А ви хтозна-звідки взялися... Ліс близько, всяке увижається...

— Оце так поліцай! Ми он майже щодня в лісі працюємо і хоча б одного партизана побачили.

Дядько Харитон — мовчок.

— А куди це ти проти ночі налагодився?— питає інший. Марійка одразу впізнала — вусатий. Геть втискається у холодний сніг.— Чи не з партизанами воювати розігнався?

Чоловіки смачно, довго регочуть.

— Де там,— обзивається дядько Харитон,— соломки жінка вигнала привезти нагально...

— Ну й дає тобі прикурити твоя жінка!— гуде перший чоловік.— Скирта ж мало не біля лісу, а ти уже в селі трусишся.

Знову мовчання. Мовби заціпило дядькові.

— Та я трохи того...— нарешті обізвався.— Причастився. Заїхав до родички й три полустаканчики для хоробрості перекинув.

— Хлопці!— вигукнув вусатий.— Ану шарнімо у нього в санях, не інакше, родичка чи хто там вона тобі, і на дорогу дала плящину та закусону. То і ми зігріємося.

— Що ви, що ви,— мляво запротестував дядько,— я ж власть.

— Чого шкодуєш горілки для трудівників лісового фронту? — гримнув вусатий.— Гм, знайшлася власть!

Шарудить солома, мовчки орудують «лісоруби». Он навіть дядька зігнали, під ним нишпорять.

— Нема,— з жалем каже один.— Скупердяга твоя родичка.

— Ось я на вас завтра своєму начальнику поскаржуся,— погрожує дядько Харитон.— Ще в холодній посидите.

— Ти менше розбалакуй,— каже владно вусатий.— Бо бубну виб'ємо. Ну, їдь.

— Може, ви зі мною, теє... Бо лячно самому,— раптом бовкає дядько Харитон.

Чоловіки, що вже рушили, зупиняються.

— Давай, давай виконуй жінчину команду. Нам до дівчат час. Може, підкажеш, де самогонки роздобути?

— Та на Гулиній вулиці, очевидно, допнете. Як ішов сьогодні, смерділо за версту. Вочевидь гнали в кількох дворах.

«Лісоруби» попленталися. Дядько Харитон проїхав трохи й зупинився, став поправляти упряж.

Коли Марійка догнала сани й знову залізла під кожух, вбираю-

чи його тепло, дядько хльоснув коня пугою, і він галопом виніс сани в поле.

— Не вийде з мене вояка,— сумно мовив дядько, як село залишилося позаду.— Правду каже твоя тітка: заяча в мене кров. Тільки підведу колись її.

— Думаєте, мені не було жахно за кучугурою?— глухо подала голос з-під кожуха Марійка.— Тіло студеніше од снігу стало. Вони ж там хитро вас випитували... Але ж, дядечку, хіба можна не боротися з ними?

— Розумейка мала,— зітхнув він.

— І не розумейка. Просто мені дуже-дуже хочеться, щоб геть зникли всі фашисти й поліцаї, щоб можна було вільно балакати, співати, до школи ходити, в своїй хаті жити...

— Та воно так,— похитав головою дядько Харитон.— Як з ними жити, то ліпше живцем закопатися... Злізай, приїхали.

Посередині поля одиноко бовваніла перехняблена скирта. Вітер висвистував у соломинках тонко жальну пісеньку. Марійка сплигнула з саней, роззирнулася. Від обрію до обрію нерівно темнів ліс. Де ж те узлісся, на якому чекають її Володя і мама?

Довго видивлялася разом із дядьком Харитоном. Нарешті він розібрався й тицьнув пужалном.

— Бачиш, он наче вила-трійчатка стримлять із лісу. Ото на них і прямуй. Звиняй, підвезти не можу, сама розумієш... Пригинця, пригинця... Ну, мені пора, щасливо тобі.— І смикнув віжки.

— Чекайте! А соломи набрати?..

— Тьху ти!— ляснув себе по лобі дядько.

Коли сани розтанули в темряві, взяла на плече торбину й побрела до лісу.

Попереду бачилися їй перехвильовані очі мами й Володі.

А коли мимохіть озиралася, з'являлася застигла тітчина тінь на порозі...

«ЗДРАСТУЙ, МАРІЄЧКО!»

Комісар загону — саме він був у штабі,— вислухавши Марійчину гарячковиту розповідь про «лісорубів», встав, заходив по землянці. Вогник каганця загойдався, і по стінах заметлялася велика волохата тінь.

— Так-так,— обізвався,— ще й отаке вигадали... Під лісорубів маскуються. Спасибі, Марійко, тобі й тітці за важливе повідомлення.

— Треба, Дмитре Петровичу, негайно на них напасти!— пристрасно вигукнула Марійка.

Мама легенько смикнула її — не кип'ятися. Марійка винувато

глянула на маму. З її очей і досі не вийшла тривога. Скільки пережила вона на узліссі!

— А треба,— кивнув комісар.— Тільки ж змоги такої у нас зараз немає,— серйозно сказав Марійці, мов дорослій.— По кілька патронів на гвинтівку лишилося й автомат. І літаки з Великої землі пробитися не можуть... Поки що заставу виставимо там.

— Як не можуть?— здивувалася Марійка.— Хіба вони наших вогнищ не бачать?

— Бачать,— всміхнувся комісар.— Але не лише вони... О, знову гуде,— нашорошив вуха. Накинув кожуха і подався з землянки. Марійка і мама — за ним.

. Було вже за північ. Марійчині очі злипалися, ну, а про ноги й говорити нічого — гули, наче дуб на сильному вітрі. Це ж скільки кілометрів пройшла вона за цю добу! Як же її ноги витримали? Правда, назад Володя чи не півдороги ніс її на плечах. Ледь зайшов у землянку, присів на хвильку й ураз заснув.

— Доню, ходімо спати,— взяла її за руку мама.

— Та ти що? Наш літак летить, а я — спати?

Дісталися до великої, старанно розчищеної поляни. Марійка глянула на неї: геть повісплена ямами,— й усе зрозуміла. То фашистські літаки надибали її й бомбили.

Як же тут сяде наш літак?..

Гул ближче й ближче, вже лякливі осики затремтіли всім гіллям. Але цього разу ніхто з партизанів не вибігав на поляну, припали до землі у лісі. Тільки два чоловіки застигли коло багать.

— Наче наш,— долинає командирів голос.— Паліть!

Знялося вгору полум'я, чоловіки од багать кинулися притьма в ліс. Гуркіт стрімко наближався до поляни. Марійка до болю в очах вп'ялася у темне мерехтливе небо. Раптом щось велике, незграбне майнуло над верхівками дерев. Від нього щось відірвалося і шугонуло вниз.

— Бомби!— зойкнула Марійка.

Глухо вдарилося об землю. І залягла дзвенюча тиша. Тільки даленів, розсотувався звук літака.

Кілька довгих хвилин непорушно лежали партизани. А потім хтось один мовчки вискочив на поляну.

— Товариші, та це ж наші скинули нам допомогу!— вигукнув, радісно звівши догори руки.

Мов у атаку, рвонули з лісу партизани. Чи не останньою підійшла геть зніяковіла Марійка. Оце так вихопилася з тим дурним криком!

А партизани уже з веселим збудженим гомоном розрізали великий мішок.

— Хлопці, нові автомати! — почувся голос Андрія Прокоповича.

— Ух ти!— плескає в долоні кухар.— Держіть мене, бо впаду! Копчена ковбаса.

А це вже комісарів голос крає нічну тишу:

— Товариші! Центральні газети! Оце подарунок!

Закрокував до вогнища, зашарудів нетерпляче папером.

Марійка таки наважилася, почала пробиратися до мішків. Ні-ні, не пахощі ковбаси поманили її, ну, може, трішечки, а нові автомати. А що, коли попрохати в командира один? Досі все відмовляв — завеликі для тебе гвинтівка чи автомат, нести не здужаєш. Тепер же, може, не відмовить. Та невчасно згадався її полохливий скрик про бомби, і Марійка зупинилася на півдорозі, боляче прикусила язика.

— Товариші, ану ходіть сюди!— Комісарів голос здивований і недовірливо-збуджений.— І нашу малу партизанку ведіть сюди. Марійко, Марійко!

— Що там?— загомоніли партизани й потяглися до комісара.

— Чекайте, чекайте — дізнаєтесь,— мружиться комісар. І усміхається до Марійки.

А коли вона підходить, присідає навпочіпки, розгортає перед нею газету, Марійка зиркає в неї...

— Ой таточку!— скрикує пронизливо, обома руками хапає газету.— Це ти, ти, таточку ріднесенький?!

За мить поруч неї опинилася мама, їх тісно оточили партизани.

І на них із великої фотографії глянув тато. В білому кожушку, валянцях, руки склав на автоматі. Суворий, напружений, а очі такі рідні, добрі, схвильовані... Здається, зараз він вискочить з газети, обійме їх з мамою, залоскоче такими незвичними, кумедними на його обличчі вусами...

Ледве одібрав у них комісар газету.

— Порвете ще. Заспокойтеся, потім у таборі прочитаєте. Товариші, ану гасіть негайно вогнища!

Та хіба могли вони чекати, поки повернуться в табір?.. У одного з партизанів знайшовся трофейний ліхтарик. Сіли в лісі на повалену деревину, мама взяла газету в руки. Обіч них знову утворилося тісне коло. Газета тремтіла в маминих руках, вона крізь сльози не могла розібрати рядків при блідому світлі ліхтарика. Тоді газету взяв комісар.

І першим був надрукований... Марійчин лист до тата... Вона геть знітилася — таке ж понаписувала, не закінчила листа... А партизани слухали його, мовби ніколи такого не чули, нишком навіть витирали сльози...

Потім до неї заговорив тато. І тепер заплакала Марійка, хоча тато казав зовсім бадьорі слова. Він казав, що дуже зрадів, одержавши Марійчиного листа, якого привіз кореспондент газети. Спершу читали його відділенням, потім — взводом і ротою. А ще

перед наступом зачитав його парторг, і всі бійці їхньої роти так кинулися в атаку, що за півдня змели ворога з обох траншей... Живе він добре, та вони з мамою бачать же із знімка, який він здоровий та веселий, а вуса одпустив, щоб посмішити їх... Дуже скучив за ними. «Скоро, Маріечко і Юстинко, виженемо гадів-фашистів з нашої священної землі, доб'ємо їх у їхньому вовчому лігві і тоді стрінемося на нашій рідній вільній землі!»

Хвилююча тиша залягла в лісі. Тільки чулися зітхання, збуджене дихання партизанів. Та ось комісар встав, і всі стрепенулися.

— Пора в табір, товариші!

— А листи?— нетерпляче спитав хтось.— Десь і листи повинні ж бути в пакунках...

— В таборі й розберемося. Он уже світає, а ми ще й досі тут.

Марійка зиркнула на схід. Там наче хтось неспішно відтулював темну завісу, відкриваючи ледь підрожевлене небо. Уже ніч минає, а вона ще не спала зовсім. Та хай, хай день швидше приходить, щоб при сонці краще видивитися тата!

У таборі партизани скупчилися навколо обіднього столу, куди висипали листи. А Марійка сіла неподалік на лавку, повернула газету до сходу, що вже розжеврювався. І, дивлячись таткові у вічі, тихо мовила:

— Пробач, що так мало написала тобі... Ніколи було — льотчик дуже квапився. І не все ж можна писати в листі, сам знаєш, таточку... Я тобі зараз все-все розповім, добре?..

Отямилася від глухого стукоту. Неподалік стояв лікар із аркушиком у руці, потирав лоба. Обличчя у нього було землисто-зеленаве, хоч уже в небі стояли сріблясті сонячні промені. «Що це з ним?» — стривожилася Марійка.

— Дядьку Поль!— покликала. Мов до глухого.— Дядьку Поль!— голосніше повторила.

Він мляво повернув голову, невидюще подивився на неї й сновидою побрів у ліс, цупко затиснувши в руці аркушика.

Марійка відклала газету, схопилася й пішла слідом. Що з ним? Та й здогадалася — певно, дуже поганий лист одержав... І їй стало незручно за свою радість.

Лікар ішов, мов сліпий. Продерся крізь бузину, заплетену хмелем, хоча її можна було обминути. Спотикаючись, минув березняк, де було навалено багато сушняку... І ось уже вибився на болото.

Тоді Марійка, що не відставала ні на крок, вхопила його за полу, попросила:

— Дядьку Поль, зупиніться. Далі не можна. Болото.

Він слухняно став, ноги його підігнулися. І лікар безвільно сів на високу, запорошену снігом купину, випустив листа. Ой, йому погано!

— Немає в мене матері, Марійко. Немає...— глянув на Марійку повними горя очима.

Марійку мовби в ополонку несподівано опустили.

— Ось сусіди написали,— підняв аркушика, бережно розгладив його.— Чекала-чекала мати од мене листа — як же я міг послати його, поки перший літак не прилетів?— та й написала у Москву в партизанський штаб: чуло її серце, що я в партизанах... І пішла сама вкидати, хоча сусідський хлопчак зголошувався, він міцніше од усіх в будинку тримався на ногах. Нікому не довірила... До скриньки не дійшла...

Марійка мерщій одвернулася, щоб лікар не бачив її рясних сліз. Витерла їх, а вони знову поплинули. Як же втішити його? І невже можна втішити людину, в якої померла мама?.. Хіба що журавлини нарвати?

Подалася до далеченької купини, де заклично червонів цілий килимок ягід. І різко зупинилася на півдорозі, присіла.

З потойбічного вільшаника вистромилася голова й щезла. Хто то? Напружила зір. Невдовзі з'явилося вже три голови. Одна у шапці, обличчя зарослe чорною бородою. «Чи не отой чорнобородий гад, який за мною гнався?— змигнуло Марійці.— Привів своїх бандитів, щоб зненацька напасти на загін...»

Ноги смикнулися, щоб понести її геть звідси. Ледь утримала їх, присіла, порачкувала до лікаря. Може, бандити не помітили їх?

Дісталася отак до лікаря, зашепотіла йому на вухо:

— Там бандити... Давайте потихцем вертатися до табору.

Лікар від несподіванки скочив на ноги. І тут із вільшаника, мов хорти, вихопилися бандити. Чорнобородий показував у їхній бік рукою — таки ж помітили... Мить вони про щось перебалакали й кривулясто побігли по болоту: певно, знали стежку.

Марійка і лікар мчали щодуху, не звертаючи уваги на гілки, що хльоскали по обличчю, на завали, колючі зарості. Але бандити наздоганяли. На їхніх грудях бовталися автомати, однак вони не стріляли. «Хочуть у полон взяти!» — опекла Марійку страшна думка. Благально простягла руки вперед — де ж наші? Попереду було порожньо — далеко забилися вони від табору...

І тоді Марійка від розпуки так скрикнула, що їй самій у вухах залящало.

Позаду почулася лайка. І одразу ж за нею коротко диркнув автомат. За ним другий, третій... Тонко засвистіли кулі.

Марійка так кинулася вперед, що не помітила під ногами пенька. Зашпортнулася, впала. Хутко схопилася й присіла від болю.

— Тебе поранено?— стривожено нагнувся до неї лікар.

— Наче ні... Об пеньок перечепилася. Нога болить...

Лікар схопив її на руки, петляючи між дубами, важко побіг до табору. Слідом хекали бандити, хутко наближалися...

Коли нарешті назустріч їм вискочили партизани, лікар безсило впав на сніг, не випустивши Марійки, жадібно хапав сніг ротом...

Як бій скінчився, Марійка нетерпляче спитала дядька Карпа Лудиму:

— А чорнобородий не втік? То страшний чоловік...

— Не втік,— суворо мовив дядько Карпо.— Тепер він уже не страшний: назавжди ткнувся бородою в сніг...

Попросила маму дати газету. Татові очі дивилися стривожено, перехвильовано й трішки сердито. Ніби казали: будь обережна, Марійко, бережи себе, прошу дуже... Не лізь на рожен...

— Як же не лізти, таточку, коли така війна?— прошепотіла Марійка.— Та ти не переживай, я в тебе хоч і маленька на зріст, зате проворна, прудка й хитра...

ПРОЩАЙТЕ, ТІТКО

Марійка мовби прикипіла до нерівно утоптаної стежки. Даремне мама, схлипуючи, тягла її за одну руку, а Володя за другу. Вона не відчувала пекучого подиху морозного вітру, не чула поодиноких пострілів: то партизани доловлювали останніх «лісорубів» — поліцаїв-карателів, що маскувалися під лісорубів. Її очі припали до тітки.

Тітка, схиливши голову на плече, закостеніло висіла на шовковиці. На її зовсім сивому волоссі візерунився сніг, райдужно мінився у променях неяскравого зимового сонця. Тітчині очі заплющені, губи міцно стулені, мовби щоб і мертвою не сказати ворогам жодного слова про партизанів і підпільників...

Вітер розгойдує шовковицю, вона тужно скрипить.

— Це я винна,— шепочуть Марійчині побілілі губи.— Так необережно ходила до вас, надто останнього разу... Ой, чому я тоді не вмовила вас піти до лісу?..

— Марійко, доню,— припадає до неї мама,— ходімо в хату, мороз же пробирає.

Марійка вперто вихиляється, аби бачити тітку. І її очі помічають під шовковицею двох хлопців, що, певно, тільки-но надійшли. Вони дивляться на тітку і плачуть, витираючи очі шапками.

Мабуть, то хлопці, про яких згадувала тітка. Її підпільники.

— Чого ж ви, чого ж ви не врятували тітку?— зойкає Марійка.

Один із них обертається, сумно дивиться на Марійку.

— Аби ж ми знали, що таке станеться... А вона знала. І наказала нам обом негайно іти до партизанів з донесенням...

Уже шумить над головою зеленкувате гілля осик, уже заслонив ліс тітчине село, а Марійці все бачиться тітка — незрушна, сива, із стуленими зубами, щоб жодного слова не вирвали вороги із неї...

ДОРОГА В МІСТО

ТЕМНОЇ ВІТРЯНОЇ НОЧІ...

Марійка сиділа на м'якій купині й, підставивши обличчя ранішньому сонцю, плела із болотяних квітів вінок. Квіти на очах в'яли, обвисали жовтими головами. Бо ж звикли безупинно смоктати воду, он які діромахи всередині кожного м'ясистого стебла. І пантрувала очима на вузьку, ледь помітну серед купин стежку, що вела з їхнього гиблого болота в дубовий ліс, де тверда суха земля, а в траві, мабуть, уже палають перші стиглі сунички. Мимохіть облизнулася. Еге, туди зараз важче дістатися, ніж на місяць.

Зі всіх боків раптово оточили партизанів каратели, відтіснили у це болото. І партизани вже тиждень відбивають їхні атаки. Ще до оточення вичерпалися батареї в рації, немає ніякого зв'язку з підпільниками, і партизани не знають, що робиться в навколишніх селах, у місті, на фронті, в цілому світі. Це страшніше, ніж голод, який уже починає доймати. А ще страшніше — обмаль лишилося набоїв. Уже раз пробували розвідники пробратися крізь вороже щільне кільце. Удалося. Недовго раділи в загоні — наступного дня німці їх, вбитих, прив'язали до дерев, щоб бачили партизани... І от учора вночі Володя, одягнувшися пастухом, пішов з комісаром і розвідниками на край болота, звідки недалеко до села. Там свій чоловік старостою, дасть довідку, і Володя з нею рушить в місто до підпільників.

Марійка дуже образилася на Володю. Вже не раз вони, «братик і сестричка», ходили на завдання й щасливо верталися. Правда, після загибелі тітки Насті Марійка цілий місяць хворіла, а потім ще довгенько слабувала, тож Володя ходив сам на розвідку. Але ж тепер вона цілком здорова, надворі тепло... Чого ж він не бере її з собою? Володя коротко кинув: «Наказ командира», а сам так подивився на Марійку, ніби прощався. У неї серце зайшлося. І от тепер вона, очікуючи комісара, що повів Володю, плела знічев'я вінок, який в'янув у руках, пробувала думати про смачні сунички, щоб не так клубкувала тривога в грудях.

Хтось легенько, знайомо торкнув за плече. Марійка пташкою спурхнула. Ой, невже Володя так хутко вернувся?!

Біля неї присів навпочіпки комісар. Обличчя нахмурене.

— Володя?..— ледь чутно спитала Марійка.

— Та ні,— схитнув він головою, — живий. Поранили тільки в ногу. Виявили нас передчасно, обстріляли. Довелося вернутися ні з чим.

Марійка зітхнула полегшено. І пильно подивилася на комісара.

— А ви, Дмитре Петровичу, розсердитеся на мене, коли я щось скажу?.. Гадаєте, якби Володя і прослизнув між карателів, то не причепилися б вони до нього вже там, по той бік? Он же ж який високий вигнався. А я ж, відколи в партизанах, бодай би на вершечок підросла... Хоча маю аж одинадцять років...

— Ну-ну,— невесело мовив комісар, потер очі,— відчуваю, до чого ведеш...

— Звичайно, до того! Хто до мене, маленької дівчинки, причепиться навіть в отакий лихий час, хто подумає, що я партизанка? Та досі ще жоден фашист не вклав це собі в голову!

— Ехе-хе,— видихнув комісар,— аби ж у якесь ближнє село йти, а то треба аж у місто, до підпільників. Нам конче необхідна їхня допомога! Бодай би батареї до рації, щоб зв'язатися з Москвою... Та якби ще нашого чоловіка здибати...

Марійка ледь не спитала: «Дядька Сергія, еге?» Вчасно прикусила язика.

Комісар розмовляв з нею, мов з дорослою. Значить, дуже і дуже погане становище загону... І вона встала, виструнчилася.

— Я пройду, ось побачите. Та я до війни... сто разів у місті була, дорогу напам'ять знаю. Дозвольте, товаришу комісар, Дмитре Петровичу!

Він усміхнувся їй вдячно, стріпнув головою й мовив рішуче:

— Ні, Марійко, не дозволю. Підуть інші люди...

Марійка похнюпилася, тихо відійшла від комісара. А він сягнисто подався до штабу.

І враз Марійка підскочила від думки, що і порадувала її, і мовби студеною водою окропила.

Мерщій подалася до лісової лікарні.

Володя лежав на сіні й марно удавав, що йому не болить поранена нога. Побачив Марійку, всміхнувся радо й ніяково.

— Бачиш, сестричко, не пощастило. Видно, високий виріс, здалеку помітно мене навіть уночі,— спробував пожартувати.

— Еге, високий,— згодилася Марійка.— Чого ж мене не взяв із собою, чого пішов сам?

— Та розумієш — не міг...

Марійка розуміла — не хотів наражати її на смертельну небезпеку.

— Еге, не міг! Просто подумав, що до міста далеко, підіб'юся в дорозі! Наче ми з тобою мало виходили разом...

— Подумав,— згодився Володя, ховаючи очі.

— А ти подумав,— примружилася Марійка,— що жодного разу в місті не був.

— Ну-ну, сестричко, ти не дуже,— почервонів Володя,— мені так

описали ту дорогу, що із заплющеними очима знайшов би конспіративну домівку. Аби ж не напоролися на засаду...

— Гм,— закопилила губу Марійка,— одне — чути від інших, а друге — самому побачити. Та ти от зараз нізащо не згадаєш, як іти до тої домівки... І де вона...

Володя розсердився по-справжньому.

— Ох і намну тобі вуха за шкилювання! Та мене серед ночі збуди — одразу скажу: «Зелена, 48. Біля базару». Ну, що?

— А підпільників звати як?— не відставала Марійка.— Ти ж, не інакше, забув спитать, як їх звати...

— І яка тебе муха вкусила сьогодні?

— Ти пробач, Володю, ніяка муха мене не вкусила. Просто раніше, коли ми ходили на розвідини разом, то пильно перевіряли одне одного. От мені й захотілося тебе перевірити. Скоро ж видужаєш, знову підеш у місто. Може, й удвох... Незручно буде комісара перепитувати...

— Так би й сказала одразу,— розпогодився Володя.— А що, може, справді рушимо удвох?.. Сам попрошу в комісара. Тоді слухай: підпільників звати — дядько Микита і тітка Надія. Вони чоловік і дружина. Пароль: «Вам гриби треба?» Ну, а грибів зараз легко назбирати — колосовики пішли...— і спохопився:— Слухай, сестричко, а чи не намислила ти сама?..

— Та ні,— махнула рукою, одвела очі Марійка.— Хіба ж мені без тебе дістатися до міста? Почекаю, доки ти видужаєш...

— Дивись мені,— посварився Володя пальцем. І прохально:— Давай про щось веселе побалакаємо. Бо нога болить... трохи...

Дві ночі після тої розмови у небі некліпно вистоював щокатий місяць, висрібнював кожну западинку, кожен кущ пронизував своїм примарним промінням. І Марійка обидві ті ночі даремно визирала із землянки, притискаючи до себе корзинку, де лежали гриби, дві печені картоплини і сонний котик, якого взяла, щоб не так одиноко було в дорозі.

Вона ще удень, залізши на густу сосну, видивилася собі дорогу. Через низенький ялинник, що тягся до самого шляху, по якому навіть уночі гули іноді німецькі машини, підсліпувато світячи синіми фарами. Шлях пильно охороняли фашисти. Партизани одного разу спробували прорватися тут, але їх виявили. Знялася стрілянина, від шляху сіконули кулемети, де й узявся бронетранспортер, басовито вдарив із кулемета. Троє неживих партизанів принесли із того прориву...

Марійці спина холонула, коли згадувала той невдалий нічний бій. Але вона боялася іти в іншому напрямку: що, коли заблукає в лісі, не вибереться на шлях?..

Нарешті третього дня увечері зірвався свистючий сіверко,

видмухав тепло, нагнав справжні скирти хмар. Сійнуло дрібним, мов мак, дощем. Марійка і пораділа, і стривожилася: це ж і хвороби за такої негоди добути недовго. І коли серед ночі нечутно виходила з землянки, взяла мамину кофту.

Довгим поглядом подивилася на ледь видну маму, і з її очей ручаями поплинули сльози. Навіть уявити боялася, що буде з мамою, коли вона читатиме її записку, написану заздалегідь тремтячою рукою: «Мамочко, пробач, я тільки на кілька день піду в місто до підпільників. Я знаю куди. Я буду обережна, мамочко! Чекайте мене біля верби край шляху. Цілую. Твоя Марійка».

Як їй кортіло поставити корзинку, припасти до мами, обійняти її за шию й спокійно заснути в теплій затишній землянці!

Наче приросла до сходинки...

Звіддалік раптом спалахнула стрілянина, і Марійка здригнулася, штовхнула себе надвір... Швиденько подалася в ялинник. Затамувавши подих, проскочила партизанську заставу.

Спершу фашисти, котрі прикривали шлях, не відгукувались на стрілянину, та ось і вони не витримали, заходилися пускати ракети, стріляти. Задудонів бронетранспортер, посунув ближче до бою. І з ялинника віялом знялися черги трасуючих куль.

Марійка пригинці йшла вперед, взявши за орієнтир неясно темніючу вербу біля шляху, що пішла у три стовбури.

Ось і верба. Аж не вірилося, що так благополучно дісталася. Затаїлася під вербою, яку густо оточила молода поросль, вихекувала змору, роздивлялася, прислухалась. Бубонить без угаву бронетранспортер, коротко озиваються ще далі «максими» — скільки у партизанів тих набоїв... А ось і зовсім змовкли.

Ще раз повела очима довкруж. Хоча дощ і припинився, але темрява не розсіялася. На шляху було тихо й пустельно.

Здається, у два скоки перелетіла шлях, шугнула у смугу. І біжком подалася між двома рядами мокрих заснулих кленів.

ПРОНИЗЛИВО ЗАСТОГНАЛИ ГАЛЬМА...

Марійка поквапом дрібцювала по бруківці, і їй здавалося, що кроки одлунюють аж у голові. Така незвично тверда була бруківка для босих ніг. Зиркала обабіч, зітхала. Еге, не можна їй звернути з бруківки. Трава геть мокра, холодна, стежки теж у холодних калюжах після нічного дощу. Коли то сонце виборсається з перекуйовджених хмар, зігріє землю, траву, калюжі! А їй дорога далека, в місто, простуджуватися не можна.

Та й якби на стежках стояли теплі, повні лагідної синяви калюжі, Марійка теж навряд чи подалася б туди. Сором заходити в місто з брудними ногами!

Мама, тато і вона, Марійка, коли збиралися в місто, все святешне одягали та взували. І завжди приїздили, як над містом сходило сонце і все ставало рожевим-рожевим! Навіть старі похмурі будинки з обшмаганими дощем й снігом стінами. Довгу хвилю стояли на гамірному майдані, зачаровано дивилися на ранкове, мовби усміхнене, гостинне місто. Потім ходили по магазинах, де всього повно, аж очі розбігаються. Набравши тканини, ковбаси, мама купувала Марійці ляльку і морозива, а татові — пахучі цигарки. По обіді, притомившися, йшли в кіно. То вже було таке диво, що й не передати. Правда, спершу Марійка дуже настрахалася, коли на біле полотно раптово вискочив вовцюга і кинувся просто в зал. Непевно розтулила повіки. Й собі полегшено всміхнулася: вовка ніби май змаяв, чи не в отому іскристо-блакитному морі втопився, яке розлилося по всьому полотні, а в ньому кумедно брьохалися хлопчаки-карапузи...

Увечері, як почервоніле сонце сідало за будинки, гаряче вилискуючи на бляшаних дахах, зморені, але задоволені, верталися додому. І хоч у вагоні було тісно, задушно, хоч якийсь заросли, з їжакуватою бородою дядько смалив таку ядучу цигарку, що сльози виступали на очах, все одно Марійку пронизувала тиха радість. А коли виходили з поїзда у своєму селі й на них накочувалася хвиля свіжого запашного повітря, коли підбігали знайомі собаки колійного обхідника, дружелюбно метляли хвостами, задирали голови, ніби питали заздро: ну, як там, у місті?— Марійку, що мовчала всю дорогу, аби не ковтати отой смердючий дим, як проривало. Вона діставала з маминої корзини шматок смачної міської ковбаси, давала собакам і починала оповідати їм про кіно, де навіть їх, собак, показують, про трамвай, котрий без паровоза котиться по рейках, хвалилася лялькою... Собаки бігли й бігли з ними, позираючи то на Марійку, то на мамину корзину. А мама й тато мовчки переглядалися й усміхалися...

Тільки про того хлопчика нікому не розповіла — ні мамі, ні татові...

Це було в останній їхній приїзд до міста. За три дні до війни. Місто було тривожне, насторожене. По бруківці з оглушливим ревом повзли танки, викрешуючи червоні іскри, їхали червоноармійці на машинах. Мама допитувалася в тата, що це значить, а він розводив руками й непевно казав: «Мабуть, маневри. Чи фашистська провокація на кордоні». Тато з мамою зайшли в маленький тісний магазин, а Марійка затрималася на порозі. Бо побачила неподалік хлопчика з двома неймовірно довгими цукерками. Потяглася до них заздрими очима, потім мимоволі прохально глянула на хлопчика. Він покліпав рудими віями й раптом підбіг до неї, тицьнув цукерку: «Бери. Назовсім». Почервонів і гайнув, Марійка і подякувати не встигла. Стояла, мовби облита теплою пахучою водою, настоя-

ною на любистку... Даремно потім мама допитувалася, хто дав цукерку. Мовчала і все...

Десь загула машина, і Марійка скинулася. Здавалося, все те було сто років тому. Або й зовсім не було, в кіно побачила...

Мимо джухнула легкова машина, оббризкала Марійку грязюкою. Марійка здригнулася. Це ж фашисти, побачивши її брудні ноги, подумають: вона з лісу, з болота прийшла. Прискіпаються так, що не одчепишся... Старанно витерла ноги лапатим лопухом. А гриби в корзинці?.. Таж до самого міста підступає ліс, от і назбирала перших грибів-колосовиків.

Зазирнула в корзинку: як там котик почувається, чи не подушив грибів? А він прожогом метнувся додолу, скікнув у придорожні густо зарошені кущі. Там зойкнула пташка, полохливо тріпочучи крильми, пурхнула на осокір, на самий вершок. Невдоволено нявкнув кіт, поволі вийшов з кущів, дражливо смикаючи настовбурченими вусами. Марійка вхопила його, посадила у корзинку, боляче смикнула за вухо.

— Як тобі не соромно!— пошепки вистрамила.— Хіба ж можна за пташками ганятися? Хто тебе навчив?

А кіт розсердився, випустив пазурі, дряпнув Марійку. Мовчки накрила його хустиною, послинила руку, зітхнула. Еге, цей кіт — зовсім не схожий на Мурзика. Та й те: його піймали партизани в лісі, принесли в мішку, щоб була партизанським дітям якась розвага. Здичавів зовсім, жив у сорочому гнізді, низько помощеному на осиці. Чи не поїв сороченят?..

Самі приплющилися очі, й перед нею з'явився Мурзик. Навіть жалібний нявкіт його вчувся, коли темної вітряної ночі приблудився він до їхньої лісової сторожки.

Згадалося перше партизанське завдання...

Тупотить Марійка по рівній бруківці, що трудить ноги, а їй видиться м'яка в'юнка стежка у веселому березовому лісі, де стовбури нагадували їхню чисто побілену хату, од якої лишилося чорне згарище... Вона легко біжкує тою м'якою стежечкою й час од часу зазирає в корзинку, де солодко дрімає, накривши носа пухнастим хвостиком, Мурзик...

Корзинка, плетена з пахучої червоної лози, кіт у ній... Аж озирнулася несамохіть — здалося, що знову йде до тітки Насті. Але не тріпочуть навколо ясно-зеленим листям знайомі берізки, не видніється з пагорба на узліссі тітчина привітна хата, де пахне хлібом і материнкою, не стоїть на воротях тихо всміхнена тітка Настя... В кінці її городу сиротує могила... А замість хати стримить у небо чорний німий комин...

Змахнула непрохану сльозину. Що це з нею сьогодні? З таким настроєм, як каже комісар, не в розвідку йти чи у бій, а спати у землянці, в найдальшому кутку.

Обабіч шляху через рівні проміжки вилаштувалися товсті старі верби та осокори, хіба інколи серед них з'явиться струнка тополя. Шлях поволі веде Марійку в місто, тепер повне ворогів. По шляху іноді пролітають машини, народжуючи пругкий, гостро пропахлий бензином вітер. Колись, до війни, той запах був дуже приємний, бо він свідчив, що приїхав татків друг, лісник дядько Семен на мотоциклі, і вони утрьох поїдуть в його лісову сторожку. Нема вже й дядька, загинув, коли ходив з партизанами до залізниці підривати фашистського поїзда... Тепер же запах бензину лише попереджає Марійку про небезпеку. Чи то їй здається, чи так є насправжки, та спершу вона чує бридкий запах бензину, а вже потім — гуркіт мотора. І відступає вбік.

Правда, спершу, коли загув басовито грузовик, несамохіть метнулася за вербу, присіла. Пронизливо застогнали гальма. Боязко визирнула. З прочиненої кабіни її манив пальцем німець із синім, наче вмокнутим у чорнило, носом. Виштовхала себе із схованки. Він оглянув її пильно з п'ят до голови, виставив ногу на приступку, щоб, мабуть, зазирнути в її корзинку, та й передумав. Визвірився: «Век!»[1] — й хряпнув дверцятами. І машина, зревівши мотором, щезла за поворотом. Марійка луснула себе кулачком по лобі: додумалася ховатися! Таж сліпий утямить, хто вона така.

Відтоді не кидається притьма з шляху до верб чи осокорів, а повагом сходить на узбіччя. Мовляв, ви поспішаєте, але і я теж кваплюся, та й не хочеться мені місити грязюку на розгаслій од дощу стежці...

Видряпалося на хвильку сонце із сірих валків хмар — заблискотіли, спалахнули калюжі, загомоніло радо листя на деревах, та тут з поля рвучко війнув холодний вітер, потяг хмари, загасив сонце. І все знову померхло. Прохолодно, наче не кінець травня, а березня. Тільки ж даремно лютує вітер! Таки ж травень. Он жито у колос вбивається, колишеться снзо. Конюшина запалює перші червоні вічка. Бентежно запахло скошеною травою. Ага, он сивіє зарошений покіс. Коло нього і без сонця виблискує коса. А де ж косар?.. Марійка мерзлякувато пересмикнула плечима: чи не стрілили з отої машини, звідки виглядав синьоносий, у косаря, чи не лежить він непорушно в густій високій траві?.. Німці забороняють самовільно косити траву...

Пі! Пі-пі-пі!!

Од пронизливого гудка заметалася на шляху. Здається, просто під вухом гарикнув мотор, скреготнули гальма, задзижчала по асфальту різко зупинена гума. Впала на корзинку, заплющила очі.

Коли підвели чиїсь дужі руки, побачила — німці. Обступили,

[1] Век! *(нім.)* — Геть!

щось питають сердито, лаються. Закліпала очима, горохом покотилися сльози.

— Дядечки, пробачте, я не хотіла... Дуже гучно машина запіпікала, налякалася сильно... Пробачте,— вклонилася.— Я в місто кваплюся, до дядька,— показала рукою уздовж шляху.

Німці потроху стихли. Один із них — кругловидий, молодий, з ніби приклеєними чорними вусиками під носом,— певно, зрозумів Марійчині слова, щось мовив решті. Міцно взяв її за руку, повів до машини, підсадив у кузов. Вона усміхнулася солдатам, що тісно сиділи на лавках, привіталася. Вони — анітелень у відповідь, зморщилися.

Загув натужно мотор, рушила довга незграбна машина, захиталася у виямках. Побігли назад верби й осокори. Марійка згорбилася, обняла руками корзинку. Аби їй сказав хто напередодні, що майже повториться пригода, яка була під час її першого завдання, не повірила б нізащо. Але тепер вона не на неторопкій підводі, не з п'яненькими, а отже добродушними поліцаями й німцями, які стояли в тітчиному селі, а серед похмурих солдатів, на швидкій машині, котра невідомо куди везе її... (Чи не з лісу вертаються карателі?..)

Кругловидий німець не дав їй посидіти спокійно й п'яти хвилин. Обшукав, зашилив руку в корзинку. Марійка скрикнула:

— Ой, грибів не поламайте, який же то буде дарунок моєму дядькові — понівечені гриби?

Німець коротко зиркнув на неї, заплямкав губами, наче повторював Марійчині слова, щоб зрозуміти. Скривив губи, пильно обстежив корзинку.

Кіт витріщив зеленкуваті очі, а потім... потерся об чорний рукав тужурки, стрибнув німцеві на коліна. Німець теж спершу здивовано витріщився, потім обережно одним пальцем торкнув його вуса. І кіт солодко замурчав. На німцевих губах з'явилася якась силувана усмішка. Він хутко зігнав її, ліктем турнув кота. Той перескочив на коліна до старого зморшкуватого солдата. Цей усміхнувся ширше, показавши щербатий рот, дістав із ранця шматок хліба. Кіт мало не затанцював на його колінах.

Машина чорною марою гуркотіла по зелених полях, влітала, не зменшуючи швидкості, в села, і люди розбігалися од неї по дворах, присідали за тинами. Та все ж дехто не встигав сховатися і лишався на стежці, вимушено дивився на німців. А коли помічав Марійку, то нерозуміюче кліпав очима...

Як же страшно, незатишно на цій машині! Вкотре подумки вилаяла себе, що отак необачно загавилася. Не раз же казав комісар, виряджаючи її на завдання: «Марійко, будь пильна, обережна. І не задивляйся». Він казав це лагідно, навіть чомусь винувато, а Марійка козирилась: гм, що їй, уперше вирушати на розвідини? Минув

той час, коли могла, ахкаючи, припасти до квітки, а треба ж було негайно бігти до загону із важливим донесенням... А цього разу, пообіцяла собі, затулить очі на весь світ...

І от — «затулила». Не на квітку широко розплющила очі, так на косу покинуту вирячилась...

І тепер, мабуть, у гестапо її везуть...

«ДІВЧИНКО, ХТО ТИ?..»

Машину струснуло на вибої, і Марійка здригнулася, крадькома озирнулася: чи ніхто не стежить за нею... Гляди, обличчя викаже її думки... Ні, не дивляться німці на неї. Хто куняє, хто байдуже втупив невидющі очі вперед, один кругловидий метляє головою, ніби видивляється партизанів... Та чого він боїться, он уже машина, збавивши хід, в'їжджає на вузьку міську вулицю.

І Марійка й собі закрутила головою.

Місто наче й те, яке було до війни, і не те. Будинків поруйнованих мало, ходять наші люди по вулицях... Тільки ж як ходять: підбігцюють зігнувшися, озираючись. А німці крокують упевнено, неквапно, пихато, регочуть на повен голос. У німців мундири напрасовані, чоботи вилискують, а в наших людей усе стареньке, пошарпане. Ні, не всі так одягнені. Он поважно ідуть два панки: в сірих костюмах, яскравих голубих краватках, капелюхах — мов за панської Польщі. Та ось побачили німецьких офіцерів, запобігливо зняли капелюхи, низько вклонилися. Офіцери тільки презирливо мригнули губами.

Кругловидий повертається до Марійки, мружить очі, пильно дивиться на неї. Вона холоне: це ж, певно, думає, що з нею робити...

— Дядечку, спасибі вам велике-превелике! Я вже зійду, мені тут до базару зовсім близько...

— Базар, базар,— повторює німець і морщить лоба.— Я теб'я встретіл на дорога, рядом лес біл, должен поліція...

Що могла сказати Марійка? Лише заплакала мовчки та забрала від старого солдата котика. Хоч він і дурний, та все ж єдиний свій серед безжалісних фашистів.

І тут сердито обізвався старий солдат. Аж слиною бризкав, доводячи щось кругловидому. Той пробував щось заперечити, та старий не давав йому й слова мовити. А коли обіч машини поплив високий базарний паркан, постукав по кабіні. Машина загальмувала. Старий солдат допоміг Марійці злізти, подав корзинку й котика. Кругловидий при цьому казав йому щось погрозливе.

Коли машина рушила, Марійка знайшла у собі сили підвести руку й помахати німцям. Тільки спини їхні побачила.

Роззирнулася. Праворуч — широко розчинені ворота на базар,

ліворуч — Зелена, 48. Просто біля будиночка зупинилась машина. А ноги вже підхопили й понесли Марійку до того будиночка. Ледь зупинила їх. А коли хто з німців скочив із машини непомітно й стежить за нею? Чи кругловидий подав знак отим он двом поліцаям, котрі стовбичать біля базарних воріт і не зводять очей із неї, Марійки?..

І вона повернула на базар.

Ішла мимо поліцаїв, як по гарячій сковороді. А вони — жодного слова, навіть трохи виструнчилися. Марійка мало не засміялася від несподіваної думки: «Чи не вважають вони мене німецькою лазутчицею?»

Ступала, міцно стиснувши корзинку в руці, звідки визирав кіт, повз рундуки, на яких лежали купки пшениці, жита, пшона, біліли кришеники сала, жовтіли яйця... І блискотіли іноді на сонці маленькі гірки сірої солі. Біля рундуків купчилися покупці.

Нараз знявся крик, затупотіли босі ноги. Марійка рвучко обернулася. Від рундука тікав, затиснувши в брудній руці шматок сала, хлопчина в подраних сорочці й штанях, за ним прудко гналася худюща тітка. Засюрчав поліцай, теж кинувся навздогінці. Марійка обома руками взялася за корзинку. Це ж і босяки вже розвелися в місті...

— Що продаєш?— безцеремонно підняв хустку на корзинці кощавий дядько в замазюченій шапці.— Кота, чи що?— закопилив губу.

— І не кота,— гостро одбрила Марійка,— а гриби! Колосовики.

— О-о, грибочки!— зрадів дядько, аж присів, зазираючи в корзинку.— Почім вони в тебе?

Марійка схаменулася: хіба ж можна їй продати гриби? З чим же вона прийде на конспіративну домівку? Але тепер не скажеш, що сама оце невдовзі купила...

— Та ще базарної ціни не взнала,— спробувала відкараскатися.— Ось походжу, розпитаюся...

— Чого ходити, чого питатися?— прохально дивився на неї дядько туманистими очима.— Ще, гляди, оті,— кивнув на поліцаїв,— відберуть. Або й присікаються, де збирала. Знаєш же, певно, де гриби ростуть і хто там нині тиняється...

Марійка мимохіть здригнулася. Справді, не подумала про таке, заходячи на базар...

— На ось гроші,— тицяв їй дядько кілька окупаційних марок,— та й ударимо по руках, доки поліцая не принесло до нас.

Марійка взяла гроші, він перекидав гриби в свою засмальцьовану кошовку й подався до виходу.

А Марійка вдруге схаменулася. Це ж як тепер іти на конспіративну домівку, коли в неї немає жодного грибочка? А як там будуть чужі люди, захочуть подивитися на гриби? От дурна, треба

було лишити бодай кілька... Кинулася за дядьком, та того вже май змаяв.

Ледь знайшла на базарі бабусю, котра продавала гриби. Морхлі, червиві, а таку ціну заправила! Марійчиних марок вистачило тільки на чотири колосовики. Обдурив її дядько, майже задарма забрав стільки грибів...

Вибрала момент, коли густий дрібний дощ сипонув і поліцаї поквапилися під навіс, подалася до будиночка 48. Стала на ганку, ніби забігла сюди випадково, щоб сховатися від мокречі. Роззирнулася. Ніхто не дивиться на неї, а поліцаїв під навісом звідси не видно. І постукала в двері. Мовчанка. Постукала вдруге, дужче. Анішелесь у хаті. Що ж це таке?.. Штовхнула двері, вони відчинилися.

Обережно зайшла в кімнату. Нікогісінько. Вікно навстіж розчинене, видно буйнозелені луки, річку, повісплену дощем.

Тривога облягла Марійку. Що сталося? Невже арештували господарів?.. Пильно обдивилася кімнату, зайшла до другої, меншої. Усе на своїх місцях, не перекинуто, не побито, отже, обшуку не було. А поліцаї чи німці, арештовуючи підпільників, перевертають у їхніх житлах все догори дном, це вона точно знала.

Нявкнув кіт у корзинці, вискочив, майнув до печі, задер голову, жадібно принюхується. Марійка й собі потягла носом. Пахне картоплею... То де ж господарі?.. А може, вийшли на часину, а босяки відчинили вікно, вхопили, що найліпше, і хода? А може, вони тільки відчинили вікно, та нічого не встигли взяти, бо тут Марійка рипнула дверима?..

Розгублено сіла на стілець, повела очима по фотокартках. Дядько з чорнющими очима строго глянув на неї, ніби спитав: хто ти, чого забралася в чужу хату? Мерзлякувато пересмикнула плечима — чи вийти, почекати господарів на ганку? Але навперейми цій думці кинулася інша: що як босяки десь затаїлися в дерезі й наглядають за хатою? Вона вийде, а вони знову залізуть... Та й не годиться їй стояти на ганку. Поліцаї помітять, прискіпаються: чого огинаєшся біля чужої хати?

Мерщій зачинила вікно. Доведеться сидіти в хаті. А господарі вернуться, вона їм усе пояснить.

Картопля пахла все сильніше. Певно, в печі не погасло вугілля, і вона умлівала. Умлівала в кропі, в зеленій цибулі, мабуть, навіть у салі... Марійка ковтнула слинку, відігнала од печі кота, що вже просто верещав, пересіла в найдальший від печі куток. Оті дві печені картоплини вона, ще біжкуючи посадкою, з'їла.

Здавалося, нічого тяжчого не було в її житті, ніж поїздка в машині з німцями. Але й тепер Марійці було не легше. Сидіти в чужій хаті, зовсім не знаючи, де господарі, може, їх схопили гестапівці, повезли в тюрму, а невдовзі повернуться з обшуком. Чи на-

вмисне лишили будиночок неторканим, щоб заманювати в нього довірливих підпільників і партизанських розвідників... Нетерпляче виглядала у вікно, а на вулиці тинялися поліцаї, підозріло позирали на будиночок, під'їжджали машинами й мотоциклами німці, і тоді на базарі здіймався шарварок — люди боялися облави... А що, коли поліцаї чи німці й у будиночок зайдуть при облаві?.. Стоятиме на своєму: випадково забрела в будиночок, од дощу ховалася...

Нетерплячий, зрадливий ніс тягне й тягне спокусливі пахощі. Й очі зрадливо заплющуються, наче їх помазали геть забутим на смак медом. Марійка вже і слиною їх терла, і тримала пальцями обважнілі повіки. Даремно...

Скинулась від гучного голосу.

Перед нею стоїть чоловік у сірому піджаці й білій сорочці. Наче зійшов з отої фотокартки на стіні. Тільки очі в нього не чорнюще суворі, а здивовано-карі. Чоловік заморгав віями й спитав напружено:

— Дівчинко, хто ти, звідки?

Марійка стріпнула головою. І собі спитала:

— А ви хто? Господар?

— Так, господар,— киває він головою, не зводячи з Марійки очей.

— А я Марійка... То... вам гриби треба?

Чоловік гучно видихає повітря, його обличчя відм'якає.

— Заходь, подивимося,— мовить.

Марійка теж полегшено зітхає.

— Як там наші?— нетерпляче питає чоловік.— Давно ніхто не приходив...

— Оточили нас каратели. Дуже тяжко нині нам. На вас, дядьку Микито, велика надія...— І обриває себе, докірливо каже:— Чого ж це ви, дядьку Микито, лишаєте хату незамкненою і вікна розчиненими? Гляди, босяки вже щось поцупили. Я їх бачила на базарі. Добре, що я нагодилася, то вони побоялися знову лізти в хату.

Дядько Микита зніяковів, аж почервонів.

— Розумієш, коли ми побачили, що просто біля нашого двору зупиняється машина з німцями, трохи того... То ми з дружиною схопили дітей і рвонули у вікно на луки, а звідти до... нашого чоловіка. А вони не до нас... А як ти дісталася в такий скажений час?

— Ото вони й зупинилися, щоб мене висадити... Ні, не біля вас я попросилася, а коло базару,— мовила навмисне байдужливо, як про звичайну поїздку.

Дядькові очі округлилися.

— Як же ти до них потрапила? Як вони тебе відпустили?

— Та... випадково. Але доїхала добре. Ви не хвилюйтеся, вони нічого не запідозрили! Перш ніж до вас іти, я на базарі потинялася, продала... частину грибів...

Дядько Микита усе ж обережно виглянув у всі вікна. Кашлянув.

— Наче немає стеження... А ми, бач, мов зайці, од тої машини дременули.— І тихо:— Та хіба не дременеш, коли днями взяли вони нашого підпільника. Ми певні — кремінний чоловік, але душа млоїться...

— Еге, і я дременула б, побачивши, що повна машина німців біля хати стає,— мовила Марійка. Й зізналася:— Я на тій машині непритомніла від страху. Добре, що старий солдат заступився за мене, а то б завезли в поліцію — мене ж вони біля лісу підібрали... Ну, і котик трохи допоміг, стали вони його гладити, щось у них людське ненадовго прокинулося...

Дядько Микита тепло всміхнувся.

— Молодець ти! Таки пробралася до нас! І кіт твій молодчага,— погладив кота, що терся об його ногу й нявчав.

Марійка махнула рукою.

— Та, може, і буде колись справжній помічник, але поки що це в нього випадково вийшло... Ні, такого котика, як Мурзик, у мене більше ніколи не буде. Бачите, у вічі вам лізе, їсти канючить, безсовісний!

Дядько Микита спохопився.

— Ох, який я неуважний! Ану сідай, дівчино Марійко, за стіл, зараз картоплі покуштуємо. Видно, вже кишки з неї випріли. І кота твого погодуємо. А потім подумаємо, як допомогти загонові. Ех, аби здибатися з одним чоловіком!

— З дядьком Сергієм!— здогадалася Марійка.

Дядько Микита пильно подивився на неї, кивнув.

— З ним. Та як?..

— Невже не вдасться побачити його?— розгублено спитала Марійка.

Дядько Микита засопів носом.

— Боюсь, що не вдасться. Тільки отой заарештований наш товариш стрічався з ним. Один раз я, правда, мельки бачив його, та навряд чи й упізнаю, коли стріну...

— Так я добре знаю дядька Сергія!— підскочила Марійка.— Походжу по місту, не може бути, щоб не здибала його. Забалакаю, спитаю про щось...

Дядькові очі стемніли, як на фотокартці, стали такі ж суворі.

— Нікуди ти з цієї хати не вийдеш, чуєш? Це — наказ! Не маємо ми права наражати дядька Сергія на найменший ризик. Скач на піч, відпочинь. Одяг зніми, просушимо. Ось моя дружина Надія прийде, то випере його тобі.

Марійка зітхнула й скорилася.

На печі, пригрівшись, гадала, що зразу засне. Це ж всю ніч очей не зімкнула, лиш у хаті ненароком задрімала. Але сон десь відле-

тів. І Марійка висунулася з печі, задивилася у вікно, що виходило на базар і вулицю.

Думка була смішна, та прив'язла, мов смольник: а раптом дядько Сергій зайде на базар? Он скільки німецьких офіцерів звертає туди...

Напружено дивилася і згадувала зустрічі з дядьком Сергієм у партизанському загоні.

Мовби вочевидь верталася в минуле.

НА ЖУРАВЛИНОМУ БОЛОТІ

Перед очима з'явився маленький зелений лужок із такою зеленою травою, наче стояв не вітряний холодний жовтень, а травень. Побачила дзюркітливий струмок і німецького офіцера, котрий, пирхаючи від задоволення, вмивався студеною водою...

То була її перша зустріч з дядьком Сергієм.

Дядька Сергія вона удруге побачила, коли партизани відзначали Новий рік. Поставили просто на поляні ялинку, навішали на неї саморобних іграшок, а ще гільз, сіли округ, розпалили вогнище. Послухали зведення Радінформбюро, поздоровлення з Москви. І дядько Сергій високим голосом почав: «Утро красит нежным светом стены древнего Кремля...» Партизани підхопили, аж загойдалися іграшки на ялинці, гільзи задзвеніли, мов шкільний дзвінок, посипався з сосон округ поляни сріблястий сніговий пил. Потім дядько Сергій завів «Ревела буря, гром гремел». Його обличчя стало зовсім не таке, з яким він прийшов до табору. Тоді його обличчя було чуже, пихате, очі дивилися зверхньо і якось невидюще... І підступити до нього було боязко.

Зараз зовсім нічого того не було на обличчі дядька Сергія. Мовби інший чоловік — добродушний, лагідний, наче приїхав у гості до друзів, йому дуже приємно серед них, але й незвично,— сидів він у тісному колі й, приплющивши очі, співав улюблену свою пісню...

— Ану, давай нашу, партизанську,— попросив командир.

Дядько Сергій охоче кивнув:

В темной роще густой
Партизан молодой
Притаился в засаде с отрядом.
Под осенним дождем
Мы врага подождем —
Рассчитаться с фашистами надо.

Ни сестра, ни жена,
Нас не ждут у окна
Мать родная стола не накроет.
Наши хаты сожгли,
Наши семьи ушли,
Только ветер в развалинах воет.

И сейчас по ночам
Будем мстить палачам
За народные слезы и раны.
По завалам лесным,
По дорогам степным
Поднимайтесь на бой, партизаны!

Як кортіло Марійці підбігти до дядька Сергія, притулитися до нього і тихенько підтягнути пісню! Чи не уявляв собі дядько Сергій під ту сувору пісню свого завтрашнього походу до фашистів? Але Марійка так і не зважилася підійти до нього...

А втретє здибалася з дядьком Сергієм у болотяному покривленому сосняку: вона збирала там, у глухому місці, торішню, прихоплену морозами, смачну журавлину. Він стояв, обіпершися об сосенку, аж зігнулася вона, сумно, некліпно дивився кудись. У Марійки з жалю стислося серце. Вона чула краєм вуха, що дядькові Сергію не вдався замах на якогось фашистського генерала...

Як же його бодай трохи розважити? Може, пригостити журавлиною? Тільки нагнулася, щоб почати збирать її, коли дядько різко метнувся вперед. Марійка присіла від несподіванки. А в руці дядька Сергія миттю опинився пістолет, він блискавично націлився у когось, обличчя його спотворила лють... На кого він? Заметляла головою — хіба можуть тут бути вороги? І вовка чи лисиці не видно... Дядько Сергій клацнув і так само невловимо швидко заховав пістолет у кишеню. Постояв трохи — його обличчя не одім'якло — і знову заходився вихоплювати пістолета й націлювати його: вперед, убік, навіть назад...

Та це ж, мабуть, він готується до нового походу!

Марійка хутенько нащубрала журавлини, підійшла, з докором мовила:

— Ой дядьку Сергію, як ви погано до себе ставитеся!

Він рвучко обернувся, тримаючи пістолета в руці, побачив Марійку, сховав зброю, розгладив обличчя обома руками, зганяючи з нього отой лютий вираз.

— А чого це я до себе погано ставлюся?

— Таж стоїте просто на журавлині, а хоча б одну ягідку вкинули у рот! Нате ось жменьку, коли вам ліньки нагнутися.

Дядько Сергій легенько всміхнувся, схитнув головою. Узяв із Марійчиної жмені кілька ягід, пожував, цмокнув язиком.

— Добра! Знаєш, ми дома клюкву, було, не збирали руками, а гребенем чесали. Почешеш мох із годину — і повна корзина. Ох, і клюкви ж у нас родить! Уявляєш — вийдеш у ліс, глянеш на полянy — наче кров'ю полита...

Марійці не сподобалося оте порівняння — це, мабуть, од тяжких переживань згадалася йому кров,— і вона бадьоро мовила:

— Ну, в нас стільки немає, та журавлина не гірша од вашої клюкви. А знаєте, чого вона журавлиною зветься?

І затнулася: бо ж не знала, чого. А дядько Сергій дивиться на неї зацікавлено, мовляв, ну-ну, розкажи.

— Чого, чого,— розгублено повторила. І підскочила радо на місці — вигадалось!— Бо її журавлі дуже люблять! Вони ж на болотах живуть, сторожкі дуже, а тут хіба вдосталь їжі? От вони ждуть не діждуться, коли ягоди достигнуть. Звичайно, журавлі охоче їли б солодку підморожену журавлину, але ж їм треба до холодів відлітати у теплі краї. От вони діждуться, коли ягоди почервоніють, і їдять їх. Кислющі! Одного разу,— збрехалось мимохіть, — ми з татком бачили їхній обід: клюють ягоди й кривляться так, що їхні дзьоби, як ножиці, в різні боки розходяться...

Сказала й мерщій опустила очі. Вони таки справді їздили якось із татком і лісником, дядьком Семеном, на болото дивитися збори журавлів перед відльотом у теплі краї. Приїхали звечора, ночували в курені. А вдосвіта, коли почалися збори журавлів, татко не зміг добудитися її. От і прогавила вона ті збори. І дурна ж тоді була!

Дядько Сергій легенько погладив її по голові. Марійка крадькома зиркнула на його обличчя. Трохи розпогодилося. Схопила за руку.

— А ходімте, я вам свою білочку покажу! Вона мене давно знає, скоро на руки спускатиметься. Білочка в дуплі на краю болота живе, там старезна сосна росте. Почує, що я йду, вискочить, зацокає — здоровкається, а тоді починає гратися зі мною. Швиденько вилущить зернятка з шишки і кидає качанчик у мене. Одного разу випадково так у носа влучила — кров пішла... Потім цокала-цокала: вибачалася... Вона і з вами подружиться!

Дядько Сергій стис її руку, мовив повеселілим голосом:

— Ходімо!

...Вони саме, присівши за кущем, стежили за дятлом, котрий обстукував стару безверху ялину, коли долинув Володин голос — він гукав Марійку. Дядько Сергій хутко встав, налякавши дятла, з його обличчя враз спало збудження. Мовби не він мить тому захоплено блискотів очима, шепотів Марійці: «Глянь, глянь, що робить, хитрун: жене короїдів на обламану верхівку! Вискочать вони

очманіло на повітря, а він їх — цоп, цоп!»... Обличчя дядька Сергія стало строге.

— Це ви вже... готуєтеся... до завтра чи післязавтра?— тихо спитала Марійка.

Він швидко-пильно зиркнув на неї, помовчав і кивнув головою.

— Ех, шкода, що ви одразу його не вбили!— щиро сказала Марійка.— Тоді б ми з вами гуляли, скільки схотіли! У вас, видно, пістолет зачепився в кишені?— співчутливо спитала, згадавши, як дядько Сергій невтомно вихоплював зброю й націлювався.

Він коротко невесело засміявся.

— Та ні, не зачепився. Буває всяк, Марійко...

А в самого, мабуть, перед очима враз постав чітко та яскраво той день. Бо аж скривився болісно...

— Дядьку Сергію, що з вами?— стривожено смикнула його за рукав Марійка.— Он аж щоки почервоніли. Чи не голова заболіла? Ой, мабуть, у вас жар!— сплеснула руками.

Він стрепенувся.

— Та ні, не жар, просто думки обсіли.

— Цур їм і пек, тим думкам! А знаєте що? Давайте пісню заспіваємо. От яку ви хочете?

Дядько Сергій примружено глянув на неї.

— Гм, це можна. Недавно чув я пісню про дівчину, яка іде заміж, лишає батькову хату. Знаєш її?

— Звичайно! Моя мама так любить її! Я вам зараз усі слова розкажу, будемо вдвох співати. Гляди, щезнуть з вашої голови думки...

Вже була б і їхала, вже була б і йшла,
Та своїй матусі не дякувала.
Кланяюсь вам низько, мамо,
Що будили мене рано,—
Більше не буде, не буде!

Вже була б і їхала, вже була б і йшла,
Та своїй криничці не дякувала.
Кланяюсь тобі, криничко, що вмивала біле личко,—
Більше не буде, не буде.
Кланяюсь тобі я, водо, що вмивала мою вроду,—
Більше не буде, не буде...

Згасла, подробилася пісня між гілля. Та ще, здавалося, з хвилину тонко й ніжно дзвеніла хвоя...

Дядько Сергій зітхнув. Легенько підштовхнув Марійку:

— Біжи до свого товариша.

— Та встигну,— досадливо махнула вона рукою.— Може, ще підемо...

І затнулася — обличчя дядька Сергія вже геть почужіло. Незчулась, як з її язика спорснуло:

— Дядьку Сергію, а чого ви так рідко з дітьми буваєте? Хіба ви дітей не любите?

Він аж здригнувся — наче його вдарили. Тихо, журно мовив:

— Люблю, Марійко, ще й як. У мене двоє братів дома лишилися... Просто не можна мені бути з вами, бо розслаблююсь... Та все ж — спасибі тобі, Марійко, за сьогоднішній день.

Ех, був би тут Володя, вони б удвох придумали, як відшукати дядька Сергія! Скільки доріг виходили разом, в які тільки халепи не потрапляли, та вибиралися з них. Бо удвох думали, перед ворогами, мов артисти, грали...

— Донечко, задрімала в теплі?— долинув жіночий ласкавий голос.— Злізай, повечеряємо, та й з моїми донечками познайомишся.

Марійка здригнулася. Отак задумалася, що не почула, як до хати зайшли. Виглянула з печі, побачила незнайому усміхнену жінку. Хутко здогадалася, що то дружина господаря домівки, тітка Надія. Біля тітки стояли дві чорняві дівчинки років шести, схожі одна на одну, мов дві краплини води, широко розплющеними оченятами дивилися на Марійку.

— Вставай, доню, я води зігріла, помиєшся в ночвах. Бо ж за такої чамренної погоди скільки верств одмахала. А тоді чайку з малиною поп'ємо гуртом.

— А де це дядько?— спитала Марійка.

— Пішов Микита. Ти ж йому стільки загадок завдала. Хоча б до комендантського часу вернувся,— стривожено подивилася надвір, де вже заходило сонце, червонило туман.

ЗУСТРІЧ БІЛЯ ПИВНИЦІ

Марійка ледь стримувала ноги, що просто несли її з міста. Ось пройде цю покручену вибоїсту вулицю й опиниться на околиці. А там стрінуть її підпільники разом з дядьком Микитою. (Думали спершу, що Марійка піде з дядьком Микитою від дому, та тітка Надія одраяла: здибається хтось знайомий, пристане — що за дівча?..

І ніхто не запідозрить, що то підпільники. Просто сидітимуть на возі дядьки з косами на плечах, куритимуть цигарки, погукуючи їздовому, щоб швидше поправляв хомут на коневі... Тут і підійде до них дівчинка з корзинкою, жалібно попроситься підвезти її — це коли поруч опиняться якісь люди. А нікого не буде — просто мовчки скочить на полудрабок. І вони неквапом виїдуть з міста, покотять м'якою польовою дорогою до сінокосу, який зовсім недалеко

від умовленого місця зустрічі... Коли якомусь німцю чи поліцаю забагнеться перевірити косарів, то хай скільки завгодно роздивляється їхню довідку, хай навіть проти сонця її наставляє: справжню довідку добули підпільники про те, що міськуправа посилає їх заготовляти сіно для потреб німецької армії. Звичайно, доведеться дядькам намахатися косами — німці приїдуть, перевірять, як старалися косарі... І в кожного з підпільників є пропуск з міста — аусвайс. Лише в Марійки немає, та хто ж видає довідки малим дітям? Якщо спитає знічев'я поліцай, що то за одне притулилося між косарів, дядько Микита скаже: «Моя небога, за кухарку нам буде. Ви не дивіться, пане поліцаю, що ледь горщика переросла: такий куліш варить — ложку проковтнеш і не помітиш».

Марійка аж усміхається нишком — просто і здорово вигадали підпільники! Вона таки справді уміє варити і куліш, і борщ, і картоплю смажити — мама навчила, коли жили удвох в лісовій сторожці. Мама ж не раз по кілька діб не бувала удома: то водила партизанів до залізниці, то ходила до загону... А якось прохопилося в неї: «Може статися, ластівочко моя, що сама лишишся, то хоч кулешик собі звариш». Марійка тоді затулила мамі рота, але ще пильніше стала приглядатися, як мама порається біля печі...

Підпільники зробили все, що могли, аби допомогти оточеному партизанському загонові.

Добули батареї, десь заховав їх дядько Микита на возі, пішов їхній чоловік до сусіднього загону — покликати його на поміч оточеним.

А от з дядьком Сергієм не зуміли зв'язатися. Дядько Микита кілька вечорів висиджував у скверику навпроти казіно, де збираються офіцери. Марно. Мов у воду впав наш розвідник...

Марійка мимохідь озирнулася. Спокійно навколо. І день сонячний, якийсь дзеркалистий: дзеркалять вікна, вітрини магазинів, калюжі; здається, навіть чисте, ніжно-блакитне небо віддзеркалює умиту, зелену, розімлілу в теплі землю. Десь народилася тиха лагідна музика, блакитним туманцем поплинула по вулиці...

Марійка глянула на розчинене вікно, і її очі наткнулися на портрет пикатого німця в чорному мундирі. Портрет було обведено жирною чорною рамкою. Одхитнулася було в першу мить — це ж немає більше чоловіка, наче з того світу дивиться... Жаль прослизнув у груди лиш на мить.

Хіба ж то наш чоловік? То ж фашист...

Марійка розуміла — не можна підходити до вітрини з газетою, он же ж в розчиненому вікні маячать якісь люди. Та й часу немає — краєм ока бачила, що їздовий поправив хомут, дядьки на возі ледь утримуються, щоб не махнути їй рукою... Але неслухняні ноги понесли її до вітрини. «Це ж не інакше дядько Сергій розправився з клятим генералом»,— стукотіло в голові. Припала до

таких само жирних, як і рамка навколо портрета, букв. Писалося українською мовою.

Ні, не з генералом, з полковником. Та з гадом, мабуть, не меншим, ніж генерал. Звичайно, про це ані слова не писалося в чорній рамці, навпаки, того покійного полковника так вихваляли, називали «доблесним сином великої Германії», «взірцем нації», аж плюнути кортіло Марійці на той брехливий листок.

— Молодець ви, дядьку Сергію,— прошепотіла самими губами.

І здригнулася од страшної думки. Це ж не просто підійшов десь у парку дядько Сергій та вистрелив у того фашиста... Подумки замахала на себе руками. Дядько Сергій хитрий, він таке вигадав, що сам живий лишився. Але думка загрузла в голові, пекла боляче. Не вдалося ж підпільникам відшукати дядька Сергія в місті. Невчасно згадалося, як він прощався з нею в лісі. І такі були в нього очі...

Крадькома витерла непрохану сльозину. Ой, знову задумалася, знову забула настанову комісара. І де? Біля фашистської газетки з портретом у чорній рамці, до якої ніхто не підходить. Треба негайно іти звідси!

Однак стримала ноги. Ще подумають — чогось злякалася дівчинка... Нагнулася до корзинки, мовби гладячи котика, а сама оглянулася навсібіч. На розі вулиці два поліцаї курять, не дивляться на неї. Перебігла вулицю якась тітка з вузлом — цій не до Марійки. А он, он... З дверей, над якими красувалися намальована великими гострими німецькими літерами вивіска й кухоль пива з білою піною, вивалився гурт німецьких офіцерів. Марійка стрепенулася: може, дядько Сергій між ними? Та й схаменулася: чого це він буде з якимись п'яндигами шаландатися по пивничках?

Марійка — боком-боком од них. Ще, гляди, причепляться. Он як роззираються навкіл, а більше ж нікого, крім неї, не видно на вулиці...

— Ком цу мір, медхен [1],— нараз пролунало.

Марійка здригнулась, повернулася на голос. Гурт німців попленталась кудись просто посеред вулиці, а один офіцер розставивши ноги, примруживши очі, лишився біля пивнички й манив її пальцем.

«Він!— змигнуло в голові.— Отой, що вночі приходив з чорнобородим, коли мама повела партизанів до залізниці, а я сама лишалася удома. Це ж помітив, як я строгоню біля газети, впізнав»...

І ноги підхопили її, понесли уздовж вулиці до підводи.

Босі Марійчині ноги ляпотіли по вулиці, а офіцерові забухали, наче кидали додолу цеглу. Марійка наддала ходу. Ще кроків із двісті до підводи. Он дядьки посхоплювалися, вони захистять...

---

[1] Ком цу мір, медхен. *(нім.)* — Іди до мене, дівчино.

І раптом її мовби вдарили по перепудженій голові важким чоботом. «Ой, що я роблю? Веду фашиста, який мене знає, до наших підпільників! Вони, звичайно, заступляться за мене. А коли набіжать хмарою інші фашисти, що буде?..»

Аби зупинити ноги, довелося вхопитися вільною рукою за телефонний стовп.

Офіцер заскочив наперед, нагнувся до неї, зазирнув у обличчя. І вона обізвала себе найостаннішою боягузкою. Чого їй прихимерилося, що це той самий офіцер? Вона ж тоді його обличчя не роздивилася, бо ж ніч була. А тим паче він не роздивився. І той офіцер був низенький, а цей високий, стрункий.

— Ти почему убегайт?— питався офіцер не дуже слухняним язиком.

Марійка облизала пересохлі губи. Треба міркувати негайно, говорити так упевнено, щоб офіцер повірив, одпустив її швидше. Он підпільники біля підводи хвилюються дуже, от-от не витримають, кинуться їй на поміч... А в голові тільки туманисті хвилі ходять од ляку й швидкого бігу...

І вона заплакала. Од розпачу, що так погано вийшло, що так ганебно повелася вона. Од передчуття чогось лихого, яке чекає на неї попереду.

— Зачєм ти плакать? Теб'я кто-то обідєль?

— М-мені страш-но,— несподівано для себе щиро вихлипала вона.

— Кого?— насторожився офіцер, випростався, зиркнув туди-сюди.

— Вас... Вп так несподівано гукнули... Як Пилип з конопель, вискочили.

— Какой Піліп?— вирячився офіцер.— Какой конопля?

— Це у нас таке прислів'я є,— узялася пояснювати Марійка, щоб трохи оговтатися.— Коли хто, мов чамренний з-за рогу... Ні-ні, ви не з-за рогу, ви біля пивнички стояли, а все одно несподівано крикнули. І дуже гучно...

Офіцер озирнувся на пивничку, покліпав очима й засміявся. Певно, трохи утямив, що означає те прислів'я.

— Ти єст інтересний дєвочка. Кто же ти, куда ходіль, чєго? Говори!

Марійка вже майже зовсім отямилася. Глянула на офіцера ще повними сліз очима, сумно мовила давно завчене:

— Сирота. По людях тиняюся. Оце думала у місті прилаштуватися у когось дитину глядіти, так не беруть, бо з харчами сутужно. Піду у якесь село, може, там наймуся дитину глядіти чи свині порати... Я все умію, дядечку офіцер...

Офіцер наморщив лоба, певно, перекладав на свою мову сказане. Закивав головою.

— Да-да, не хочет большевік признавайт, что ми сільнее, только сірот рождайт...

Він одхитнувся чогось, окинув її примруженим поглядом. Мовив:

— Значит, всьо умеешь делать?

— Так-так,— нічого не підозрюючи, закивала Марійка.— І підлогу мити, і гній вичистити, і обід зварити. І пісень багато знаю, щоб дитину заколисати... Певно, в селі візьмуть мене у наймички.

Офіцер раптом міцно взяв її за руку.

— Пойдьош со мной.

— Дядю, куди ви мене? Я чесна сирота, ні в кого нічого не вкрала, ось загляньте в корзинку — картопельки трохи добрі люди дали, та мій котик сидить, він зі мною всюди...

Офіцер усміхнувся.

— Глюпий ребйонок ти есть. Ти пойдьош со мной, чтоби тебе хорошо било. Поняла?

Марійка похилила голову. Не вирватися од нього... Мов неживими ногами побрела за офіцером. На мить крадькома обернулася. Підвода стояла на місці. І всі підпільники дивилися на неї... А дядько Микита ступив крок уперед. Добре, що хоч місце зустрічі описала та про розташування загону розповіла...

На одну коротку мить уявила, як стрічаються підпільники з мамою й комісаром, і мама не бачить серед них своєї дочки... І Марійці підломилися ноги. Аби не тримав її міцно за руку офіцер, впала б на брук...

ВАРТОВИЙ ЗА ВІКНОМ

Офіцер привів її до чотириповерхового будинку. Марійка окинула його тоскно-байдужим поглядом. Красивий. Дах увінчаний баштючкою, на стінах поналіплювані кам'яні русалки, якісь обличчя, леви. І всі усміхаються.

Невже фашисти в такому будинку поселили своє гестапо?

Напружилася. Донесення в неї немає. І нічого вона їм не скаже. Хай хоч залізом печуть, хоч голки під нігті заганяють...

Аж запекло під нігтями від тих думок.

Офіцер сам відкрив двері, показав рукою Марійці:

— Прошу заходіть!

Вона боязко, вп'явшись пальцями в ручку корзинки, переступила поріг. Зараз, зараз вона побачить все те жахливе, нелюдське, що ним катують партизанів. Про нього розповідав Олександр Негода, котрий зазнав нелюдських катувань у гестапо. Сивий, згорблений, сидів він біля вогнища й глухим, якимось нетутешнім голосом говорив про гестапо. Марійку при перших його словах мама взяла

за руку й силоміць одвела в землянку. Та щойно мама вийшла, Марійка скочила з тапчана й покралася назад до вогнища, сховалась за кущем... І от нині вона побачить щипці, що ними ламають пальці, довжелезні голки-циганки, які заганяють під нігті, плетені з дроту нагайки, котрі лишають на тілі кров'янисті глибокі рани... І не тільки побачить...

Зайшла в кімнату й заскіпла на місці од... пахощів. У великій сонячній кімнаті пахло так, наче вона потрапила в магазин, повний духів... Нерозуміюче окинула поглядом кімнату. Біля вікна стоїть круглий стіл, покритий оксамитовою скатертиною. Під стіною — червона канапа з вилупастим ведмедем у куточку. Ліворуч од столу — засклена шафка із багатьма пляшками з красивими наклейками. А он, он! Просто на підлозі, в кутку, лежать ляльки — багато, не менше десяти. У коротеньких платтях, довгих сарафанах, білокосі, чорнокосі, заснулі, з широко розплющеними очима... Марійка мимоволі ахнула.

Куди ж це вона потрапила? Розгублено подивилася на офіцера.

— Іщешь, гдє корзина ставіть? Здєс не надо, нєкорошо. Корідор винєси.

Що від неї хоче офіцер?.. У Марійки голова заболіла од всього цього, незбагненного...

Коли виходила із кімнати, з корзинки випорснув кіт, шугнув під канапу. Офіцер посварився пальцем на Марійку, гримнув:

— Виброс на улицу! Подожді, я сам.

Вигнав кота з-під канапи, носаком потурив надвір.

Щойно він вийшов, як Марійка метнулася до вікна: скоріше відчинити його, виплигнути. Перший же поверх... Та коли б навіть ця кімната була на другому, на третьому поверсі, вона й на мить не завагалася б...

Глипнула за шибку і одсахнулася — на неї дивився німець із автоматом. Вартовий. Значить, якщо це й не саме гестапо, то його тюрма, тільки підступна. Подумає людина, що нічого лихого тут їй не зроблять, розім'якне, а її неочікувано — нагаєм по плечах...

Вернувся офіцер, відчинив якісь дверцята, покликав Марійку. Мов спутана, ступила до нього. Починається...

У маленькій, наче іграшковій, кімнатці біліло щось схоже на великі глибокі ночви. Над ними висіла кругла решітчаста ліечка, з неї скапувала вода. Що воно? Сивий Олександр Негода жодним словом не обмовився про таке катування. А може, коли мама одводила її в землянку, згадував?

— Помойся у ванне,— звелів офіцер, гидливо оглядаючи її плаття, кофту.

Отже, будуть бити, заганяти голки під нігті, а з отої лійки, мабуть, різоне окріп... Катуватимуть в оцій ванні, щоб кімнату кров'ю не забризкати...

Звела на офіцера очі й тихо мовила:

— Бийте мене в платті. Все одно воно мені тепер не потрібне...

Офіцер закліпав очима. Потім сердито вилаявся, крикнув:

— Ти почему, плохой рускі девочка, так плохо думай нємецкі офіцер?

— Я не думаю... Я сама бачила... Он коло базару після облави повісили жінку...

Офіцер хитнув головою.

— Да, партізан, подпольщік, саботажнік — нєт пощади. С послушний человєк і ми хорошо... Я хотєль сказать — надо міть сєбя ванна. Одєжду век, сюда вот в угол. Солдат винесєт і сожжьот, даст новоє.

Потім, зодягнена у червоне в білий горошок плаття, сиділа в куточку на стільці й намагалася не дивитися на стіл, заставлений наїдками.

Офіцер між тим випив одну, другу чарку горілки, зажував м'ясом, подивився на Марійку.

Марійка надсил одвернулася. Це ж він чекає, що вона попроситься до столу. Коли допадеться до м'яса, до цукерок, він почне, ніби між іншим, розпитувати про партизанів. Думає, од тих ласощів забуде партизанську клятву, вибовкає все про своїх друзів... Дзуськи! Одвела очі ще далі од столу, аж до ляльок, узялася пильно розглядати їх.

Офіцер примружив око.

— Ти нє хочеш єсть?.. А, на кукла засмотрєлась! Да, я по весь город собірай кукла. Уже двенадцать дєтям послал.

Марійка здригнулася: це ж він у наших дітей їх одбирає...

Офіцер наклав трохи м'яса на тарілку, посунув на край столу:

— Возьми.

Марійка й не рушила з місця.

— Тебя где-то лучше кормілі?— спитав офіцер.

Марійка пішла до столу, взяла тарілку. Справді, що ж це за сирота, яка од м'яса носа верне?

— Та в мене аж слинка покотилася, коли всі наїдки побачила,— призналася.— Тільки ж мама мене вчила, як жива була,— доки господар тричі не попросить, не смій нічого чіпати...

Офіцер подумав і схитнув головою.

— Правільний обичай. Но ти єшь. Мої дєті худой ребьонок нє любят.

У Марійки, яка навмисне неспішно жувала м'ясо, шматок застряг у горлі. Що він цим хотів сказати?

А офіцер, закусивши, дістав із кишені кітеля фотокартку, показав її Марійці:

— Відала — ето Курт, єму семь лет, а ето Марта, ей пять лет, а ето Ганс, он уже большой. Понімаєш, дєті хотят, чтоби я привьоз

живой руські ребьонок, чтоби он слуга біл... Много смотрєль — не то. А ти мнє понравілась. Відіш, как тєбє повєзло! Єслі будєш послушной, всьо хорошо работай в квартирє, то через двєнадцать день будєш Германія!— Офіцерові очі заблискотіли.— Поєдєш со мной в отпуск.

Марійці перехопило подих. У Германію?! Ні-ні! Краще нагайка, голки під нігті!.. Ось зараз вона схопиться, кине німцеві в обличчя тарілку з м'ясом. І тоді він затупоче ногами, ударить її... І не доведеться їй їхати в кляту ненависну Германію, бути слугою малим фашистам...

Та вона мовби приклеїлася до табуретки...

Зате встав офіцер, підійшов до патефона, завів його, поклав на диск платівку. І полилася журлива пісня.

Офіцер, що звісив чуба біля патефона й підмугикував, нараз зиркнув на годинника, спохопився. Обірвав пісню, натяг кітеля, розчесався перед дзеркалом, надів кашкета.

— Мнє надо пойті,— глянув на Марійку.— Ти останешся здєс, пріберьош всьо, помоєш пол. Спать будєш на кухнє. А сейчас я тебя замкну, чтоби нікто нє украл,— глузливо засміявся.

ЯК ВИБРАТИСЯ З НЕВОЛІ?

Минув тиждень. Офіцер збуджено рахував дні до відпустки. А Марійка здригалася при самій згадці про ту ненависну поїздку. Вона на очах марніла.

— Ти нє заболєла?— стривожено питав офіцер.

— Ви ж стільки роботи накинули на мене, й на хвильку не присядеш,— сказала і прикусила язика.

Роботи справді багато хатньої, але не в ній справа, а в переживаннях. Краще поскаржитися на хворобу. Німці дуже бояться хвороб. І офіцер, може, відпустить її.

— Ну, і в грудях пече, горло болить,— скривилася стражденно.— Кашель іноді нападає,— забухикала силувано.

Офіцер довго дивився на неї. І в його очах то з'являлася металева холодність, то вони на хвильку по-людськи поймалися співчуттям.

Нічого не мовивши, офіцер встав, кудись пішов. Марійка ледь встигла помити та витерти посуд, як він повернувся. Не сам, з лікарем — метушливим дідком з білою рідкою борідкою. Той приклав їй до грудей трубочку, послухав, одним оком уважно дивлячись на Марійку, а другим, запобігливо, на офіцера.

Випростався, мов солдат, доповів:

— Пане офіцер, вірте моєму лікарському досвіду — дівчинка при доброму здоров'ї. Певно, нудно їй самій...

— Нічєво, скоро будет веселий,— перебив його офіцер.— Мой дєті сдєлают єйо веселий...

— Так-так, звичайно,— згодився дідок і поспіхом став збирати свої причандали.

Марійка сердито дивилася на лікаря. Невже йому важко було виручити її? Одне лиш слово мовив би...

Офіцер, випровадивши лікаря, сказав, що сьогодні повернеться пізно — іменини в товариша.

— Можєш кукли поіграться,— великодушно дозволив. Уперше дозволив.

Марійка підмела в хаті. І, геть сумна, сіла до ляльок, узялася поправляти на них платтячка, сарафани, розчісувати волосся. Ляльки некліпно, співчутливо дивилися на неї.

— Доведеться нам, бідним, їхати в Германію,— гірко прошепотіла.

Закапали сльози. Марійка звела мокрі очі, глянула за вікно, де між лапатого листя бралося вечірнім багрянцем небо, легенько покрите наміткою хмар. Ще п'ять днів — і вона не побачить ні рідного неба, ні оцього рідного листя, ні партизанів, ні мами... Ніколи більше не побачить...

— Де ж ви, де, дядьку Микито?— зойкнула в розпуці.

Мабуть, вона дуже голосно скрикнула, бо у вікно постукали, зазирнув вартовий, зашарив очима по кімнаті.

Марійка надсил встала, помахала йому рукою, мовляв, усе в порядку. Вартовий одійшов.

Хоч як гірко було на душі, змусила себе правдиво подумати про підпільників. Хіба ж могли вони одмінити заради неї оту поїздку? Адже йдеться про долю цілого партизанського загону! Може, хто і скочив з воза, пішов назирці за нею й офіцером, але офіцер так швидко цупив її. Невже не відшукають її до від'їзду?

Аж охнула: така жалюча думка з'явилася. Певно ж, підпільники нишпорять по місту, розшукуючи її. А вона тут, у затишній офіцеровій кімнаті, лише сльозами зіходить та чекає на них. Наче зовсім безголова, наче вчора з пелюшок вибралася й нездатна нічого вигадати. Бодай сигнал подати підпільникам, де вона нині...

Забігала мерщій очима по кімнаті. Про двері говорити нічого — їх без ключа не відімкнеш. Забрати в п'яного офіцера ключ уночі? Він його і пістолет під подушку ховає. Казав якось — коли був у Франції, боровся з «бандитами-макі», тобто партизанами, як втямила Марійка, звик отак спати... А тут, говорив, і поготів треба остерігатися «клятих бандитів».

А вікно? Хіба важко його відчинити? Одійде вартовий на хвильку, вона одчинить і шугне надвір. Тоді пригинці поза будинком у садок... Чи вона дурна й сліпа була досі?

Нижня защіпка одімкнулася досить легко. А от верхня високо. Та коли поставити табуретку, може, й дістане до неї...

Поставила табуретку. Потяглася рукою вгору. Ех, далеченько ще до защіпки. Це аби Володя був тут, він би дістав... Чи не вперше за війну пошкодувала, що такою малою виросла.

Знизу мовби вродилася голова в касці. Вартовий посварився кулаком, навіть затвором клацнув. Марійка заходилася витирати шибку рукавом плаття. Мовляв, хіба не бачите, дядьку, для чого я вибралася на цю хистку табуретку? Для вашого офіцера стараюся!

Та солдат ще довго стовбичив біля вікна. Марійка ж продовжувала наблискувати шибки. Ще одна, і все...

І аж тіпнулась. Що це з нею діється? Припала до шибки, мовби в своїй хаті. Офіцеру готує їсти. Мете підлогу, тарілки миє чисто... Он і офіцер подобрішав до неї, вже не смикає за коси, не лається, як не до смаку йому підсмажить м'ясо, а лиш похитує головою...

Невже звикає до фашистської неволі?

Тікати, негайно тікати!

Але вона не буде зопалу діяти, як ото до вікна кинулася. Відсьогодні вартовий ока не спустить з вікна, і вночі прислухатиметься до кожного брязкоту. Тепер вона, перш ніж щось робити, подумає добре.

Марійка знову сіла до ляльок, обняла їх. Наморщила лоба.

Перебрала в голові кілька млявих думок. Зітхнула. Уже в цій неволі мізкувати розучилася. Ех, був би тут Володя, він би в один момент щось вигадав!

Марійка стала згадувати, як вони удвох обдурювали поліцаїв, німців... От хоча б коли ходили по селах, шукаючи Олександра Негоду...

Чекай, чекай!— зупинила спогад. То ж були удвох, а тепер вона — сама. І треба згадувати лише те, коли одна викручувалася з біди.

Нявкнув кіт у коридорі. Таки зумів ускочити знадвору. Доки був офіцер у хаті, жодного разу не подавав голос. Вийшла, дала йому їсти. Кіт схопив м'ясо і мерщій дременув у закуток між двох ящиків.

Еге, зовсім не Мурзик цей кіт. Такого розумного кота, як Мурзик, у неї вже ніколи не буде.

Витерла непрохану сльозу — в цій німецькій неволі котик згадувався, мов рідна людина.

Замислилася.

О, а як попроситися у вартового погулять?.. Походить по двору, по садку, видивиться усе, а потім, як вартовий одвинеться, шугоне у дірку в паркані: у кожному паркані є дірки... Ні, не першого ж дня шугоне. Хай вартовий звикне до її прогулянок, може, навіть лишить її на хвильку саму...

Хоч як кортіло сьогодні ж здійснити задумане, стримала себе. Сутеніє, скоро комендатський час, не випустить її вартовий. Краще завтра, серед білого дня.

Незчулась, як дрімки схилили голову.

...Ні-ні, мабуть, це сниться — вона вільно розчиняє двері, вільно виходить на вулицю. Ніякого вартового немає... Але ж будинок чітко бачиться, доріжка між квітів. Хвіртка навстіж... Марійка навмисне неспішно йде до неї, опираючись на якусь палицю. «Звідки в мене палиця взялася?» — думає мимохідь. І, опустивши очі, бачить у своїй старечій руці костур. Мерщій дивиться на другу руку — така ж стареча, немічна... Мовби хто приставляє їй дзеркало, і в ньому з'являється зморшкувате, ніби печене яблуко, обличчя бабусі. «Коли? Нащо? За що я постаріла?» — проскакують у голові повні відчаю думки. І раптом чує зовсім близько голос: «Да, жизнь прожила уже. Теперь можешь свободно ідті домой, нікто тебя не задержіт».

Хутко обертається й бачить... офіцера, теж геть старого. Розпука, безнадія, невимовний сум крають Марійчине серце. «Да-да, — мовби вгадує її думки офіцер,— ми здєсь, ми всєгда будєм здєсь...» І тоді, здається, просто з Марійчиного серця вилітають одчайдушні слова: «Мамочко, де ти, мамочко, врятуй мене!..»

Хтось штовхає в плече, і сон розсипається на друзки, сивою хмарою спливає кудись у чорноту. Марійка видихає застрягле в грудях гнітке повітря, ще не розплющуючи очей, радо всміхається: почула мама її, може, і безмовний крик, прокинулася, будить, витягує доню з того острашливого сну. Зараз Марійка притиснеться до неї й заспокоїться.

— Ти что, на пол задрємаль?— чути зовсім не мамин, але знайомий, неприємний голос.

Здригається, враз розтулює очі. Офіцер...

— А де ма...— самі вимовляють губи.

— Хто, хто?— нахиляється офіцер.

Марійка струшує головою. Ой, мало не пробалакалася!

— Я кажу, де ви так довго ходили? Он уже одинадцять годин ночі,— показала на будильник.

Офіцер п'яно засміявся, підвів руки.

— Здаюс, віноват! Смотрі, в Германія ні єдиній слов чтоби про всьо єто, поняла? Моя жена сільно строгій женщіна. Давай єсть, — махнув рукою.

Він завжди після пиятики дома вечеряв, наче приходив з голодного краю.

Поївши, офіцер звелів Марійці стягти з нього чоботи, роздягнувся, акуратно повісив мундир, не забув замкнути двері й покласти під подушку ключ і пістолет. І одразу ж з висвистом захріп.

А Марійка довго лежала з розплющеними очима — боялася за-

дрімати, щоб не вернувся отой сон. Заходилася вкотре повторювати подумки, як проситиме солдата випустити її, як гірко заплаче... Невже у нього геть кам'яне серце, невже без дозволу офіцера не випустить її бодай на півгодинки?

«А хто відімкне тебе?— мовби проказав під її вухом холодний недобрий голос...— Ключ офіцер забирає з собою...»

Ніби струмом пронизало Марійку. Ой, справді... Голова гарбузова, про те, що її щодень замикають, забула.

Але ніяк не хотілося відмовлятись від добре продуманого, може, єдиного плану втечі. Довго крутилася Марійка на своїй мулькій розкладайці в кухні, аж доки офіцер різко урвав хропіння, підвів закучмарену голову, зашарив рукою під подушкою....

А що, коли просто в нього попроситися?.. Гм, він не дурний, запідозрить, чого це її потягнуло надвір... А як причину серйозну вигадати? Чекай, чекай, що казав лікар?.. «Нудно їй самій». А коли довигадати, ніби лікар велів щодень бувати на свіжому повітрі? Хіба офіцер гаразд пам'ятає лікареві слова?

Вийшла в садок, тримаючи котика на руках, і мало не похлинулася од запашного, якогось аж солодкого, шипучого, мов ситро, повітря. Офіцер жодного разу не відкривав вікно, а кватирки в його кімнаті не було. На повні груди дихала легеньким вітерцем, настояним на квітах, листі, теплій пилюці, очима вбирала у себе розмаїтий, барвистий світ. Це ж уперше за життя вона так довго не виходила з хати. Як же скучила за надвір'ям! Бачила його крізь шибки, але воно з кімнати, та ще із неволі, зовсім не таке. А попереду ж чекає її в Німеччині суцільна неволя...

Ноги затрусилися, щоб негайно рвонути он туди, в кут паркану, де висить на одному гвіздочку дошка. Не змогла втримати їх.

— Хальт!— наче вродився вартовий, боляче штурхнув дулом автомата в спину.

Зупинилася, глянула на нього стриженно, прохально. Хіба не можна трохи побігати?

Сірі очі з-під каски дивляться невидюче. Такий спокійно вистрілить з автомата... Мабуть, офіцер звелів йому не зводити очей з полонянки. Зітхнувши, побрела до лавочки, сіла на неї. Пустила котика — хай хоч він погасає. Може, і втече з цього клятого будинку. Але котик і не думав тікати, одскочив неподалік, погрався з сухим листком, що ним шарудів вітер, і вернувся до Марійки. Вартовий стовбичив на розі, звідки йому видно і вхід до будинку, і дівчинку. Та ось глянув на годинника, показав їй пальцем: «Нах хаузе!» Додому, мовляв, пора. Пустив її в коридор, замкнув двері на ключ, що йому дав офіцер.

Мов у тюрму, вернулася в кімнату. Після надвір'я вона стала зовсім темна, похмура. Знову сіла до ляльок, пригорнула їх. Вони

співчутливо припали до неї. «Не обдуриш такого вартового», — сумно подумала. Мабуть, недаремно поставили його охороняти житло — бігає, мов собака, навколо будинку. А тут, Марійка бачила вранці, живуть високі пани — за ними машини приїздять.

Невже покірно чекати, поки офіцер забере її в Німеччину?.. Аж смикнулась од такої панічної думки. Але що ще вигадати? Уже голова болить од думок. З тим, щоб втекти від солдата, не вийде. Спасибі, хоч дає змогу в садок виходити. Певно, сам знуджується стовбичити біля будинку, нюхати смердючий бензин від проїжджаючих машин, ковтати пилюку...

Отже, лишається одне — якось обдурити офіцера й вирватися з неволі. Поліцаїв вона обдурювала, солдатів теж. А от офіцерів не доводилося.

Чекай, чекай, а отоді, як вона з Володею шукала Олександра Негоду... Коли здибали його в будці обхідника — тяжко пораненого,— й Володя та обхідник подалися вночі до партизанів, щоб сказати про Негоду, сталася ота пригода... З жабою. Як хитро вона відігнала від погреба бридливого німецького офіцера!

Аж усміхнулася Марійка: і як воно тоді в її голові отаке виметикувалося? За лічені секунди... А тепер он скільки в неї часу, та нічого путнього на думку не спадає...

Хотіла махнути рукою на той спогад,— хіба він тепер згодиться? Але жаба мовби скочила на підвіконня і крізь шибку вилупасто дивилася, наче підказувала: а ти не жени мене, ти помізкуй...

А коли... занести кілька жаб до хати? Пустити їх до ляльок, мовляв, іграшки живі знайшла під час прогулянки... Це ж не те, що бажала прикрість заподіяти своєму хазяїнові, вона, коли мама була жива, часто гралася дома з жабами... Побачить він ті «іграшки», виштовхає її геть з кімнати, гляди, ще й ляльки повишвиргує...

Побіжкувала до вікна, щоб уже сьогодні видивитися у кущах жаб. І жодної не побачила. Мабуть, поховалися — така ж спека, чого вони на сонці смажитимуться? Завтра навмисне пустить кота у кущі, а потім довго «шукатиме» його...

Назавтра не пощастило. Ніби хтось недобрий позбирав жаб і однiс до річки. Марійка аж руки пообдирала об гілля, так шукала. Нема. Була зажурилася: еге, в таку жароту жаби справді до води пострибали... Та й смикнула себе за носа, силоміць підвела свою голову.

Гм, а коли черв'яків накопати! Хіба вони кращі од жаб, хіба не заверещить офіцер, побачивши їх?..

Але не встигла, бо солдат загнав її до кімнати. Нічого, завтра накопає.

НІЧНИЙ ГІСТЬ

Увечері офіцер обіцяв бути рано, казав, що почне готуватися до поїздки в Німеччину, а вже он минула десята година, його ж немає.

«Може, попав у руки наших партизанів?» — тішила себе маленькою, як макове зернятко, надією Марійка. Тоді хтось із їхніх прийде, випустить її. Й не доведеться завтра рачкувати по садку, видлубуючи із землі бридких слизяних черв'яків...

Гучно затупали чоботи, долинула гаркава пісня. Марійка зітхнула. Еге, попався він партизанам, жди. Не просто вирядити його в каральну операцію, бо ж хвалився якось своїм гостям, що п'є «руський водка» з самим комендантом міста. Це ж знову набрався десь, як лин мулу. І зараз гучно горлатиме своїх пісень, змушуватиме Марійку танцювати «варварські танці»... Сховалася за канапу.

Офіцер був геть п'яний. Кашкет перекособочений, чуб стирчить віялом з-під козирка, очі почервонілі, мов у кроля... Став на порозі, навстіж розчинив двері, гребе долонею повітря, запрошуючи когось. А очима шукає Марійку, кричить, щоб вона негайно подавала закуску й випивку, бо до нього завітав «самій лючшій друх». Марійка мовчки вилазить зі схованки, іде до буфету, мельки зиркає на пізнього гостя. Гість високий на зріст, кашкета насунув на лоба, теж, певно, нажлуктився горілки. Це ж вони до ранку балясуватимуть.

Марійка ставить пляшки, м'ясо, оселедця на стіл, подає склянки — офіцер увечері не визнає чарок. Хоче потім шмигнути у свій закуток за канапою, та офіцер хапає її за кіски, тягне до столу. Щось каже гостю, мабуть, хвалиться іграшкою, яку повезе дітям. Той не звертає на Марійку жодної уваги, нагнувши голову, відкорковує пляшку, цілиться, щоб точно налити в склянки. Марійка, скрикнувши від болю, пробує вирватися.

І враз застигає на місці, кліпає очима, мимоволі ахкає.

Дядько Сергій! Та невже?.. Чому ж він не хоче помічати її?..

— Пустіть, ви мені кіску одірвете!— знову скрикує, щоб привернути увагу дядька Сергія.

Той нарешті коротко зиркає на неї. Байдужливо, аж досадливо. Зовсім як чужий...

Офіцер після Марійчиного зойку полишає її, тягнеться до склянки. Марійка дріботить у свій закуток. Присідає там. Гучно, кривдно б'ється серце. «Чого він так?— кружеляє в голові пекуча думка.— Невже не впізнав? Але ж я так довго дивилася на нього...»

Акуратно підібравши плаття, сідає на підлогу. Хі-і, плаття!.. Таки ж дядько Сергій не впізнав її у чужому платті! Аби ж у своє переодягтися... Так солдат-охоронник геть весь її одяг облив бензином і спалив...

Але ж обличчя у неї своє лишилося! І Марійка вистромлює з-за канапи голову, дивиться на дядька Сергія. Довго-довго, майже некліпно. А він усе п'є та розмовляє з офіцером. Може, нагадати про себе?

Вже по плечі вихилилася, але дядько Сергій ніяк не трапить на неї очима. Балакає гучно, раз у раз підливає горілку офіцерові й собі, правда сам, помітила Марійка, п'є хитро: розмахується, наче закидає горілку в саме горло, насправді ж хіба трохи ковтає. Офіцер же вицмулює склянку до дна. Ось обнялися, затягли недружно, але на повен голос пісню, аж фіранка на вікні гойднулася. Офіцер змахнув рукою, звалив додолу пляшку.

— Дєвочка!— гримнув.— Поднімі, витрі пол!

Він так і не спитав, як її звати, все «дєвочка» та «дєвочка»...

Марійка ухопила ганчірку й мерщій до столу. Швиденько вимочила смердючу горілку, підвелася, глянула прохально на дядька Сергія: впізнайте нарешті мене! Він глянув на неї — очі його стали враз тверезі й уважні. Ледь підморгнув. І штовхнув Марійку:

— Век!

Летіла од його поштовху, мов на чаїних крилах.

Гість подивився на годинника, встав, заточуючися. Господар схопив його за боки, спробував посадити. Гість підніс догори вказівного пальця, щось урочисто мовив. Марійка вловила слово «казіно». Хазяїн радо плеснув у долоні, встав і собі, застебнув кітель, посяг рукою, шукаючи кашкет. Марійка подала. А сама вся напружилась. Що придумав дядько Сергій? Запросив її офіцера в казіно? А вона, Марійка, як? З ними поїде?..

Дядько Сергій і не глянув на неї. Обнявся з офіцером, і вони хилитаючись, пішли з кімнати. Марійка кинулася слідом. Перед її носом хряпнули двері. Іржаво, насмішкувато скреготнув ключ у замку. Наче зловтішно реготнув: ну, що, виручив тебе дядько Сергій?..

Пойнята розпачем, стояла насеред кімнати, оглядала її безтямно. І студена, як січневий вітер у полі, думка облягла всю її голову — то вона уявила собі, що це дядько Сергій. Їй же так кортіло його побачити. Лампочка у них горить слабенька... Просто незнайомий офіцер моргнув, що йому, важко?..

Погляд безнадійно кружеляв по кімнаті. І раптом... Марійка скікнула до стільця. Кашкет! Помацала його: чи не привидилося? Ні. Кашкет гостя! Отже...

Не встигла додумати думки, коли почулися квапливі кроки, крутонувся ключ у замку. І в кімнату рвійно зайшов... Він! Дядько Сергій! Кинулася до нього, розставивши руки. Дядько Сергій долонею зупинив її, кивнув на вікна. І звелів тихо:

— Швидко взуйся, накинь кофтину, коли є. Зараз я погашу світло, одщепну тобі вікно, а сам вийду надвір. Як побачиш, що я з

вартовим гомоню біля машини — спробую відвести його трохи далі од будинку — відчиняй вікно, плигай і біжи у садок. Там паркан на сусідню вулицю невисокий, переберешся... Що, є дірка? Зовсім добре! Затаїсь у кущах й чекай мене. Терпляче, зрозуміла?

— Зрозуміла,— хрипко одповіла Марійка. Схопила кофтину.

А дядько Сергій тим часом глянув у вікно, чи не стовбичить вартовий під ним, клацнув вимикачем, взяв свою чорну лаковану паличку й легко відкинув защіпку на вікна. Підморгнув Марійці — порядок! І рушив до дверей.

Він уже виходив, коли Марійка згадала про його кашкет на стільці. Знайшла помацки, стиха гукнула дядька Сергія. Він вернувся, надів, постукав себе пальцем по лобі:

— Такого зі мною досі не було... Мабуть, випив забагато...

А Марійка зрозуміла — дуже хвилюється за неї.

Припала до вікна, що виходило на вулицю. Довго-довго ішов дядько Сергій до машини. Поруч нього викроковував вартовий, вислуховуючи якісь його слова. Нарешті вони за машиною, лише високий кашкет дядька Сергія визирає. А її офіцер уже в машині.

Чомусь навшпиньки дісталася до відщепленого вікна, з ледь чутним скрипом прохилила його. В обличчя війнула ціла хмара квіткових пахощів — воля! Зіп'ялася на підвіконня. Ще мить, і вона назавше покине цю осоружну кімнату. Аж не віриться... Руки затремтіли від нетерплячки.

Няв, няв!

Здригнулася, мало не впала назад од того жалібного котячого нявкання. Ой, забула про котика! Треба негайно забрати, пропаде він тут... Та навперейми цій думці кинулася інша, сувора: ти що? А коли він подасть голос у садку? Чи в машині?..

Стояла на підвіконні в розгубленості. Що ж робити? Он дядько Сергій заводить машину, зараз повернеться вартовий, може забрести в садок... Відчинила двері в коридор, щоб попрощатися з котиком.

Кіт стрибнув до неї, припав до ніг.

І коли він уже сидів у Марійки на руках, прилинула третя думка. Кіт же жодного разу, відколи офіцер вишвиргнув його носаком, не нявкнув голосно, хіба ледь чутно. Це тепер обізвався на повен голос, бо злякався, що його кидають напризволяще...

Потім Марійка марно згадувала, як кралася садком, як нишкла під запиленим кущем, виглядаючи машину. Мовби туманом затягло все те...

Отямилася уже в багажнику, дядько Сергій підсадив її туди, а сам — мерщій у машину.

Машина хилитається, підскакує на вибоїнах, і тоді Марійка боляче вдаряється об залізний дах. І лежати мулько, хоч намощено якогось ганчір'я. Непроглядно темно. Та вона ладна їхати на са-

мому залізі, аби тільки вирватися з міста, до партизанів! Певно, дядько Сергій вивезе її далеко за місто. А там вона як чкурне — курява, невидима вночі, за нею встане!..

Чекайте! Нащо він офіцера з собою прихопив?.. Ой, та ж, певно, хоче «язика» завезти партизанам!..

Зарипіли гальма, різко зупинилася машина, мовби тицьнулася в стіну. Марійка здивувалася: невже так швидко полишили місто? Взяла котика на руки, приготувалася вилазити. Хряпнули дверцята, щось забубонів її офіцер. Дядько Сергій кілька разів наполегливо повторив: «Форвертс[1], форвертс!» — і вони пішли кудись. Скрипнули двері, на хвильку випустили на вулицю музику й зачинилися знову. Казіно? Значить, вони таки справді їхали до казіно? А вона подумала — за місто... Тюкнула на себе: зовсім уже розучилася думати в неволі. Хто ж це дядька Сергія випустить з міста серед ночі з п'яненним офіцером? «А з тобою?» — раптом зринула студена думка. Мерщій погнала її од себе.

Здається, цілу вічність був дядько Сергій у казіно. Та ось знову долинула й пропала музика. Зревла машина; тепер уже вона їхала поволі, часто звертала, іноді майже зупинялася. «Це ж дядько Сергій шукає такої вулиці, тихої, темної, без патрулів, де б можна непомітно вислизнути з міста»,— зрозуміла Марійка. Таки ж, мабуть, не повезе він її далеко. Нічого, за ніч вона сама добіжкує до умовленого місця зустрічі. Там же неподалік і косарі мають поставити курінь. Шкода, не повечеряла...

Нарешті змовк мотор, відчинився багажник. Марійка мерщій глянула і охнула — вдалині темніли високі базарні ворота, їхня машина стояла у вузенькій вуличці, приткнута боком до дерези... Вона ще в місті...

— Як ти сюди потрапила?— тихо, нетерпляче спитав дядько Сергій.— Хто тебе послав?..

Марійка стенула плечем.

— Тяжко нашим, дядьку Сергію,— сумно мовила,— от і пішла я... Самовільно... Дивом проскочила, досі не віриться... Оточили нас карателі, батареї зсякли, не можемо з Москвою зв'язатися.

— Що?? — дядько Сергій аж підскочив.— Коли оточили? Чому до мене раніше не прислали зв'язкового?

— Послали,— зітхнула Марійка.— Мабуть, ідуть ще...— І нетерпляче:— Дядьку Сергію, а де ви щезли? Наче у воду впали...

— Довелося щезати,— похитав він головою.— Після вбивства полковника таке почалося в місті!.. А воно, бач, як погано вийшло: поки мене не було в місті, наш загін оточили. Я ж нічого не знаю... Певно, й ті посланці з загону не застали мене і повернули назад... Ех, як погано все вийшло!

---

[1] Форвертс! *(нім.)* — Вперед!

— Та каратели зненацька напали,— вдруге зітхнула Марійка.— І раптом із її язика спорснуло:— Дядьку Сергію, а чи треба було вбивати того полковника?

Він помовчав трохи й — серйозно, суворо:

— Треба, Марійко! Хай знають кати — ніхто з фашистських зайд не може почуватися спокійно на нашій землі!..— І тихо, аж винувато:— От тільки час я вибрав невдалий — якраз перед каральним походом німців на партизанів. Аби ж я знав про той похід!

Десь бахнув постріл, здійнявся лемент. Дядько Сергій озирнувся.

— Що ж мені з тобою робити? До себе не можу взяти — мені на квартиру підселили майора...

Марійка лагідно мовила:

— Не сушіть собі голови, дядьку Сергію. Як сюди дісталася сама без пригод... майже, так і назад виберуся. Мабуть, підпільники вже зустрілися з партизанами, ждуть не діждуться мене. І мама з ними...

— Які підпільники?

— Ой дядьку Сергію, затуркалася я сама і вас затуркала. Я ж до підпільників прийшла, а вже вони мали з вами зв'язатися... Але їхнього зв'язкового узяло гестапо... Чекайте, чекайте,— підвелася трохи, оглянулася.— Он, он, бачите, будиночок їхній?

Дядько Сергій довго дивився на той будиночок.

— Ти можеш покликати когось із підпільників?— врешті обізвався.— Втім, чекай, розкажи мені все, що знаєш про них.

Вже як Марійка городами обережно кралася до будиночка, прикра думка шибонула в голову: «Вони ж поїхали на сінокіс... Одна тітка Надія лишилася... А може, і вона кудись пішла»...

І коли після її обережного стукоту в шибку прочинилися двері й на порозі з'явився дядько Микита, вона мовчки кинулась йому на шию...

«БУДЬ ЗДОРОВА, МАРІЙКО!»

Марійка і дядько Микита лежать у соснячку, відхекуються після небезпечної кружної дороги з міста. Згинці йшли попід річкою, падаючи при найменшому шерехові просто в соковиту навологлу траву. Одного разу Марійчине обличчя обпекла кропива. Ахнула майже беззвучно. На обличчі виступили разки щимлючих прищів. Хоч руки зв'язуй, так хочеться їх почухати... Потім перепливли річку на човні.

Особливо сутужно довелося при виході з міста. По дорозі, яка відділяла хати від лану жита, ходили вартові й несподівано присвічували ліхтариками. Ходили тихо, скрадливо, хіба іноді брязне автомат. І раптом просто із застояної темряви шугає тонкий білий

промінь, висвічуючи кожен горбок, кожну западинку. А ще іноді з гуркотом пролітали мотоцикли. Їхні сліпучі фари заливали все довкола морем світла, навіть у напіврозваленому хлівці, де лежали Марійка і дядько Микита, ставало видно мов удень. Довго ниділи в тому хлівці. Доки вартові не втомилися никати та блимати ліхтариками, збилися в гурт, зачервоніли цигарками. Тоді по одному й шугонули в жито, побігли, зігнувшися, по ньому...

— То як, Марійко,— прошепотів дядько Микита, коли вони знеможено попадали, щоб трохи відпочити,— і досі шкодуєш за корзинкою?

Марійка зрозуміла: він жартує, щоб швидше опала з них напруга. І собі одповідає в тон:

— Ще й як шкодую! Це ж тепер той офіцер замість мене повезе її в дарунок своїм дітям.

І мимоволі стиха засміялась, уявивши, як іде Берліном бундючний, напахчений духами офіцер з її старенькою зашмугляною корзинкою.

То вона, коли нарешті повірила, що справді висне на шиї в дядька Микити, замість сказати про дядька Сергія, раптом затурбувалася: «Ой, корзинку забула!» Дядько закліпав очима: «Яку корзинку?» Марійка заплакала: «Мою. Я з нею всюди ходила. І до покійної тітки Насті, і дядька Сашка шукати... То партизанська корзинка, а я її покинула напризволяще в офіцера, який забрав мене до себе... Він її порве на шмаття...» Дядько лиш ошелешено кліпав очима. Тут вийшла тітка Надія, радо обняла Марійку, ласкаво мовила: «Доню, не переживай за ту корзинку, я тобі нову, ще кращу, подарую, червону. Скажи спасибі, що вирвалася на волю. Дядько Микита, шукаючи тебе, сам мало... Він же одразу, як побачив, що тебе вхопив за руку німець, дав знак своїм їхати, а сам кинувся слідом. А поліцаї на розі зупинили, давай документи перевіряти. Коли одпустили, ти мов крізь землю провалилася... Ми з ним удвох все місто обшарили»...— «Досить, досить,— махнув рукою дядько Микита.— Ти, дівчино, розкажи доладніше, де була, як утекла...» Марійка здвигнула плечима: «Таж у того офіцера була, котрий схопив мене за руку. Хотів він мене в Німеччину вивезти, своїм дітям служкою зробити. Тільки ви не думайте, що я покірно сиділа там! Вирвалася б обов'язково... завтра. А тут дядько Сергій сусель у хату...» Дядько Микита аж підскочив на місці: «Як — дядько Сергій?» — «Еге, дядько Сергій, той самий. Знайшов мене. Він зараз у дерезі — чекає на вас».

У дядька Микити рука не попадала в рукав піджака — так порадувала його звістка...

— Корзинка — то так, од переживань,— серйозно мовила Марійка.— Хоча, признатися, справді шкода її — скільки ж з нею виходила! А от за котиком скучно. Знаєте, як він порозумнішав,

доки ми мучилися в офіцера! Хай Віронька і Оленка доглянуть його.

— Дитина ще ти, Марійко,— похитав головою дядько Микита.— А отакі небезпечні дорослі справи робиш... Он же ж признався дядько Сергій, що через тебе хвилювався більше, ніж коли сидів у машині з пістолетом і чекав, як вийде полковник...

Марійка мовчки кивнула. Завдала ж вона клопотів і дядькові Микиті, і тітці Надії, і особливо дядькові Сергію. Треба ж було необачно зупинитися біля портрета вбитого ката...

Казав дядько Сергій — почув він, що Фріц Кнагель взяв на вулиці якесь «туземне дівча», збирається везти його своїм дітям. І так стало шкода йому ту нещасну дівчинку! Здибався з Фріцем у пивничці, напросився в гості. Зайшов до його квартири й спершу не повірив своїм очам — Марійка!..

— А я на прощання не подякувала дядькові Сергію, не побажала щасливої дороги,— щиро пошкодувала Марійка.— Щось таке торочила...

Коли дядько Микита і дядько Сергій скінчили свою розмову, дядько Сергій зиркнув на світного годинника.

— Мені пора. Треба ж Фріца ще пригостити та одвезти додому... Ну, Марійко,— поцілував, усміхнувся,— будь здорова. Після війни ми з тобою, коли зустрінемося, знаєш, як відзначимо зустріч? Ти любиш морозиво?

— Ще й як!— стиха вигукнула.

— Так от, ми з тобою купимо... відро морозива і зараз з'їмо його. А зап'ємо десятьма пляшками лимонаду!..

Марійка дивилася услід машині, яку швидко поглинала темрява, і по її тілу ходили лоскітливі хвилі. А в голові уже уявлялося тепле літнє надвечір'я, зелений лужок, і на тому лужку сидять вони, діти, з дядьком Сергієм, ложками їдять неймовірно смачне морозиво... Звідкілясь лине тиха гарна музика...

Не знала вона, що востаннє бачить дядька Сергія. Взимку, коли він пробиватиметься до партизанів, наскочить на засаду... І лишиться Марійці на згадку тільки його лагідна усмішка...

— Ти чого це задумалася?— смикає її за рукав дядько Микита.— Пора в дорогу. Треба до ранку бодай півшляху здолати. День пересидимо у мого родича на хутірці.

ЗУСТРІЧ

До верби повзли обережно, прислухаючися до кожного шелесту. А ніч тиха, нешововкна. І фашисти, що оточили загін, мовчать, жодного пострілу не зірветься. Марійка холоне од думки: невже

наших?.. Ще швидше гребеться руками, щоб одігнати ту думку. Ось і верба. Застигла німо. Але Марійка відчуває — тут хтось є. Може, не тут, так он там, далі, в ялиннику, що ним пробиралася вона в ту дощову ніч до шляху. Всю її проймає радісний дрож. Це ж, здається, цілий рік не бачила мами, Володі, партизанів! І дядько Микита хвилюється, зітхає стиха. Еге, Марійка усього десять діб не була в загоні, а він весь час серед фашистів, хіба раз на кілька місяців своїх побачить...

Місяць зовсім захряс у хмарах, стало непроглядно чорно. Навіть дядько Микита розчинився у пітьмі. Та ось він ледь чутно каже:

— Марійко, гайда он до того ліска...

І раптом від верби долинає... кінське іржання. Окань!

Марійка охкає, летить туди. Дядько Микита не встигає й руки підвести, щоб схопити її за поли. Й за хвильку Марійка тицяється обличчям у мокрий бік коня. Він кладе їй на плече свою важку голову, ніжно ірже...

— Оце так сестричка,— лунає насмішкуватий Володин голос, — припала до коня, а брата зовсім не помічає...

Вона обертається, і тут її в чотири руки обіймають мама і Володя.

— Чуєш, ластівочко моя,— тремтить навпіл із сльозами мамин голос,— більше ні на крок без мене...

— Добре, мамочко, добре,— шепоче Марійка й притискається до неї.— Пробач...

Підходить комісар, легенько смикає Марійку за косу, насуплює брови й не витримує, обіймає її.

— Ох, і кортить мені висварити тебе! Гаразд, на перший раз прощаю. Спасибі! Допомогла ти нам: з Москвою зв'язалися, надіслали нам зброю літаком. Сусідній загін прийшов на поміч. От і вирвалися з оточення...

— Служу Радянському Союзові!— дзвінко вигукує Марійка.

І ніхто не усміхнувся.

Вже коли наближалися до лісу, Марійка, котра з Володею їхала на Окані, нахилилася до мами, що йшла поруч.

— Знаєш, мамочко, а ми з тобою і Володею ще сходимо в місто. Бо ж дорогу я знаю, де живе дядько Микита, знаю... Такі дані принесемо партизанам!

Мама всміхнулася.

— Ох, непослух ти мій! І в кого ти така вдалася?

Марійка потисла плечима:

— Та в кого ж? У тебе і в тата, більш ні в кого!

Зранку закурило, завихрило дрібним білим порохом, наче північний рвучкий вітер залинув до млина і видмухав звідти змелене борошно. Те м'яке снігове «борошно» геть обліпило одяг і взуття, а на обличчі тануло, стікало холодними неприємними струмками.

Марійка витерлася рукавом, глянула на маму. А мама не витирається, задивилася на березовий гай, аж очі широко розплющила.

— Мамочко, ти когось там нагледіла?— стривожено спитала Марійка.

— Га?— скинулася мама, обома руками зігнала з обличчя мокречу. — Ти про щось питала, доню?

Марійка повторила свої слова.

Мама ніяково всміхнулася.

— Та ні, не нагледіла нікого. Просто весною запахло. Бачиш, як берези розпустили своє гілля. Чисто наречені до вінця зібралися. Біля ось такого лісу я з твоїм татом познайомилася...

І замовкла. Марійці дуже кортіло розпитати про знайомство, однак вона прикусила язика. Хай мама сама про все те подумки згадає. Он знову припала очима до беріз: чи не бачиться там їй тато?..

При згадці про тата Марійці защеміло в грудях. Більше жодної вісточки не прислав він... Сльози замутнили очі... Марійка мерщій змахнула їх. Не можна їм з мамою журу на себе напускати. Адже зовсім близько наші, от-от вони з татом зустрінуться. Що скаже він, коли мама й Марійка не виконають останнього завдання?..

А завдання дуже важливе. Вони мають дістатися до міста й одержати від дядька Микити відомості про фашистські укріплення навколо міста й про рух поїздів: адже в місті перетинаються три колії. Про це попросили з Москви.

Мамі й Марійці виробили «легенду»: вони йдуть до міста купувати сіль на базарі. Зараз по селах велика скрута з сіллю. Дали їм трохи німецьких марок.

Марійці доводиться стримувати нетерплячі ноги — так хочеться швидше побачитися з дядьком Микитою, тіткою Надією, а надто з їхніми донечками — Віронькою й Оленочкою. Тільки один вечір погралася з ними Марійка. На мить заплющує очі й бачить дівчаток — серйозних, з довірливими сірими оченятами... А ще їхню ляльку Оксану, геть всю в блакитному, навіть очі блакитні...

Ні, ні, квапитися не варто — дорога далека, йдуть вони окуляcом, тож шлях подовжується. Коли поспішатимуть, швидко підіб'ються.

Марійка стишила крок, роззирнулася.

І сплеснула в долоні.

Під березовим гаєм темніла глибока вирва, певно, недавно бомба впала, бо чорне груддя ледь припорошило снігом. А на краю

вирви сиділи спинами до них, тісно притулившись один до одного, два зайчики. Сиділи незрушно, наче спали. Марійка простягла руки й подалася до них.

— Доню, не чіпай зайчиків!— долинув мамин голос.— Ми ж не додому вертаємося...

Марійка схаменулася — еге, хіба можна їй зараз опікуватися зайцями?

— Я тільки їх погладжу, добре?— оглянулась до мами.

Затамувавши подих, підшпинькувала до зайчиків, посягла рукою. Пальці діткнулися м'якенького пуху. Ось зараз зайчики відчують її і як дременуть у ліс!

Зайчик здригнувся всім тілом, оглянувся на Марійку червонястими очима. І раптом плигнув до неї, притися до ноги. За ним і другий зайчик пристрибав.

— Чого вони такі?— розгублено питалася в мами, що також підійшла.

— Чого?.. Бачиш, яку бомба яму вибушувала? Певно, їх приглушило й налякало дуже. От і горнуться до людини.

— То я заберу їх з собою!— пригорнула зайчиків до себе Марійка.

Мама подумала хвильку й заперечно скрутнула головою.

— Ні, доню, не можна брати їх. Перші ж стрічні поліцаї чи німці одберуть. Вони не стануть слухати нашу оповідь, де ми піймали зайчиків.

Марійка неохоче випустила пухнастиків. Еге, одберуть... Але ж як покинути напризволяще нещасних, мабуть, осиротілих зайчиків отут, біля шляху, де не лише наші люди ходять та їздять?..

Вхопила обох на руки, одбігла в ліс, під березою прогребла сніг, наскубала торішньої сухої трави, зробила їм кубельце, посадила, погладила ніжно, поклала півскибки хліба.

— Глядіть мені, сидіть отут і нікуди не шибайтеся. А коли я вертатимуся, то заберу вас. Ви ж мене не забудете, правда?

Зайчики пильно дивилися на неї, наче запам'ятовували.

Як же певніше йти на завдання із мамою, а не самій чи й з Володею! Мама спокійно розмовляє з поліцаями, коли ті перевіряють документи, дуже правдоподібно розказує, як вони в селі страждають без солі; от і вирядили її з кутка по сіль, зібравши гроші. Марійка лише киває головою та пускає сльозу, як мама згадує покинутого на сусідів хлопчика... А коли нікого немає поблизу, оце як нині, балакають про все-все, і найбільше, що буде, коли прийдуть наші. Тоді у мами блищать очі, а Марійка аж підплигує од нетерплячки швидше побачити наших бійців. І тата з ними.

За розмовами швидко дісталися до села. Стишили ходу, роззирнулися. У надвечірнє небо, що розгулювалося, обіцяючи на ніч мороз, струмували сиві дими. По вулицях ходили люди.

— Ярославець,— тихо мовила мама.— Сюди ми з твоїм татом приїздили мед купувати.

Мама сказала звичайні, буденні слова, а Марійці це чуже село враз стало знайомим, рідним. Адже тут були мама з татом! Може, люди їх і досі пам'ятають? Хіба ж можна забути її тата — найкрасивішого в світі!

Ось зараз із цієї хати, до якої вони підходять, визирне тітка, гляне на Марійку, сплесне руками:

— Викапаний Дмитро! Заходьте, гостями будете.

На порозі з'явився дядько з сукуватим ціпком у руках. Насуплено глянув і гукнув до собачої будки:

— Жук, ану пужони зайд! Та добре!

Із будки, брязкаючи ланцюгом, вихопився чорний собацюра, гавкнув так, що мама і Марійка здригнулися, позадкували до хвіртки. А собака вже летів до них. Ледве встигли вискочити.

В наступному дворі ворота були замкнені зсередини. У кінці вулиці молодиця замахала на них руками — швидше ідіть геть од її хати, бо живе тут німецький офіцер...

Забилися в глуху вуличку, тиху й вузьку, як ворочок. Сіли на запорошену снігом вербову колоду, переглянулися. Уже в сім хат просилися переночувати, і всюди їм відмовили. Що ж робити? Ніч заходить, мороз береться, он як червоно палає небо, скоро комендантська година. Що за село? Чим так налякані люди?

Рипнула хвіртка, виглянула бабуся.

— Здрастуйте,— сказала.— А я оце вийшла дровець узяти, бачу — сидить хтось під двором. Звідки ви, люди добрі?

Мама мовила, хто вони, благально спитала:

— Може, пустите переночувати?

Бабуся ріжком хустки витерла сірі губи, зітхнула:

— З дорогою б душею, сама за Польщі по наймах тинялася, знаю, як зле, коли на ніч голову ніде прихилити. Та в нас погорільців повно. Коли повернуться із згарищ, то дихати в хаті нічим.

Мама мовчки похилила голову. Тоді обізвалася Марійка:

— Бабусю, ми хоч нагріємося, доки вони повернуться.

Хата війнула на них настояним теплом, задушливим димом. Під образáми сидів дід і смалив цигарку. Струмені диму піднімалися вгору, туманили образи. І здавалося, що намальовані боги кривляться од дідової цигарки, от-от зачхають.

Бабуся метнулася до діда, вихопила з його рота цигарку, розмахнулася, щоб кинути до печі, та й поклала на припічок. Напалася на діда:

— Ти чого це, старе луб'я, вмостився під образами і богів гнівиш гадючником? Радий, що тютюну дістав? Простіть йому, грішному,— захрестилася до ікон.— Воно правду кажуть: на старість мізки висихають...

Обернулася до Марійки і мами, які стояли посеред хати:

— Роздягайтеся, грійтесь, доки погорільців немає.

— А хто вони, погорільці?— спитала мама, розмотуючи хустку.

— О господи,— перехрестилася бабуся,— таке анахтемці сотворили з сусіднім селом, що й на страшному суді, видно, такого не буде. Оточили серед ночі Піщане, почали людей убивати, хати палити. До чого додумалися — зігнали дітей у церкву й спалили живцем... Десятків зо три хіба й вирвалося, ті, що од лісу жили. То оце ми та двоє старих, яким уже смерть не страшна, приютили їх. А інші бояться — тих, хто бере на постій біженців, поліцаї шомполами б'ють.

— А куди ж вони пішли?— спитала Марійка.

— Та туди ж, у Піщане. Все надіються, що, може, хтось із їхніх родичів уцілів, ранений заповз у ліс. У попелищах гребуться... Дитино,— жалісно глянула на Марійку,— поки вони ходять, заберись на піч, полеж на черені.

Коли Марійка припала до якогось аж солодкого тепла, долинуло густе сумовите бамкання дзвона. Йому хутко піддзенькували менші, дзвінкіші дзвони.

Морозне повітря урочисто розлунило соковиті звуки. Бабуся ударилася в поли.

— Ти чого прикипів до лави?— приступила до діда.— Ану вставай та рушай до церкви!

— Сама йди!— похмуро бликнув на неї дід.— Молися своєму глухому й сліпому богові.

Бабуся промовчала, тільки похапцем, не дивлячись на ікони, перехрестилася...

Марійка прокинулася од того, що хтось штовхав її в бока. Розплющила очі. На припічку сонно блимав каганчик. На полу й долівці покотом спали люди. Бабуся, підперши голову руками, кунялa за столом.

— Не спиш?— почувся шепіт.— Я тобі щось покажу.

На неї дивилася худенька дівчинка з великими очима.

— Ти погорілка?— так само пошепки спитала Марійка.

— Еге. Ми сьогодні з мамою ходили шукати тата і братика Колю. Глянь, що знайшла,— розтулила долоню. Там лежала обламана алюмінієва ложка. — Це — Колина. А од Колі зовсім нічого не лишилося...

Марійку мовби жаром обсипало. Обняла дівчинку, і вони обидві гірко й невтішно заплакали.

— Чого розрюмсалися?— долинув хлопчачий сердитий голос.

Марійка глянула праворуч. Там лежав горілиць, некліпно дивлячися в стелю, хлопець.

— Як чого?— вихлипала дівчинка.— І тата, і Колі немає й більше ніколи не буде..

— А в мене хто є?— схопився хлопець на лікоть.— Всі там лишилися... Вам би тільки плакати! А я їх різати, вбивати буду!— затремтів увесь, мов у пропасниці. З-за пазухи витяг довгого кухонного ножа.

Дівчинка сахнулася од того ножа, навіть очі затулила долонями. Марійка пильно дивилася на хлопця. Це ж аби можна було взяти його з собою... І ножа в такого не одбереш. Он як стиснув! Очі палають ненавистю до фашистів. Пропаде хлопець.

— Слухай, а ти гранату міг би дістати?

— Ну, міг би, то й що?— буркнув хлопець.— Тобі з Ганкою на іграшку?

Марійка ніби не вчула його останніх слів.

— Ножем ти одного фашиста вб'єш і все... А з гранатою не менше десяти. Засядь у лісі, підстережи машину, кинь гранату й тікай негайно.

Хлопець збуджено спитав:

— А як у танк швиргонути?

— У танк не треба — тільки іскри з броні викреше. Кидай у машину або підводу. І щоб тікав щодуху...

Бабуся дмухнула на каганчик. І у вікна простяглися місячні голубуваті промені. Колись вони пахли Марійці річковою студеною водою. А тепер різко запахло згарищем, яке проковтнуло сім'ю хлопця, тата і братика дівчинки Ганки, лишивши їй на спомин тільки ложку...

ВОРОН НА ВІЛЬСІ

До сусіднього села, що звалося Олександрівкою, ішли в чималому гурті людей. Тяглися кудись біженці з Піщаного. Брели люди з клумаками в місто: хто до родичів, хто на базар. Про це вони самі сказали мамі, як розбалакалася з ними.

Мороз, що над ранок, як вони полишали бабусину хату, аж, здавалося, заморожував у рожево-сині стовпи дими над хатами, під березневим яскравим сонцем хутко вгамувався. І дорога розкисла, іти по ній стало важко. Зате навколо зробилося невимовно гарно. Чисте привітне небо обіцяло теплу весняну вільгітність, на придорожні кущі злетілися горобці й ляскітливо радили якусь свою весняну раду. А галки всілися просто на снігу й теж про щось неквапно гомоніли своїми скрипучими, простудженими за зиму голосами. Легенький вітер повівав із далекого лісу, який оп'явся тремтливою блакитною югою, і ніс такі будоражні свіжі пахощі, що Марійка зітхнула схвильовано. Припала до лісу очима. Десь отам за лісом, ну, може, за трьома лісами, наші бійці, тато. І, мабуть, через те, що близько наші, отак сьогодні запахло весною.

Здригнулася од лементу. На шлях виїздила огрядна тітка. Вона

сиділа, зайнявши собою майже весь віз, цвигала лозиною понурого гнідого коника і, пашачи гнівом, кричала:

— Я їм покажу! Я до самого коменданта доб'юся! Він їм покаже, як зобижати сім'ї доблесно загиблих старост!

Люди байдужливо зиркали на розгнівану жінку. Тільки мама поцікавилася:

— Хто це вас так образив, що на вас лиця немає? Певно, партизани?

— Які там партизани? Свої. Ішли через село німці-задрипанці, заскочили до нашого двору, все вимели, не подивилися, що чоловік за них поліг, лишив дітей-сиріт...

І вона заплакала. Сльози рясно скропили чорну, мабуть, покійного чоловіка шинель. Марійка ледь не вигукнула: «Чого ж ваш чоловік пішов служити німцям? Хіба ж він бодай на крихту думав про своїх дітей?»

Попереду вже завиднілося село, коли з кущів вийшли чотири поліцаї, наставили гвинтівки. Люди зупинилися, старостиха натягла віжки, замовкла.

— Документи!— кинув високий кощавий поліцай із рукою на перев'язі. На його жовтому зморшкуватому обличчі синіли мовби не його гарні очі.

Люди запорпалися в кишенях. По одному підходили до поліцаїв, ті гидливо й прискіпливо оглядали їхні засмальцьовані паспорти і довідки, паспорти вертали, а довідки лишали в себе; тим, хто мав довідки, веліли одійти вбік. Ось і мамину довідку узяв поліцай. Марійка напружилася. А мама дивилася на поліцая спокійно, хіба що трохи нетерпляче: мовляв, швидше перевіряйте та відпускайте, ще дорога далека.

Раптом почулося здавлене: «Ой боже!» Всі обернулися до старостихи, що досі мовчки, закопиливши губу, сиділа на возі, виявляючи зневагу до поліцаїв.

Вона вказувала рукою на село.

Звідти перевальцем їхав танк, за ним — машина з солдатами. А за їхніми спинами бурхало полум'я — горіло кілька хат.

Танк виповз на горбок. Зататакало, і над головами, наче джмелі, прогули кулі. Люди кинулися хто куди. І мама з Марійкою побігли до гайка, що визирав із яру.

Марійка, пурхаючи в снігу, згинаючися й холонучи спиною од посвисту куль, не зразу завважила, що поперед неї метляється поліцейська шинеля. «Ти диви, як прудко біжить старостиха». Та наступної хвильки здивовано витріщилася: мчала вистрибцем не старостиха, а кощавий поліцай. Навіть озирнулася: чи не привиджається їй? На шляху одиноко стояв віз, під нього навкарачки залазила старостиха...

Вскочили у гайок, захекані, попадали на сніг.

Марійка роззирнулася. Ліворуч од неї припав до снігу кощавий поліцай.

— Ви чого, дядьку, од своїх тікали?— спитала.

Поліцай косонув на неї.

— Еге, дожилися, що од своїх біжимо. Якісь навіжені стали німці. Он позавчора нізащо двох поліцаїв у Лишнівці застрелили. А це, бач, на нас сипонули градом куль. Самі війну програють, а на нас зло згонять. Ех, було б знаття!..

І полохливо оглянувся — чи ніхто з його товаришів не чує. Устав, визирнув між гілля.

— Поїхали. Ну, хай їдуть... благополучно.— Обтрусився, поправив шинелю.— Встати!— гаркнув на людей. Ті квапливо підхопилися.— Слухать мою команду! Щоб у село жодна нога не ступила! Ясно?

— Ясно,— недружно відповіли люди.

— А хто ступить, стрілять будемо. А ще як хто патякатиме про сьогоднішню... пригоду... Ух, я тому!..— потряс кулаком.

І вискочив з яру, став скликати своїх товаришів.

— Пане поліцаю!— гукнула мама.— А мої документи?

— Які документи?— оглянувся поліцай.— А, довідка. Не дуже щось вона мені подобається... Ну, ніколи, на твоє щастя, розбиратися. На, — кинув.— Дивись, держи язик за зубами. Бо я тебе і твого вишкварка гаразд запам'ятав, під землею знайду!

За тими страхами не помітили, коли небо затягло хмарами, аж потемніло навколо. Закружляв густий мокрий сніг. Під його завісою люди стали мовчки розповзатися в різні боки. Ось уже тільки мама і Марійка лишилися на витоптаному, подавленому людськими тілами снігу. Куди ж їм краще піти? Звичайно, не назад. І через село не можна — поліцаї здійснять погрозу, не лишать в живих свідків свого сорому.

— Був би з нами Володя, він би одразу щось вигадав,— зітхнула Марійка.

— А що, скучаєш за братиком? — тепло всміхнулася мама.

— Скучаю...

Володя тижнів три тому пішов до свого загону. Командир хотів дати йому в супровід двох партизанів, а він уперся: «Піду сам. Одному легше пробратися, особливо в степу, коли ніде ні гайка, ні кущика». Як Володя підійшов прощатися, у Марійки такий давучий клубок застряг у горлі, що вона спершу не змогла й слова мовити. Лиш згодом прошепотіла: «Бережи себе. Знаєш, як я за тобою переживатиму?» Володя підморгнув: «Берегтиму. Бо нам ще з тобою треба після війни зустрітися». Довго стояла Марійка на галявині, дивилася на лісові зарості, де зник Володя, витирала тихцем сльози...

Обережно вигулькнули з яру, роззирнулися. На шляху стояв віз

із опущеними голоблями, коня не було. А під возом непорушно лежала старостиха...

Марійка мерщій одвернулась, глянула на яр. Повела очима аж туди, де він губився у заметілі.

— Мамочко, а що, коли ми підемо оцим яром? Подивися, він хоч і далеченько, але огинає село. Ніхто нас не побачить тут.

Мама кивнула.

— Ми з тобою, доню, однаково думаємо. Ходімо. Лишень давай у чотири ока пильнувати, щоб на засаду не наскочити.

Без пригод минули село, вибралися в поле. Далеченько праворуч маячили на шляху чорновіті дерева. По них визначили, що шлях десь при обрії пірнає в гайок. Вирішили йти навпростець до гайка, щоб скоротити дорогу. Вже ж і так стільки часу згаяли.

Як на лихо, сніг перестав іти, прояснилося. Поки прибилися до гайка цим безлюдним полем, де лише вітер шамотів бур'янами та сніг вогко хляпав під ногами, Марійка вся душею перетліла. Не за себе, а за маму. Чогось увижалися вдалині поліцаї. Марійка втече од них, а мама? Вона аж хитається од утоми й голоду. Майже весь хліб і картоплю віддали погорільцям, тільки два шматки лишила мама Марійці...

Накрив їх гайок кошлатими гілками, і Марійка, видихнувши повітря, зазирнула мамі в очі:

— Мамочко, може, переїмо? Тільки я й крихти у рота не кину, якщо ти запевнятимеш мене, що геть втратила апетит! Тебе ж, коли так їстимеш, тато не впізнає, подумає — бабуся худюща якась...

Мама засміялася стиха, мрійно подивилася на шлях, що проглядав крізь тонкі стовбури дерев, наче вочевидь побачила тата.

— Добре, доню, перепочинемо трохи,— сказала мама.— Гайда он до того поваленого дубка.

Коли сіли, мама витягла кусень хліба, подала Марійці. Та одхитнулася:

— Ти що, мамо? Поки сама не вкусиш... десять разів, я й дивитися на хліб не буду,— насилу одвела очі від пахучого кусня.

Мама якось ніяково понесла хліб до рота. Кусала, мов мишка. Хутко простягла хліб Марійці.

— Ох і наїлася! Навіть спати закортіло.

Марійка похитала головою. І скаже ж мама — наїлася. Таж за десять разів мама вкусила менше, ніж мишка за п'ять. Ну, що ти з нею робитимеш?.. Якщо так, то й вона, Марійка, попробує хліба, щоб задурити шлунок, а решту сховає в кишеню. Дорога ще далека. І коли в її руці лишилося з півскибки, щоб відволікти мамину увагу (вона пильнувала, як їсть дочка), навмання показала на дубка з округлою кроною, котрий обсипався снігом, наче наміткою нап'явся.

— Мамочко, глянь на той дубок...

І похлинулася словом. Із-за куща, який їжаком стримів за дубком, виглянув чоловік із чорною бородою, чорним обличчям. Ой, він! Звідки він? Його ж убили...

Скрикнула так, що сніг із дерев сипнувся, мама прудко підскочила. А чорнобородий кулем звалився, затулив обличчя руками.

У Марійки од здивування де й дівся крик, лише рот зостався відкритим. Чого він злякався? Її крику? Мами? А може, він виходець з того світу? Од цієї думки мороз пішов їй поза шкірою...

Та ось чорнобородий боязко підвів голову, й мороз хутко опав з Марійки. Не той чорнобородий. У цього борідка замазана сажею, і ніс, і все обличчя в сажі. Подумки суворо покартала себе: оце так розвідниця, переплутала обличчя...

Чоловік подивився на маму каламутними очима й жалібно мовив:

— Пани німці, ви моїх діточок палити не будете?

Марійку мовби струмом пронизало.

— Що ви кажете, дядечку! Ми... просто люди, наші люди, зирніть пильніше: ось я, а це — моя мама. Хіба ж ми схожі на німців?

Чоловік довго дивився на них, тручи рукавом очі. Вони у нього трохи прояснилися.

— Еге, люди. А мені все вони видяться... Та ще як засну...

І знову впав обличчям у сніг, затрусився в важкому риданні. Мама застигло стояла, а Марійка присіла, погладила дядька по присипаному попелом білястому чубові. Їй здалося, що той холодний попіл опік руку.

— Не треба, дядечку, не треба,— говорила тремтячим голосом перші-ліпші слова.

Він трохи заспокоївся. Звівся на коліна, хрипко мовив:

— І в мене отакі були, як ти. Двоє, хлопці. Пішов зранку в ліс по дрова. А в мене одна нога коротша, поки доклишав... Коли бачу — дим над нашим селом... Все кинув, уперше в житті побіг... Їх уже не було, моїх хлопчиків і Одарки, на цім світі. А хата догорала... Чуєте, чуєте? — потяг носом.— Любистком пахне. То мої дітки, як живі були, любистком пахли, в нас весь двір був у любистку...

Марійка більше не могла стримати сліз. І мама одвернулася. Хоча вони он вчора стільки наслухалися жахливих розповідей од погорільців, здавалося б, серця повинні закам'яніти...

— А за що, за що вони їх?— ледь вимовила Марійка.

— Заскочили німці. І почали палити хати. А коли Одарка сказала, що я в ліс пішов, загорлали: «Партизанен!» — і в дворі всіх... Сусіди чули й бачили... Краще б і мене з ними разом!..

Марійка витерла сльози.

— Чуєте, дядьку, не смійте так... розкисати! Їх треба убивати, а не плакати, чуєте?!

— Ти чого це розвоювалася?— суворо мовила мама.

Марійка глянула на маму й ніби сказала очима: пробач, але хіба можна спокійно слухати отакі безнадійні слова, та ще й од чоловіка? Та мама все одно осудливо хитала головою. І звернулася до дядька:

— То як же нам подалі обійти ваше село? Чули ми од людей, що тут довкруж незамерзаючі болота...

Чоловік обома руками потер обличчя. Потім сказав:

— Я вас через болото навпрошки виведу до Чорноєрика. Німців там немає, бо ж дороги туди нікудишні.

Підступили невдовзі до болота. Воно було так товсто вкрите снігом, аж не вірилося, що під ним масна незамерзаюча драговина. Хіба руді плями, які де-не-де виступали на незайманій білині, виказували її. Та ще старий розкошланий ворон, котрий сидів на високій вільсі, своїм іржавим, мов плями на снігу, голосом сипав тривогу над болотом.

Дядько виламав палиці собі, Марійці й мамі.

— Ідіть за мною ступінь у ступінь,— мовив наказово. Аж не вірилося, що з півгодини тому він невтішно плакав.— Тут вимощена стежка з жердин. Я за Польщі стілько нею підпільників перевів. І в цю війну інколи водив партизанів. Одарка про те не знала.

І глянув на Марійку, ніби вибачаючися за свої сльози.

Жердини, слизькі од снігу й драговини, крутилися під ногами. Як не намагалися мама і Марійка ступати точно у слід дядькові, все одно кілька разів шурхнули у багно, і воно «взуло» їхні ноги у важкі чорні «чоботи». Марійці здавалося, що болоту не буде кінця-краю, що вони безкінечно йтимуть звивистою, видною самому лише дядькові стежкою по зрадливому білому простору, де лише понурі вільхи ростуть та набридливі ворони живуть. Од його крику в Марійки вуха заболіли. Геть розсердилася на ворона, хотіла потурити в нього ломакою, що трапилася поруч. Та й передумала. А чому ворон поганий? Він же не просто так вибрався на вільху, на верхівку, де його куйовдить зябкий вітер, і надриває голос. То він, мабуть, злетів до хмар, побачив звідти наших бійців, повернувся сюди і кричить їм: болото, др-раговина, оберр-режно!

Оглянулася назад, і приємна думка з'явилася в голові: це ж і вони втрьох допомагають Червоній Армії. Проб'ються наші бійці до цього болота, зупиняться, почувши застереження ворона, стурбуються, як же їм драговину перейти. Коли глянь: стежечка в'ється...

І так закортіло Марійці, щоб наші бійці дізналися, хто проклав її, що вона відстала трохи й написала чітко на снігу палицею: «Це я, Марійка».

Коли десь при самім обрії дорога вперлась у високі будинки, Марійці аж не повірилося, що скінчилася важка мандрівка, що вони на порозі міста. І холодно стало в грудях: це ж на них тут чекають найбільші небезпеки, і нетерплячка брала — швидше зустрітися з підпільниками, одержати від них оті вкрай потрібні нашим військам відомості. Та й гайда назад уже добре знайомою дорогою. Передадуть ті дані по рації, хмарою налетять на місто наші літаки...

А ще дуже їсти хотілося.

— Марійко, ти куди розігналась?— притримала її мама.— Давай-но людей почекаємо, що позаду йдуть, разом з ними ступимо в місто. Та й розпитаємося в них про все.

Люди виявилися міськими жителями: ходили на села міняти одяг та взуття на хліб і картоплю. Сказали, що в місті лютують гестапівці, вже не одного чоловіка розстріляли, а оце недавно цілу сім'ю на площі прилюдно скарали. Марійка бачила, як хоче мама дізнатися, кого саме скарали, ледь вона стримує себе. Всякі люди можуть бути в гурті. Он як миршавий дядечко у поношеній чорній шапці грає очима, відстовбурчує вуха... Отож мама тільки й спитала, чи можна купити солі на базарі. Одповіли, що можна, але дорога дуже.

При вході в місто перевіряли так, як ніде інде. Пильно обдивилися довідки, що їх майстерно виготовили партизани. Марійку окремо і маму окремо прискіпливо допитали: звідки вони, чого і куди йдуть, що за села минали. Їхні відповіді співпали. Ще б пак — разів з десять, поки наближалися до міста, повторили разом історію своїх походеньок. Обшукали. У мами забрали всі гроші. Вона розплакалася, показала рукою на Марійку:

— Пане, дитя ж голодне, лишіть хоч трохи на їжу...

Німець — жовтолиций, кислий: певно, у нього живіт болів, бо стояв зігнувшись,— глянув на Марійку, а в неї вже капотить з очей, кинув їй кілька марок...

— Ну, доню,— видихнула мама, коли німці щезли за поворотом,— проскочили. Тепер ходімо до дядька Микити.

Мама ступила кілька кроків, спіткнулась, мало не впала. Глянула на ноги, досадливо зморщилась. Марійка й собі подивилась: мамин чобіт вишкірився, мовби просив каші.

— Ой мамочко, таж ти геть ногу схолодиш!— вигукнула Марійка.— Давай-но зайдемо до чоботаря, хай зашиє.

— Якось доберуся,— махнула мама рукою.— Вже там займемося моїм чоботом...

Марійка похитала головою:

— Поглянь, які калюжі на вулицях! Ні-ні, ти в мене так не підеш.

Мама розсердилася.

— Марійко, перестань командувати! Чуєш же — ніколи нам по чоботарях ходити. І грошей у нас обмаль.

— Таж до базару не блигом світ!..

Мама уперто йшла вперед.

Марійка роззирнулася. Попереду забовваніла крамниця, а коло неї притулилася будочка чоботаря. Сплеснула радо в долоні. Як же затягти туди маму?..

О, придумала!

Забігла наперед неї, зазирнула в очі.

— Мамочко, хай буде по-твоєму. Але бодай до крамниці давай зайдемо. Я, коли вперше потрапила до міста, не зразу пішла до дядька Микити, по базару потинялася. Знаєш, скільки всякого почула!

Мама схитнула головою.

— Твоя правда, доню. У крамниці чимало новин узнаємо. Не завадить людей послухати в такий тривожний час.

Щойно ступили до крамниці, як Марійка помітила на полиці пару чобіт. Такі гарні! Якраз на маму й недорого. Смикнула маму за рукав.

— Може, купимо тобі нові чоботи, коли грошей вистачить? Ще ж нам додому вертатися...

Мама повагалася й попросила продавця показати їй чоботи. Неквапно приміряла їх, роздивляючись людей, що були в крамниці, прислухаючись до їхніх розмов.

А людей було небагато. Вони розмовляли тихо, лише про товари. Купивши щось, хутко виходили.

Марійка, що й собі нашорошила вуха, розчаровано пхикнула. Почуєш тут щось... Узялася розглядати крамницю.

І її очі спалахнули. При самій стелі на полиці стояли й сиділи ляльки. Особливо привабила Марійку рожевощока товстунка у всьому блакитному: і хустинка на вогненно-рудих кучерях, і платтячко, і черевики були блакитні. А її блакитні очі пильно дивилися на Марійку, наче благали: купи мене, забери з цього холодного, нудного магазину! Така знайома лялька...

— Що, сподобалась лялька?— долинув чийсь голос.

— Дуже!— видихнула Марійка.

— То попрохай маму, хай купить.— Рука цибатого продавця потяглася на полицю, дістала ляльку, поставила перед Марійкою.

Марійка діткнулася шовковистого платтячка, і їй стало так шовковисто! Обернулася до мами, щоб сказати про ляльку, й схаменулася — а гроші? Хоча б на чоботи вистачило.

— Візьміть,— прошепотіла до продавця. А одійти від ляльки не мала сили.

Та продавець уже не слухав її, схилився в улесливому поклоні

перед жінкою в жовтому капелюшку. Вона тицьнула пальцем на кофту.

— Прошу, прошу,— заквапився продавець.— Кофта чудова. Майте на увазі, жодного разу не надівала її колишня господарка.— Помітив, як недовірливо скривилася жінка, додав:— Так-так, цілком нова. Пан поліцай приніс її... Між нами кажучи, після арешту тих, що потім на майдані...

— Оренських?— тихо спитала жінка.

— Еге...

Марійку мовби вдарили чимось важким по голові. Яких Оренських? Невже дядька Микиту й тітку Надію?.. Аж захиталася від страшного здогаду. Ледь оговталася. Маленька надія зажевріла. Хіба одні Оренські в місті? Як же так запитати в продавця, щоб не викликати підозри?..

А він, провівши жінку, котра не взяла кофту, розчарованим злим поглядом, знову зиркнув на Марійку, буркнув:

— Чого стовбичиш? Буде твоя мати брати ляльку тобі чи ні?

— Каже, що грошей мало,— зітхнула Марійка.— Аби на чоботи стачило...— І ніби в холодну воду кинулася:— Дядьку, а лялька не нова, як кофта, видно, затягали її діти Оренських...

Продавець схопив ляльку й пожбурив на полицю.

— Гм, грошей не має, а перебирає! Чого б це я взяв її в поліцая, коли б пошарпана була?

Марійка наледь дійшла до мами. Вона все чула, але нічим не виказала своїх почуттів, багатослівно вибачалася перед продавцем, що не може купити чоботи. Взяла Марійку за руку, й вони навмисне неквапно вийшли з крамниці. На порозі Марійка не витримала, озирнулася. І коли побачила ляльку, очі їй заслало гірким туманом...

Та вона дала волю сльозам, лише коли забилися в порожній глухий двір.

Понуро сиділи в тому дворі. Що робити? Вертатися назад з порожніми руками? Марійка уявила розчаровані обличчя командира загону, комісара...

— Мамочко, а давай удвох проберемося на станцію і видивимося фашистські ешелони...

Мама лише мовчки скрутнула головою. Марійка зітхнула — еге, хто їх увечері пустить на станцію. Та й коли прошмигнуть, що вони зможуть побачити?

Із розчиненого підвороття шпарко дихнув холодний вітер. Мама стенулася, потемнілими очима глянула на дочку.

— Марійко, є ще одна адреса. Йти туди можна в крайньому випадку. Непевна вона, казав комісар... Може, поки я ходитиму, ти тут чи десь...

— Ні-ні, мамочко, і не думай про те!— підскочила Марійка.—

Хіба ти менше хвилюватимешся, коли я не буду біля тебе?.. І де ж ти лишиш мене в безпеці у чужому місті?

Побачивши, як розгубилася, геть розтривожилася мама од її слів, додала заспокійливо:

— Як ти підеш до дверей тої домівки, я відстану й чекатиму тебе звіддалік. Добре? Щось не так — махнеш мені рукою. Втечу, в мене ноги прудкі!

Сама ж нишком подумала: «Еге, буду я тікати, кидати маму напризволяще! Я просто чергуватиму, слідкуватиму, щоб хтось чужий не підкрався до нас непомітно».

Довелося квапитися, бо вже сонце спало на будинки, нахромилося на гострий шпиль костьолу.

Питати в людей, де вулиця Залужна, мама остерігалась, тож немало виблукали, доки потрапили на ту справді залужну вулицю; до неї вів через рівчак трухлявий місток. Ось і обнесена латами хата. Озирнулися. На вулиці нікого, десь завиває, наближаючись, грузовик. Мама подивилася на Марійку.

— Хіба ж можна мені лишатися, коли грузовик сюди їде?— мовила Марійка.

Постукали. Довгу хвилину хата німувала. Затим почулося шарудіння, човгання.

— Хто?— хрипко, зривисто спитав чоловічий голос.

Мама тихенько, але чітко сказала пароль. Голос по паузі відповів відгук. Марійка ступила до порога — зараз одчинять. Але за дверима не квапилися. Чоловік вернувся в хату, виглянув у вікно. І лише потім, погрюкавши замками, прочинив двері.

Марійка зайшла в хату, озирнулася на чоловіка: в темних сінях не роздивилася його. Здивувалася — то був хлопець років п'ятнадцяти. Очі запалені, наче після хвороби, руки неспокійно снують. Зуби нервово покусують вуста.

— Сідайте,— буркнув він.

Узяв із столу тоненьку цигарку, припалив, глибоко вдихнув дим, закашлявся. Ще раз обійшов усі вікна, довго дивився у кожне.

А потім сердито сказав:

— Чого ви прийшли одразу після всього того?.. У місті облави, розстріли...

Марійка смикнулася, щоб гостро одповісти хлопцю, та мама спинила її, насварила поглядом. І, наче не чула хлопцевих образливих слів, тихо, врочисто мовила:

— Мене просили передати вашому підпіллю подяку за героїчну роботу. І тобі теж...

Хлопець здивовано закліпав очима, вуха його порожевіли. Ніяково шморгнув носом.

— Та спасибі... Тільки що я зробив, я ж недавно в підпіллі... Признаюся — відколи арештували Оренських, жодної ночі не спав

роздягненим. Замка другого вчора приладнав... Сам же я тепер лишився...

— Чого це сам?— підскочила Марійка.— А ми, партизани?

— Аби ж ви ближче,— зітхнув хлопець і знову затягнувся цигаркою. Вихукнув дим, кинув її до порога.

Гриць,— так звали хлопця,— розповів, що відколи на початку війни померла його мати, сам живе в оцій хатинці. Оренський був його вчителем. Півроку тому залучив до підпілля. Порадив влаштуватися на тютюнову фабрику. Жахлива робота — сморід, брудно. Але звідти можна було красти цигарки, які були потрібні Оренському. І ще раз на тиждень він знаходив на своєму робочому місці пачку цигарок із хрестиком в лівім кутку. Ту пачку того ж дня слід було передавати Оренському. Гриць здогадувався — хтось із підпільників, що працював на фабриці, клав її з якимись відомостями. Особливо важко, неприємно було красти: він за материного життя і тріски під двором ні в кого не взяв... Інших завдань Оренський не давав, ні з ким не знайомив, що дуже ображало Гриця. «Микито Олександровичу, невже ви мені не довіряєте? Я ж у вас на п'ятірки вчився, ніколи вас не підвів»,— не втерпів, сказав якось Гриць. Оренський пильно глянув на нього, всміхнувся загадково і трохи сумно: «Прийде твій час, не квапся, Григорію». Він всіх учнів, навіть п'ятикласників, називав повним іменем. І от шість днів тому покликав його до себе. Передав якийсь папірець із цифрами — для партизанів, сказав пароль і відгук. Його дружина квапливо вдягала дітей, хоча заходив вечір; її руки тремтіли. Микита Олександрович же і не думав одягатися. Гриць хотів спитати, що сталося, та Оренський підштовхнув його: «Іди, іди, та хутчіше. Краще луками. Дома почекаєш мою дружину з дітьми. Хай поки що побудуть у тебе...» Щойно Гриць дістався до річки, як під двором Оренських загула машина, почулися німецькі голоси... Гриця мовби хто штовхнув у спину, і він майнув додому. Дружина Оренського з дітьми не прийшла...

— Отак загинули Оренські,— низько опустив голову Гриць.— Навіть дружина з дітьми не встигли вискочити. А я, боягуз, не кинувся їм на поміч... Чесно признаюся — я після їхнього арешту дуже боявсь... Ні-ні, я знав, що Микита Олександрович — кремінь, жодної людини не викаже. Але ж дружина й діти мене бачили... Мабуть, і вони не сказали нічого...

Довга, болісна мовчанка залягла в хаті.

— Треба продовжити їхню справу...— нарешті глухо подала голос мама.

— Що ж я можу?— сумно мовив Гриць.— Сам, як палець.— Глянув на маму прохальними очима.— Я з вами, тільки з вами!

Марійка бачила, як хочеться мамі ствердно кивнути головою. Але вона не кивнула, сказала:

— Про це пізніше побалакаємо. А зараз давай-но шифровку, я заховаю її. Та, може, знайдеш нам щось із донею повечеряти...

Уранці Марійку розтермосила мама. Не зразу втямила, де вона. За вікнами вставав неохочий ранок.

— Чого так рано розбудила?— запхинькала.

— Доню, Грицькові час на роботу, а нам додому.

— Хіба він не піде з нами?— здивувалася Марійка.

— Ні, не піду,— схилилося над нею Грицеве обличчя.— Не можна, Марійко! Виходить, що тепер на мені підпільна робота лежить,— додав з ледь помітною гордістю.

* * *

Хоч було вогко, зябко у полі, дрібна дощова порохнява забивала подих, Марійка і мама поспішали.

Відомості про фашистські поїзди та укріплення лежать у маминій кухвайці, і з міста вибралися без пригод. Налетіли наші літаки на місто, почали бомбувати фашистів, вони поховалися. А мама з Марійкою — бігом крізь вибухи, полум'я, дим, гуркіт... Марійці зовсім не було лячно: хіба ж можуть наші літаки влучити в наших партизанів?

Ось і те місце, де вона лишила зайчиків.

Під березою їх не було. Оббігала все навколо Марійка — тільки затужавілі заячі сліди на снігу побачила. А обіч них — людські, глибокі, аж синяві тіні в них заховалися.

— Вони просто бігають десь,— намагалася заспокоїти її мама.— Ти поклади їм гостинця, отої моркви, що в Гриця взяла, вони почують нюхом і прибіжать. Але чекати їх не можемо, доню. Нас так ждуть у загоні! Прислухайсь, як гуде фронт...

Вони нашорошили вуха.

Продираючися крізь нетрі, одлунюючи в високих борах, долаючи невилазні болота, гомонів потужно, невтишно і бентежно далекий фронт.

БУДЬ ЩАСЛИВА, МАРІЙКО!

Вони стояли на узліссі — Марійка, мама, ще зо два десятки жінок і дітей. Стояли незвично вільно: не пригинаючись, не озираючись. Їх оточувала ціла юрба чоловіків-партизанів. Уже все було переговорено, сказано всі побажання. А розлучитися не мали сили. Жінки й діти невідривно дивилися на партизанів, а ті — на них, ніби запам'ятовували на все життя.

Було тихо, по-ранковому лагідно світило сонце, ніжно палахко-

тіла під його променями зелень — наче зелена хмарка спустилася з неба і осіла на луки, на ліс.

— Ну, нам пора,— труснув головою командир загону.— Пора вперед, знову в ворожі тили. Ще добрий шмат війни лишився. А вам час по домівках. Поки їх до ладу доведете.

А Марійка мовби не чула його, дивилася на партизанів. На Андрія Прокоповича, Сашка, лікаря, на комісара, командира, начальника штабу... І не хотіла, не могла повірити, що розлучається з ними. І до бурхливої радості від визволення од фашистів, від учорашньої зустрічі з нашими бійцями додається пронизлива жура прощання з друзями. Сльоза самовільно бризкає з її очей.

Ось і до неї підійшов командир, обняв.

— Перший раз бачу, щоб у нашої бойової розвідниці сльози з'явилися...— А в самого заблищали очі.— Ну, будь обережна, Марійко!— Махнув рукою, всміхнувся ніяково.— Що я кажу? Кінчилися для вас, товариші жінки й діти, усі тривоги, страхи. Будь щаслива, Марійко!

Лікар підійшов останнім. Поцілував і подав парасольку.

— Нащо?— збентежилася і зраділа Марійка.— Це ж у вас пам'ять. І завелика вона для мене...

Лікар тихо мовив:

— Збережи, Марійко. А коли приїду, то таку тобі парасольку привезу! Барвисту, з гнутою ручкою, які справжні баришні в Ленінграді носили до війни...

Вона міцно стисла парасольку.

Тихо, задумливо прошкували луками, все озиралися назад, де лишилося три роки війни, де лишилися вірні друзі.

Вже коли ішли селом, щось зашелестіло, прилипло до плеча. Марійка зняла — газета. Певно, з літака скинули, бо свіжа. Припали до неї з мамою...

— Мамочко, а після війни газети будуть?— спитала Марійка.

— Звичайно, будуть!— усміхнулася мрійно мама.— Ще більше. І книжки для дітей з кольоровими малюнками, і журнали. І цукерки та морозиво, і кіно...

— А про що ж тоді в газетах писатимуть?— щиро здивувалася Марійка.— Тепер все про героїв фронту пишуть, про партизанів...

— Ох, доню, доню,— похитала головою мама,— глибоко в'їлася тобі в душу війна... Все буде, Марійко, лиш треба фашистів ущент розгромити. Так буде гарно, що й не сказати. Фронтовики повернуться.

— А тато?— тихо-тихо спитала Марійка.

Мама зітхнула.

Марійка стрепенулася.

— Ти чого? Тато повернеться, обов'язково повернеться! Він же знає, як ми його ждемо! Мамочко, поки тато повернеться з війни, давай удвох хату побудуємо, побілимо її чисто-чисто, ще й квіти на стінах понамальовуємо...

Вдалині зачорніло згарище од їхньої хати. А навколо нього ясно зеленіли дерева, пругко тяглися в блакитне осяйне небо.

ЗМІСТ

Частина перша. Здрастуйте, тітко!

Гостинець . . 3
Тримайся, Марійко! 10
Окань . . . 15
Аркушик з читанки . 21
Погоня 30
«Ти чого до мого коня пристаєш?» 39
«В полі вербиця...» 49
Пропав розвідник 55
Лист татові . . 58
Зустріч на шляху 64
«Візьми братика за руку, Марійко!» 72
Крізь білу пелену 76
Піонерський значок . . . 79
Ранкові «гості» 86
Луна в сосновому лісі . . 88
Дай мені бінокля! . . . 91
Лісоруби на колоді . . . 96
Тінь за синьою кучугурою . 103
«Здрастуй, Маріечко!» . 109
Прощайте, тітко . . 114

Частина друга. Дорога в місто

Темної вітряної ночі... 115
Пронизливо застогнали гальма... . 118
«Дівчинко, хто ти?..» 124
На журавлиному болоті . . 129
Зустріч біля пивниці . . 133
Вартовий за вікном . . . 138
Як вибратися з неволі? . . 141
Нічний гість 148
«Будь здорова, Марійко!» . 152
Зустріч 154
Зайчики біля вирви 156
Ворон на вільсі 160
Лялька в блакитному платтячку . 167
Будь щаслива, Марійко! . . . 172

К12 **Кава В. І.** Будь обережна, Марійко! : Повість. Для мол. та серед. шкіл. в. /[Худож. оформл. В. Я. Савадова].— К. : Веселка, 1982 .—175 с.

У цій повісті розповідається про сміливу маленьку партизанку Марійку Попелюк, її друзів — мужніх народних месників. Події відбуваються на Західній Україні під час Великої Вітчизняної війни.

М $\frac{70803—189}{М206(04)—82}$ 136.82.4803010200. У2

Виктор Иванович Кава

Будь осторожна, Марийка!

Повесть

(На украинском языке)

Для младшего и среднего школьного возраста

Рецензент
Александр Иванович Пархоменко

Художественное оформление
Владимира Еремовича Савадова

Издательство «Веселка»,
252050, Киев-50, Мельникова, 63

Редактор Г. С. Микитенко
Художній редактор В. Ю. Тернавський
Технічний редактор О. І. Дольницька
Коректори Т. М. Тютюнник, С. В. Гордіюк

Інформ. бланк № 2539

Здано на виробництво 07. 06. 82. Підписано до друку 19. 08. 82. БФ 44628. Формат 60×84¹/₁₆. Папір друкарський № 1. Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн. друк. арк. 10,23. Умовн. фарб. відб. 10,63. Обл.-вид. арк. 11,72. Тираж 65000. Зам. 776-2. Ціна 55 к.

Видавництво «Веселка», 252050, Київ-50, Мельникова, 63

Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
290005, Львів-5, Зелена, 20.